

А б ы й
Улуу кырдыаҕаһа
уонна да атыттар

**АБЫЙ УЛУУ КЫРДЬАБАҢА
УОННА ДА АТЫТТАР**

Дьокуускай 1993 с.

Запись на магнитофонные ленты
Г. Г. МАЛЫШЕВА, А. П. РЕШЕТНИКОВОЙ
Составитель М. П. ОБУТОВА-ЭВЕРСТОВА.

ISBN 5-85156-003-7

Мин аҗам Константин Иванович Чирков 1879 сыллаахха Элгэс улууһугар Арыылаах диэн сиргэ Саар Көстөкүүн таһара күн төрөөбүт үһү, дьэ ол иһин Көстөкүүн диэн аат биэрбиттэр.

Мин аҗам дьон-киһи ла билэринэн, олус сэмэй, үтөө-ыраас дуу-һалаах, аһыныгас сүрэхтээх, дьонго үчүгэйтэн атыны санаабатах киһи.

Аҗам наһаа сэмэй, бэйэтин туһунан олох кэпсэммэт, арбаммат, биллэ-көстө сатаабат этэ уонна кини туһунан оннук кэпсири, арбыры сөбүлээбэт этэ.

Мин аҗам туһунан элбэх интэриэһинэй түгэһнэри дьон-киһи сөбөн-махтайан кэпсиһллэрин, кыра оҕо эрдэһпиттэн олус биһирээн истэрин. Аҗам туһунан олус элбэҕи интэриэһинэйи суруйуохха сөп. Ол гынан баран мин кини кыһа буолабын, киһи бэйэтин чугас ытыктыыр киһитин туһунан оннук судургу суруйара чэпчэки сорук буолбатах эбит.

Мин аҗабын билэр, кинини ытыктыыр-өйдүүр дьон элбэх, бу дьоннор ахтыллара, суруйаллара ордук суолталаах буолуо дии саныбын.

Биһиги, кини оҕолоро, кыра оҕо эрдэһпиттэн аҗабытын дьон-киһи игии-хатыы саһарарын, «былаас өстөөбө», «албын ойуун» диһллэрин бэрт толоостук истэр эгит. Оттон дьон үксэ биһиги аҗабытын ис сүрэхтэриттэн сөбүлээн, сөбөн-махтайан кэпсиһллэри. киниэхэ эмтэммит, эмтэнэн үтөөрбүт дьоннор билиһнгэ диэри кини мэнэтигэр кэлэн үгэн-сүктэн аһаллар. Кинини итиитик истинник саныыр, өйдүүр киһи үгүс.

Биһигини кыра оҕо эрдэһпиттэн ойуун оҕото, уола, кыһа диэн ааттыыллара. Оскуолаҕа үөрэнэр кэммитигэр пионерга, комсомолга киирээргэр ойуун оҕотунабын, аҗабыт кулаак, былаас өстөөбө этэ диэн чинһинэйдик суруйуохтааххын диһллэрэ.

Аҗабын 1928 сыллаахха албын ойуун, ойууттар дьон-киһи өйүн-санаатын былааһы утары түмэллэр диэн испиһһэккэ киллэрэн, туох баар таһаһын, дүгүрүн тутан, кулаак аатын инэрэн, 1932 сыллаахха быраабын быһан Дьокуускайга аҗалан кулүүстээх хаайыыга угаллар, онно кырдыгыһын уонна айылбаттан талааннааһын дакаастыар диэри хаайыыга олорор. Кини дьыалата Якутскайга

КГБ архивыгар баар, онно маннык суруллубут: совершенно секретно регистрационный № 125032 дело 237. Начато 20 февраля 1932 года. Окончено 20 апреля 1932 г.

Советскай былаас маннайгы сылларыгар маннык дыалаада түбэспит, хабырыттарбыт биһиги аҕабыт эрэ буолбатах, кишини кытта хас да киһи ойууннааһынга уорбаланаан былааһы утары агитация ытталлар диэн хаайыыга олордуппа сылдыбыттар.

Бу ойууттар тустарынан суруйарга олус күчүмэбэй, билигин да дьон киһи өйө-санаата ойууннааһыны ситэри өйдүү иликтэр, ол да сөп дии саныбын, 74 сыл устата сиргэ-буорга тэпсэн баран, дьон-киһи өйдүүр, дууһаларыгар тийэр гына ойууннааһыны суруйар кытаанах. Оттон бу айылбаттан талааннаах, Улуу тойон таһараттан оноруулаах, күнтэн көнүллээх, ыйтан ыйаахтаах дьон-ноһор мындыр өйдөрүн салгыы үөрэтэн науканы кытта сибээстээн араас олох санааларыгар сайдытыгар туһаммыт эбитэ буоллар төһөлөөх үчүгэй буолуо этэй?! Ойууннааһын диэн саха омук духовнай баайа, кини культуурата инники кэскили быһаарар олобун философията буолар. Бу айылба үөрэбэ көлүөнэттэн-көлүөнэбэ үйэттэн үйэбэ салданан бара туруохтааба, үйэ агарыттан ордук бириэмэбэ тууйулган, бобуллан кини суолтатын сүтэрэ сыста.

Мин аҕам идэтин кыра оҕо эрдэхпиттэн олус интэриэһиргиир, кини талааныгар умсугуйар эгэм. Ол туһунан кэпсэтии буоллар эрэ аҕам этэр буолара:

— Биһиги курдук дьону билигин киһинэн аахпат кэмнэрэ, киһи кэккэтигэр сылдыаххын баҕарар буоллаххына үөрэн, үөрэхтээх киһи буол, — диирэ, уонна тоҕо эрэ наар — эмчит, врач буол, үөрэхтээх киһи буоллаххына бары барыта баар буолуо. Сүүрбэһис үйэ бүтүүтүгэр ойууннар идэлэригэр улахан интэриэс үөскүөбэ, ордук омук дьонун интэриэстэрэ үрдүө диирэ. Түмүгэр биһиги идэ-битигэр эһиги үөрэххит курдук үөрэппэттэр, эйиңгин айылба бэйэтэ быһаарыаба, — диэбитэ.

Аҕам 1974 сыллаахха от ыйын 15 күнүгэр күн сириттэн барбыта. Эппитин курдук билигин ойууннааһынга интэриэс улахан, онон сибээстээн бу аҕам айылбаттан талааннаахтар ахсааннарыгар киирэрин, кини аата ааттанарын туһугар мин бу ахтыы тылбын суруйабын.

Былаас хабырыһсытыгар түбэһэн бырааптара быһыллыбыт, атаҕастаммыт айылба үөрэхтээхтэрин сырдык ааттарын тилиннэрэн, саха омук духовнай культууратын историятыгар кинилэр ааттара ааттаныхтара дии саныбын.

Александра Чиркова,

САДОВНИКОВА АННА АФАНАСЬЕВНА КЭПСЭЭНЭ.

Мин Чирков Константин Иванович кырдыбаһы бэркэ билэр, ис сүрэхпитэн махтанар даһаны, улаханлык ытыктыыр уонна, оттон мин эрэ да буолуом дуо, киниэхэ эмтэммит да, эмтэммэтэх даһаны бары, бар дьоно улаханлык кэриэстиир кырдыбаспыт этэ. Онон кинини көрбүт, билэр дьон баарбытыгар, ол ытык киһибит сурукка-бичиккэ киирэн, сырдык аата бар-дьонго, төрөөбүт төрүт норуотугар, үөскүүр ыччаттарбытыгар биллэн-көстөн хааларыгар улаханлык баһарбыт.

Дьэ бу санаангыт, кини туһунан ахтыылары хомуйан эрэргиттэн үөрэн олорон тугу билэрбин хайдах сатыырбынан кэпси сатыам. Ону бэйэбит сөптөөбүнэн чочуйан, онорон таһааттара сатыргытыгар баһалаахпын.

Ол ытык киһибитин саһа былаас кэлиитигэр бэркэ муннаан, куолаһын быһан, ойууннуур таһаһын, дүгүрүн былдыаан ылан баһаран, бэйэтин куоракка киллэрэн хаһйан сытыаран оччотооһу хабыр ыйсыылаах хабыр кэмнэргэ барахсаны, бука, сыанан аһаабатах буолуохтаахтар. Кини киһи, кыах мунгутаан, баһарыа эрэ кэрэх, хайдах баһарар салыннартаан, куттатаалаан да кэбиһэн сөптөөбө да абардым диэн куһаһан өртүнэн туттан көрөөттөөбөтөбө. Оннук сымнаһас, оннук үтөө санаалаах барахсан этэ. Мин ол кырдыбас дьону эмтээн дьалбыһар кэмигэр хаста да түбөһэн, харахпынан көрөн, кулгаахпынан истэн, сөбөн-махтаһан турардаахпын.

Олортон манһайгыта. Икки кыыс оһолор, биридэрэ бэйэтин ай маһа, иккиһэ Анна Суздалова диэн кыыс куордаан баһан өрүттэн биэрбэккэ өлөр аһсаанһа киирээхтээбиттеригэр ыһгыран кистээн кыһрдарбыттара. Онно ити сугун абаһата диэн оту ыһаартаран буруолаппыта уонна кып-кыһыл чоххо былыргы саһа хотуурун кытардан-кытардан баһан салаан сырылаппытын олус салла, сөбө көрбүттээхпин. Онно эмэһинэн оһус онотторбута, ону көмүлүөк оһох иннигэр хаһас диэки соһус оһох кэннин диэки хайыһыннаран туруортарбыта, онтон ол кырдыбас хаһыс эрэ кэрдинскэ аллара түһэр алгыһын алһаата, онтон төптөрү төннөр алгыһын алһанан барыытыгар, били оһуспут, көрөн олордохпунуна, сүтэн хаалбыта.

Ити даһаны көннөрү киһи сөбө, дьулайа көрөр түбэлтэтэ буолар. Ити кэнниттэн аны туран үөһээ дойдуга даһайар алгыһын алһанан баһан төннөн түһэн баһан, хантан да ылбытын өйдөөн көрбөккө хаалбытым, оһолор куттара диэн кып-кыра кумаар оһолоругар маарынныыр ньаалаһай курдуктары ытыһыгар ууран көрдөртөөтө. Ол ытыһыгар баар силэ буоллаһа буолуо, уу курдукка биридэһэ мунһанан-мунһанан туораахтаата, иккиһэ туораабакка ууга

өлөн хаалахтаата. Дьэ ол дьалбийытын кэнниттэн ол Суздоловата үтүөрбүтэ, оттон ол аймаҕа кыыс өлөөхтөөбүтэ. Бука ол кини кута ууну туораабакка өлөөхтөөбүт эбит буоллаҕа буолуо.

Аны туран биирдэ, параличтаан ыалдьан хаампат да, саңарбат да буолбут киһиэхэ, эмиэ кистээн бөҕө буоллаҕа дии, дьалбийбыта. Онно кини тыыннаах куһу дуу, курупаасканы дуу булар аҕалалларыгар эппитин, кыайан булбакка өлбүт курупааскыны аҕалбыттара. Онно көрөн олордохпунуна, көр эрэ, ол ыарыһаҕа оҕонньор сыгыннах тобугар көмүс харчыны уурбута, этигэр игэн киирэн хаалбыта. Иннэ гынан, дьэ били ыарыһах оҕонньорбут сарсыныгар тайахха тэптэрэн, хааман барбыта. Оттон тыла көмөтөҕө, ону ол тыыннаах көтөр көстүбүтэ эбитэ буоллар ол көтөр тылынан тыллаан саңгарар гына оноруохтааҕа эбитэ үһү. Бука, ол барахсан кыах мунгутаан сымыйаны эппэтэх буолуохтаах. Эгэлгэ ынырык ыарыылары эмтээн кэбиһэр, кырдьык да ситэн үөһэтэн айдарыылаах киһи быһыылааҕа.

Аны туран араҥ ыарыынан ыалдыбыт киһини эмтээбитин көрбүтүм. Ол киһиэхэ икки күн кыырбыта. Бастакы күнүгэр ураһа курдук монуоннаан, хороччу ууруллан үс сиргэ уматыллан турар уоттары (дьиэ аанын утары тураллар этэ) дьалбийа сылдьан, киһи дьизттэн сүүрэн тахсан ол уоттары үрдүнэн ыстанаталаан туоруругар соруйбута быһыылааҕа, ону ол киһи кини этиитинэн үс уоту үрдүмүрүчэн ыстанаталаан туораабыта. Оттон сарсыныгар эмиэ дьалбийбыта, аны бу сырытыгар сэттэ оннук оҕоһуулаах уоттары ыстанартаабыта. Ити кэнниттэн ол араҥ буолбут киһи үтүөрбүтэ буоллаҕа буолуо, быраастар да оннук ыарыылаах дьибэтэхтэрэ, өр олорбута. Кэлин Халымаҕа баран ууга түһэн өлбүт сурахтааҕа.

Көстөкүүн кырдыаҕас ойууннааһынын кириини алгыһыгар икки эйэлээҕи араарбыттаахпын, икки өстөөбү эйэлэһиннэртээбитим, икки араҥ ыарыылаахтары эмтэтэлээн үтүөрдүтэлнэхтээхпин дьин албанара. Ол, быһыыта, киһилэр эмиэ бэйэлэрэ былааннаах быһыылаахтара.

Кыыраар кэмигэр араас көлөр-сүүрэр саңатын үүт-үкчү үтүктэрэ, онно тимири ийиккэ уу куттаран баран хобордообунан ыга саптарара уонна куоҕастыы саңара-саңара ол тимири иһити нөнүө уутун оборон ылан тула ибнирэрэ. Онно чахчы ууну иһит бүтэй сууту оборон ылбыт буолара. Улаханник илбиһирэн кыһырдаҕына кыайан тохтообот идэлээбэ, оччоҕо икки эдэр оҕо икки санныгар, биир арҕаһыгар олорон сылдьан айаҕын саба тутан, кулгаахтарын сөмүйэлэрибитинэн хаһан уонна дүгүрүн инниттэн тутан, сирэйин, илиилэрин сууйан, үс хос гына күрүөлүү тардыллыбыт быанан күөйэн уонна кэннигэр тигиллэ сылдьар быатыттан тардан уоску-

тар этибит. Мин эмие оннук арбаһыгар олон туппуттаахпын, онно арыт үс, арыт сэтгэ тэнгэ суох ахсааннаах киһи тутуохтаах. Тугар быа хайаан да ынах тирииттэн оноһуллубут буолуохтаах, тайах тириетэ быаны бүтэйдии устан бырабан кэбиһэрэ, сөбүлээбэт этэ. Кырар кэмигэр сары таһаһын иһинэн таһас кэтэрдэрибит, ону кыран бүтэрэ кэлэн, дэлситтэн турарыгар «бу хайа абааһытын сөрөөбүккүтү» — диэн баран ол тас сары таһаһын устубакка сылдьан ис таһаһын туобун да көтүрү таппакка сабатыттан ылан баран бүүс бүтүннүү үһүлү тардан ыла.

Улахан ырыыга кырыдаһына уоскуйан биэрбэккэ-бэркэ эрэй-дэнэрэ. Кыра сылдьан арыт хайа да бэйэлээх хатаһыннаах ампаары күлүүнүн тыппакка ампаар иһигэр киирэн өссө ол ампаар бопуолдъалаах буоллаһына, онно киирэн сыттаһына хостоон тапаарар эгилэр.

Былыр Мунгурдаах диэн сиргэ Өрөмүүсэп Бүтүрүчээннээх диэн ыалга сылгыларын бөрө сизбит, онуоха биһиги кырдыаһасытын ыгырбыттарыгар сэтгэ айаны тартарбыт уонна кырбыт. Хонор туран баран биир айаһытын кэбирэхтик онгорбуккут, үлтү көмүллээн кэбиспиттэр, алта айаһытыгар табыллыбыттар, диэбит. Оттон төннөрүгэр бөрөлүү улуйа-улуйа барбыт. Дьэтигэр тийэн сэтгэ хонук устата буспут аһы аһаабакка, уоту көрбөккө сыппыта үһү.

Ол барахсан хайдах да бэйэлээх бытарыан тостубут угуохтаахтары сатаан тутарынан тэннээбэ суоҕа. Биир киһи аттан оттон илиитин тоһуптугар алтан аалы тимири ингэрэн илйилээн кэбиспиттээбэ. Оттон арай биірде биір киһи ат сүүрдэ сылдьан ыгырынын бототугар атаһын тириитин саралыы, бэйэтин тосту түспүтүн тутан тириитин силимнээн, ол киһи кыралаан аһыры буолан сэргэхсийэн истэбинэ, врач кэлэн ол кырдыаһасытын үүрэн таһааран баран били обонньор баайытын өһүлбүтүгэр, ол арыый буолан эрэр киһи хаана тоҕо баран өлөн хаалбыта. Дьинэр, ол быраас кыттыспатаҕа буоллар, үтүөрэр киһи өлбүтэ.

Ол кырдыаһаспыт бэйэтэ анаар атаҕа «ыраас» (унуох сөтөлө) буолан ыалдыбыта, онно кыайан хаампат буолан хаалан баран ыалдыар атаһын былаайаһынан таһыйа-таһыйа бэйэтигэр кырымыта. Онно: «Хайа абааһытын муус үрэххитигэр кэлбитигэр алтахтаан сытаһын дуо?!» — диэн этиппит уонна былаайаһынан атаһын суруйталаабыт, онно ол баастаах сириттэн унуох чорбойон таһсан кэлбит, ол аата былыргыта «унуох бэлэхтэтиитэ» диэн үһү. Оннук таһсыбыт эр киһи унуоҕа дьахтар «ыраас» буолбут ырыытыгар эмп буолуохтаах үһү. Оттон дьахтар оннук бэлэхтепит унуоҕа эр киһиэхэ туһалыхтаах, диэн этэллэрэ былыргылар. Ону мин саһаспар, бэйэтин эдьийигэр Наһаакаҕа уурдара биэрээхтээбитэ да, ол аныгы үйэ буолан, туһаныллыбакка мэлийбит

буолуохтаах. Уонна дьэ ол ойууннуур кэмигэр абааһыны тутан ыйыһынаабына, муус көйөр анньыынан эбэтэр быһаабынан анньынара үһү.

Биирдэ мин бэйэм эмийим сүүлэ иһэн олорпот да, утуппат да буолан хаалбыта, үс төгүл үрэн баран туох эрэ дьэигкир дьүһүннээби үс сиригэн сыһыаран биэрбитигэр сонно чэпчээбитинэн баран сарсыныгар биллэрдик үчүгэй буолан турбутум.

Ол кырдыаһаспыт тыыннааһар мэлдьи угуохпун киһи тутуо суоҕа диэн тыллааҕа. Ол ити, бука, өлөн баран, барыбыт хараһын ортотугар иинэн-сүтэн кыл-кыра буолан хаалбыта, ону этээхтээбитэ эбитэ дуу. . . Өссө уонна ыгырыыга барарыгар киһи туһунан үс көс иһинэн тугу кэлсэтэллэрин барытын истэн-билэн тийээрэ. Эмтэтэ да кэлээччилэр аара тугу сангаран, хайдах санаан кэлбиттэрин билэн-көрөн тоһуйара. Дойдубутугар, биирдэ, олус улахан уот турбутугар дьон умуруора сатаан баран, ыксаан,: «Кырдыаһаспыт кэлэн, абыраатын, уоппутун кыйарбытын аастыбыт, ардахта ыгыран көмөлөстүн», — диэн илдьиттээбиттэр этэ. Ону «Ол көмөлөһөр буоллахпына, мантан да сытан көмөлөһүөм», — диэн илдьиттээбит этэ уонна ол илдьит киһи төттөрү тийиэн иннинэ этингээх ардах бөҕө түһэн ол уоту умуруорбута. Биирдэ уоллаах эмээхсин ууга түһэн өлбүттэригэр, көрдөөн мугнана сатаан баран, ыксаан эмээхсин кыһа ол кырдыаһастан көмө көрдөһө кэлбитигэр түһэн билэн сытара үһү, ханан түһэ сыталларын чопчу ыйан биэрээхтээбитэ, онон ол барахсаттары дьон курдук угуохтара тутуллалларыгар көмөлөспүтэ. Ол кырдыаһас бииргэ төрөөбүт балыстааҕа, эмиэ хороччу улаатан иһэн өлбүтэ үһү. Ол өлөрүгэр: «Убайым аалым быатын төлө үктээтэ, ол киһи биһигиттэн биирдэспит эрэ орто дойдуга олорор аналлаахпыт, ону киһи аһаҕа кыайда» — диэбитэ үһү. Ол өлбөтөҕө буоллар эмиэ улуу удаҕан буолуохтааҕа үһү дииллэр этэ. Ону ол былыргылыыннан биир ыалтан икки ичээн киһи үөскүө суохтаах эбит. Оттон бу кырдыаһас кыайдаҕа. Ити улахан идэтэ саамай кыра оҕотугар хаалыахтаах үһү. Ону ити утары көрөн олорон: «эйиэхэ хаалбыт үһү», — диэхпин, кыбыстан, эппэтэбим. Өрдөөбүтэ бу быраас кыыс оскуолаҕа үөрэнэ сылдьан аҕата мэнэрийбитигэр, этэ аһыллан бараары гыммытыгар: «Эн билигин өссө угуоҕун улдыаҕай, иһириг иинэбэс», — диэн угаран кэбиспит этэ. Ол аата, оттон өссө ситэ иликкин диэн быһаардаҕа дии. Ол гынан баран Александра Константиновна билигин үөрэхтээх быраас киһи, ол урукку абыычайынан, биллэн турар, туттубат бөҕө буоллаҕа, ол да буоллар оттон быраас киһи былыргылыы сиэри-туому туттубатар да хайаан да көннөрү да эмтиригэр туох эрэ көмөлөөх буолуон сөп дии саныбын.

ИЛЬЯХОВА АКУЛИНА КЭПСЭЭНЭ

Мин 1935 сыллаахха төрөөбүтүм. Билигин Баҕа диэн учааска олобуун, Константин Иванович кийиитэбин. Кинини кыра эрдэһиттэн билэр буолан, улаханнык убаастаан, ытыктаан улааппытым. Мин ол кырдыаҕас ойууннаан да эрэрин көрбөтүбүм, бэйэм да ойууннаппатаҕым гынан баран икки төгүл эмтээн улаханнык абыраабыттаах. Ол бастакыта, сирэйим сөрүүстэн хаалбытыгар, төбөбөр түөн уурбута уонна туох эрэ лейкопластыр курдук дьэңкири сыһыран үтүөрдүбүтэ. Ол, дьинэр, ханнык да аныгы лейкопластырь энин буолбатах буолуохтаах, кини киһи туох эрэ үүнээйиттэн онорбут дуу, көтөр-сүүрэр, эбэтэр ханнык эрэ тынар тыыннаах субатыттан дуу, тугуттан дуу онорбута буолуо буоллаҕа да, ону ол оччолорго бу наада буолуо диэн билэ-көрө сатаныллыбат буолуллара. Аны туран тымныйан, маткам ыалдьан бэркэ эрэйдэммитим, онон төһө да кыбыһыннарбын, быстыам дуу, ойдуом дуу эмиз ол тойоммор тийдэбим дии, ону имэрийэн эмтээбитэ, үстэ силлээбитэ: «Үс оҕолонуон», — диэбитэ. Кини эппитин курдук үс кыыстаммытым. Өссө: «Дьэ бу кийииттээбэккэ, хата эмтэттин», — диэн хайҕаабыта. Онтон ийэм эмиз матката тымныйбытын, сурдубун буоллаҕына ньиэрбэтинэн ыалдыбытын эмтэтэлээн үчүгэй онортообута. Аҕабыт күэмэйэ ыалдыбыта, ол бука мээне ангина энин курдук ыары буолбатах буолан кини киһиэхэ кырдыаҕас киһи сэрэхэдийэн, куттанан эмтэтэ сатаабыт буолуохтаах. Ону даҕаны оҕонньор үтүөрдүбүтэ, ээй, өссө манньгы этэрдээх эбиппин, ол ити силлээбитэ диибин да силин түһэрэн баллырҕаппат, көннөрү уоһун төбөтүнэн «тфу-тфу» диэн силлиир курдук гынара.

Аны туран өлүүн уонча хонук иннинэ сылдыбытым. Кэлин көмүллэригэр кэлбитим туох да, наһаа аччаан, киһи хараҕар биллэр гына иинэн-сүтэн хаалбыт этэ. Тыыннааҕар син орто гыкан баран модьу-таҕа кырдыаҕас кийиттэн ураты биллэрдик иинэн-сүтэн, кыччаабыта дьон-сэргэ хараҕар бырабыллыбыта чаччы.

РЕБРОВА МАТРЕНА ИННОКЕНТЬЕВНА АХТЫЫТА

Мин кийиитэбин, бэйэм Абый Сыланнаах нэһилиэгэр төрөөбүтүм. Сэттиһи бүтэрэн баран, производствоҕа үлэли сылдыбытым. Кэргэним аата Коля диэн. Биһиги, оччолорго сыбайлабы элгин суоҕа, онон бэрт судургутук холбоспуспут. Мин тойоммун кытта бииргэ олобутум да, саараама, биирдэ даҕаны кыһыран атын

кырдыаҕас оҕонньоттор курдук, мөбүттэ, тойоргуу сылдыахтаа-бакка, хомоллокко, хоргутуннарбакка суох буолта. Олус үтүө санаалаах аһыныгас, кимиэхэ барытыгар: «Барахсанга оннукта биэрин, эрэйдээххэ көмөлөһүн», — диин тыллаах буолаахтыра.

Истэригэр оҕолоро өлөн сытыйан хаалбыт дыахталлары ыраастаан, үтүөрдэн кэбиһэрэ. Оттон букатын оҕоломмот буолбут дыахталлар оҕолонор буолаллара. Оттон уонна хааннаан, түөһүнэн, имэрийэн эмтээһинэ диин ахсаана суох буолара.

Биирдэ Корякин Гаврил Васильевич диин киһи кэргэнэ оҕото иһигэр өлөн, сытыйан, дыахтар улаханнык ыалдьан өлөр ахсаанга киирбитигэр Хабырыыл Константин Ивановичка кэлэн: «Кэргэним оҕолоноору сатаммакка улаханнык моһуогурда, көмөлөс, абыраа», — диин көрдөспүтүгэр, оҕонньор: «Эх, дьэ бара тур», — диибит. Онуоха: «Оҕонньор улуутуйан аанньа ахтыбата», — диин иһигэр абаран мөбүттэ саны-саны били ыалдьан ыксаан сытар кэргэнигэр атын харыстаабакка кыраайынан түһэрэн дьиэтигэр тийэн киирбитигэр били кырдыаҕаһа хайы-үйэбэ кэлэн дыахтарга көрө киирээри илиилэрин көмүлүк оһох уотугар сырайа турар үһү. Сүөһү даҕаны төрөөрү моһуогурдаҕына син-биир эмтээн кэбиһэрэ. 1971-74 сылларга ыалдьар кыһалҕалаахтар ол биһиги аҕабытыгар сап саҕаттан салҕанан абыранаары кэлээхтииллэрэ, онно бобууллара-хаайыылара сүрдэнэ сылдыбыттара, дьэгдыйэн диин, сээкэйин тутан ылан диин. Ол киһи оннук улахан манньаны да ылан, байа-тайа сатаабат этэ. Ыраахтан кэлээччилэр ким тыс, ким тон балык, сорох эт аҕалалларын ол оҕонньор мунньуна да сатаабата, ким туох кыһалҕалааҕынан көрөн, наар кимиэхэ эт, кимиэхэ тыс, бэргэнэ да таһаһа буоллун, «барахсатарга биэрин», — диин бэрдэрэн кэбиһэр идэлээбэ.

ЕФИМОВА АКУЛИНА КОНСТАНТИНОВНА СЭҺЭРГИИР

Мин 1928 сыллаахха төрөөбүтүм. Түөрт кылааны бүтэрбитим. Биһигини кытта өссө биир Александра диин ааттаах кыыс баара. Ол кыыспыт аҕабыт суоҕар ис ыарыытыгар уончалааҕар ыалдьан өлбүтэ. Аҕам кэпсир буолара: «Кыра сылдыан өр баҕайы өтөх чөчүөккэтин кытта оонньообуттаахпын, куп-кугас баттахтаах, кулун тириэтэ сонноох буолара. Мин миинэн баран мөхтөрдөхпүнэ, көһнөрү киһи оҕотун курдук кииң сиринэн тайаан батыччахтаабат, биир сиргэ туран мөбөр эбит этэ. Сарсыарда кэлэрбэр отону оҕуруо курдук тийэн уураа. Улаатан бараан ол өтөхпөр баран хоммутум, онно хотон иһигэр тарбыйах атаҕа тоһурҕайдаабыты-

гар дьинэлээх хотон икки ардын сыбахтара сууллубутун быыстарынан көрдөхпүнэ, ол оонньообут чөчүөккэм баттаҕа чачаран турара, атаҕын өйдөөн көрбүтүм үкчү тарбыйах туйаҕын курдук эбит этэ. Ону, көр, оҕо сылдьан өйдөөн көрбөтөх эбит этим», — диэбитэ. Уонна аҕам. «Эниги ойуун буоларгытыгар баҕарбаппын, дьоллооххо түбэспэт идэ», — диэбитэ.

Эмтирин чааһынан эттэхпинэ элбэх араас ыарыһаҕы үтүөрдүбүт кырдыаҕас этэ. Олортон мин өйбөр биир букатын наһыйлканан көтөбүллэн кэлбит дьахтарга тоҕус түөнү уурбута, наар хаанныы-хаанныы имэрийэн нэдиэлэ курдугунан туран хаамар буолан атаҕынан хааман төннүбүтэ.

Аҕам күнүһүн ыллырын букатын истибэт буоларым, оттон түүнүн ыллыр, ол гынан баран, наар эбээнни ыллыр буолан ис хоһоонун истибэт этибит. Ийэтэ Хаһаачыйаҕа Томскай диэн учуутал киһи баар, ол эбэм аймаҕа этэ. Уонна Томмокко Колесов диэн аймахтаах этэ. Эбээннэри кытта эбээнни быһаарсара. Ол ырыатын магнитофонга устан ылаары гына-гына күлүү гынабыт. диэн биллэҕинэ хомойуо диэн суруйтарбатахпыт. Сибээс начальнига Слепцов Гаврил Дмитриевич атаҕа тостубутун больницаҕа быраастарга туттаран баран, сатамматаҕа быһыылааҕа: «Эһэкэбэр кэллим», — диэн аҕабар кэлэн туттарбыта уонна сонно тутта хааман барбыта, ону ол олус эрдэ хааман соллурҕаабытын иккистээн кэлэн туттаран үтүөрэн хаалбыта.

Аҕам сиэннэригэр даҕаны сымнаҕас бөбөтүк, амарахтык сыһыаннаһара. Арай биридэ сиэннэрэ киинэҕэ баран кэлбиттэригэр: «Төһө бэрт киинэни көрдүгүт?» — диэн интэриэһиргээн ыйыппытыгар, оҕолор: — «Просто үчүгэй, киинэ! Просто ытыалаһы да ытыалаһы, просто өлөрсүү да өлөрсүү, просто, наһаа бэрт!!!» — дэспиттэригэр онно кыһыран тайаҕынан дугдуруйталы-дугдуруйталы: — «ол киһи киһитин өлөрөрүн хайҕаабыт буола-буолабыт!» — диэн мөбүтэлээбитэ. Онтон атын кэмгэ кими да оннук мөнүттүбүтүн өйдөөбөппүн.

Дьон төбөлөрө ыалдьан эрэйдэнэн, ыксаан кэллэхтэринэ, төбөлөрүн дэлби имэрийэн массахтаан, массахтаан күөгэннэс буолбутун кэннэ кыл-кыра быһахчаанынан хайа анньан хаан бөбөлөрүн таһаардагына тутта харахтан сыһы ылбыт курдук чэпчээн, үтүөрэн хаалалара. Биһиги кырабытыгар биһигинэн, кэлин сиэннэринэн түөн отун хомуйтарара. Атаҕа «ыраас» буолан ыалдыбытыгар унуох бэлэхтэппитэ, онно атаҕыттан чорбойон тахсыбыт унуобун Дохунаев Василий диэн киһини: — «Ыл эрэ ити чорбойбут унуоҕу сулбу тардан ылан кэбис эрэ», — диэбитигэр, эдэр киһи эрээри дьулайбакка сулбу тардан ылбыта ээ, — диэн бэркэ хайгыыр этэ.

Мин продавец этим. Өлбүтүн кэннэ үлэм кэнниттэн хас тий-

дэбим аайы аччаан-аччаан, наһаа кып-кыра буолан хаалбыта. Тыннаабаар: — «Мин угуохпун көтөхтөрүөм суоҕа», — диэн тыллааба. Ону биһиги: «Хайа баҕайытын мээнэ баран өлөөрү гынара дуу», — диэн дыксинэрбит. Угуоҕун тутта илдэрбитигэр урут олоҕо сылдыбыт дьиэтигэр киллэрэн хоруобун икки олоппоско уурбуттара, онно ким да суоҕар көтөбөн көрбүтүм букатын түү курдук чэлчэки баҕайы эбит этэ.

Аҕам эрэйдээх ол куоракка тутуллаан барарыгар мин биэстээх этим. Ийэбит балтын кытары олоҕорбуттук. Туох кэллэй, оччотооҕу былаас ойууннары утары таһарахсытар дыно буоллахтара, онон ол кини хаалыннаан кэргэттэригэр да сыһыан эмиз оннуга, онон оттон эрэй, кыһалҕа бөбөнү көрөн син олоҕорбуттук.

Аҕабыт орто угуохтаах гынан баран бөбө-таҕа күүстээх көрүҥнээх киһи этэ. Сирэйэ-хараҕа сымнаҕас, түс-бас көрүҥнээбэ, ол баҕар оттон кини сымнаҕас үчүгэй дууһалааҕын билэн-көрөн улааппыт буолан, биһиги оҕолорун быһыытынан истинник таптырыбытыттан даҕаны буолуон сөп. Ол эрэн билэрбинэн аҕабын кырыктаах көрүҥнээх эһин диэн дуулайан эмтэммэккэ эһин туттуммут киһини билбэппин. Ким кыһалҕалаах бары: — Ытык кырдыаҕаспыт абыраа, — диэбитинэн кэлэллэрэ. Онно куттаммыт курдук дук-дах туттан кэлээччини даҕаны эмиз өйдөөбөппүн.

КЛИМОВСКАЯ АКУЛИНА МИХАЙЛОВНА АХТЫЫТА

Мин 1939 сыллаахха Алыы Күөл диэн сэттэ көстөөх сиргэ төрөөбүтүм. Бэйэбиттэн биир кыыстаахпын уонна балтыбыттан хаалбыт тулаайах кыһы ииттибитим. Мин Константин Ивановичка итиллибит кэриэтэ киһибин, хаан уруубут буолар.

Барахсаны таһыттан ойуун эһин диэнгин толло-куттана көрөр көрүҥ суоҕа. Төптөрүтүн оҕону кытта оҕо, оҕонньору кытта оҕонньор, эмээхсини кытта эмээхсин, бэрт элэккэй, күлбүт-үөрбүт улуу киһи улуу курдук тулалыыр эйгэҕэ баара-суоҕа биллибэт киһи сэмэйэ, киһи кэрэтэ этэ. Эмиз ким барытын курдук бултаан-алтаан ысқылаакка харабыллаан оҕонньор киэнэ боростуойа, ама-раҕа, сэргэҕэ барахсан этэ.

Мин кини ойууннаан кыран эскириир кэмигэр арҕаһыгар элбэхтик миинэн олоҕорбуттук. Улаханлык уутугар-хаарыгар киирэн кыырап кэмигэр үстүү эдэр дыахталлары, кыргыттары, иккини икки санныгар уонна олоҕор ортолоругар арҕаһыгар биир кыыс дыахтары олоҕордугалаан баран эскирэн сэгэйэрэ. Ол онно букатын ыарыҕаппат буолара, биһиги даҕаны охтуохпут диэн куттаммат буоларбыт. Сирэйин сииктээх тирээккэнин соҕорооччу. Ол

кырырыгар аллараа дойдуга киирэри албаннагына бөкчөччү туттан кырыра, орто дойдуну алгырыгар көннөрү көнөгүк туттара, оттон үөһээ дабатар алгыһы албаннар эрэ хантаччы собустуттан, үөһээ дойдуну олоотуурдуу туттан баран эрчимирэн үрдүктүк ыстаналыыра.

ПОЛУШКИН ВАСИЛИЙ ГАВРИЛЬЕВИЧ КЭПСИИР

Мин 1932 сыллаахха тохсунньу ыйга Абый оройуонугар Мунгурдаах диэн сиргэ төрөөбүтүм. Үөрэжим диэн начальнай. Сэриин сабаланыытыгар 9 саастаах этим. Оччотоогу сэрии бириэмэтинээби оҕо эрдэ илиигэ-атахха киирэн улахан дьону кытта тэнгэ үлэлэспитинэн барара. Мин да төрдүс кылааспын бүтэрээт уон бирибиттэн биригэдьиир суруксутунан, онтон ой-бото буолаат, сылгыһыттаан, кэлин биригэдьииринэн үлэлэтэлээн баран билигин кладовщигынан үлэлибин, биэс кыыс, саамай кырам — алтыһым — уол оҕолордоохпун.

Мин диэн Константин Иванович барахсаны кытта эн-мин дэсигэн, үтүө тылбытын үллэстэн, Коля диэн уолунуун истинник добордоһон, ол улуу кырдыаҕаспытын ойууннаан да эрэрин үгүстүк көрөн сөхпүт-махтайбыт ахан кырдыаҕаһым буолаахтаатаҕа. Онон оттон Константин Иванович олобун киһи аайы бэриллбэт киһиттэн үһүлүччулаах идэтин сырдатаары бу киһи туһунан билэр дьон баалларына матырыйаал хомуйан эрэгитин үөрэ, сэргии көрдүм. Чахчытынан даҕаны бэрт сэдэхтик көрсүллэр күүстээх хомуһуннаах, улахан абыраллаах эмтээх даҕаны, ытык кырдыаҕас этэ. Быһата, саха киһиттэн биир улуу киһи төрөөн олорон ааспыта. Онон дьэ оттон үөрүүнү кытта тугу билэрбин кэпсээн бөҕө буоллаҕа диң.

Мин билингэ диэри сөҕө саныбын ээ, 1941 сыллаахха сүрдээх сүдү улахан грипп ыарыы эпидемията туран дьон бөҕө өлбүттэрэ. Ол онно ыарыы туруон иннинэ билэн бар дьону сэрэтэ сатаабыта. Ол дьэ бу курдук буолбута. Ыарыы туруон иннинэ табаларын аһатаары тыаҕа тахсан ыталаан баран төннөн иһэн суолга көрсүбүт. Онно көрдөбүнэ тууну таннары туһут курдук баҕайы турара үһү. — «Ону илиим таһынан садьыйаары гынан баран садьыйбакка саһан хааллым, улахан ыарыы тураары гына, оҕолор, киэһээ таһырдыа тахсан улаханник сангаран айдаарыман, киэһээтин мээне таһырдыа быгыхтаһыман», — диэн бойталаабыта. Ол оттон киһи эппитин курдук күүстээх ыарыы туран өлүү-сүтүү да элбэх этэ. Ону ол мин оонньуу-саатыы этэр буол-

лабым дии: «Мингин апкар уһуй эрэ», — диэн. Онуоха: «Эйигин уһуйуох кэриэтин дүлүгү уһуйбут ордук, эн тугу да итэбэйбэт, бүтэй эттээх-хааннаах, коммунист буоллабын дии», — диирэ. Ол, кырдык, мин тагараны да, абаһыны да итэбэйбэт бүтэй эттээх-хааннаах этим. Онон ол кырдыбаас «хомуйуус» диэн хос ааттаабыта. Биирдэ, мин уон түөртээхпэр, Колымторга харабыллыыр этэ, кизһэ харабыл олорор дьиэтигэр атабынан ыалдьар Слепцов Василий Николаевич диэн киһи киирэн кэлбитэ: «Кырдыбаас, дьэ бу мин атаһынан улаханлык ыалдьан ыксаан киирдим, көрбөккүн ээ», — диэбитэ. Онно мин кэннэ туора киһи суоҕа, «дьэ бу хомуйуус да баар буоллун» — дии-дии маһы кыһан чап-чараас гына онорбута, ону бобо тутан уматан баран айаҕар уган сиэн кэбиспитэ. Онтон силлээн баран ол Баһылайкаанга тийэн атабын чинчийэн көрөн баран: «Баһайы, бүтүннүү сымыттаан кэбиспит, кыаттарыа суох, — диэн баран атабын ол ыалдьар сиригэр обордо, онтон элбэх баһайы атахтаах үөнү ытыран таһааран уокка быраппыта уонна: — «Сымыта элбээбитэ бэрт, кыайан ылҕаныа суох, олус тэнийэн хаалбыт», — диэбитэ. Инньэ гынан ол киһи ол ырыыттан өлбүтэ.

Онтон мин күтүөтүм аҕата Ребров Петр Игнатьевич диэн киһи өлөр ахсаанга киирбитэ. Ол саҕана эмиэ кистээн буоллаҕа дии, ойууннаабыта, ол ойууннуругар сүөһү көрдүүлэр диэн этиттэрбитэ, ону ол ыарыһах оҕонньор: «Бэйиң көрөн тутун», — диэбитэ. Сарсыарда көрбүппүт түптэ таһыгар ол ыалдыбыт оҕонньор ата өлө сытара. Сүүһүн угуоҕа, үкчү, киһи охсубутунуу дьөлө баран хаалбыт этэ. Онтон ыарыһах онтон ыла үтүөрэн бэрт уһундук 90 саһыгар диэри олорбута.

Өссө биир түбэлтэ. Хатыгынаахха кэргэним ийэтэ Рязанская Мария Николаевна диэн эмээхсинигэ кыырбыта. Онно дүгүрүн: «Хомойуус, эн хатар», — диэн миэхэ биэрбитин уокка сылыппытым. Онно ол дүгүрүттэн арыы чалбарыйан тахсар эбит этэ. Дүгүрүгэр сүөһү сиэллээх баттаҕа тигиллэ сылдьара. Ол дьалбыһар кэмигэр оҕоһута диэн (көрөөччүтэ, истээччитэ, көмөлөһөөччүтэ) Реброва Анна Николаевна кыыс этэ. Онно олбоһуттан туруутгар дэпситин хаҕас атабынан кэннин диэки тэбэн кэбиспитэ. Дьэ ол онно кыыра сылдьан соробор аллара киирэр алгыһын албанар, соробор үөһэ тахсар алгыһын албанар: «Аартыкпын арыһан, суолбун тобулан кулуг», — диэн көрдөһөр, онтон аны төннөр алгыһыгар: «Туманга муннарымаһ, сиэлгэ сиэллэrimэйг», — диэн көрдөһөр. Ол ойууннуурун быһыгар аны туран тохтоон кэпсэтэн оннооҕор дьээбэлээх да тылы сагаран ылаттыыр этэ. Аны туран кыыра сылдьан эбээниин ыллаан барар, оччоҕо били оҕоһут кыргыттар, тири таһастыыр кэдэрээн диэн тистээх тимир баар буолар этэ, ону тийһинэн өрө тутан биэрдэхтэринэ онно кэлэн хабар-

батынан түшөөлүүрө. Сөхпүтүм диэн баар, кини мээне сырытта-
бына элбэхтик ыңгыр ат үөһө түү мээчик курдук тутан уурбут
кырдыабаһым этэ. Оттон ол кыыраар тэһинин тутуутугар сизэрэ
суох ыараабытын сөхпүтүм. Аны туран тимир хотууру уокка чо-
хо ууран кытара сатаан баран кубарыччы тардыар диэри итэтэн
баран салаан сырылатара. Көрөн турар киһи саллан куйахан
күүрэн, уңуоһун кыйан ылаттыыр буолара. Ол онно ас барбат
буолан ууну да ыйыстыбат буолбут эмээхсиннэ анаан уомул ба-
лыгы буһартаран сойутан баран сизэ бэрдэрбитэ. Дьингэр, буһан
баран сойбут балыгын көннөрү да киһиэхэ ыйыһыннабына кытаа-
нахтык киирэр бэйэтэ, Константин Иванович ол эмээхсини кэтэ-
бэр үрэн баран били балыгын сизэ биэрбитигэр балтараа үө-
рбэс балыгы сиэн кэбиспитэ.

Кыыран бүтэрэ чугаһаатабына, тэһиниттэн быбаа хаайан ту-
габын. Сирэйин илийбит таһаһынан сотоһун, сөмүөһинэн кул-
гаахтарын хаһабын. Аны өссө ол көрөн олоһор дьонтон ким эр
үтүктэн барар, ону үтүгүннэриэхтээххин, ол гынан баран өр үтү-
гүннэриэ суохтааххын, табах буруотунан саба үрдэххинэ үтүктэ-
рэ тохтуур. Кини хайаан да үстэ төхтүрүйэн үтүктүөхтээх, уһа-
пакка тохтотон иһиэхтээххин.

Улахан искэннээх, баастаах киһини эһтиригэр харыстан ор-
дуктаах быһабы айабынан уктан баран бэлэһин, түгэһин дэлби
булкуйан баран төптөрү хостоон таһаарытыгар быһах төбөтүгэр
сымыыт уһаһар маарынныыр чалахайы нилэн таһаарбытынан ол
бааһы дуу, искэни дуу оһунуохтаан үтүөрдүтэлээн кэбиһэрэ. От-
тон ол быһабын тимирэ көбөрө өлөн хаалара, угун төрдүнэн ти-
мирэ хайаан да өһүллүбүт буолара, ону кэлин хайдах да хатаран
көннөрүллүбэттик өһүллэрэ.

Мин биирдэ төбөбүн тымнытан баран кырдыабасытыттан көр-
дөспүһэр, төһкөтөн баран төбөм оройун үрбүтүгэр тыһаа үүт-үк-
чү көндөй тимирэ үрэр курдук тыһааата уонна кэннибинэн буолла-
бына тыбыс-тымныы таһыста. Ону: «Ити хантан тымныы таһыс-
та?», — диэбиһэр: — «Бэйэн тымныыг таһыстаҕа дии»—диэбитэ.

Мин кини Коля диэн уолунаан олус доһордуу этибит, онон ки-
ниэхэ эрэнэммин, өрт өртүү баран бараммын, тыһыннан эрдинэн
кэлэрбиттэн сүрүбүлдээн, Коля ол кэмгэ рейскэ барбыт этэ гы-
нан баран ол күн кэлиэхтээбэ, ону ол кэлэригэр тоһуйа Коляҕа
суруйдум: — «Мин өрт өртүү өрүс уңуор бардым, ону эн бу чыы-
һылаҕа моторкаһынан таһсан ылаар». Сурукпун дьонугар хаал-
лараары барбытым оһонноһор таһырдыа, тэлгэһитигэр тоһо эрэ си-
рэйэ кып-кыһыл буола хаана оонньоон, бэйэтэ хайдах эрэ дьып-
пиэнирэн, тыһаан турарга дылыта. Мин кэпсэппэхтээһин баран:
«Коля кэллэһинэ бу сурукпун биэрээр», — диэнчи буоллум, Ону
ылбакка туран — «Ол киһин кэлиэ эрэ...», — диэбитигэр мин
сөһуйбуттуу: — «Туох, туох диигин?», — диэн хардары ыйыттым

быһыылаах. «Ким билэр, ол киһини эргиллэн кэлэрэ өссө биллибэт ээ, чэ аҕал, кумааҕы сытыйбат», — диэбитэ. Сарсыныгар хонтуораҕа тийэн билбитим Коля, трактор стойката тостон төбөҕө биэрэн, тыла суох бараахтаабыт этэ.

Ээй, өссө манньыны итэҕэс эппит эбиппин. Били кырдыаҕаһым кыыран бүтэригэр тааһын эмиэ уларытан орогно сытыардахтарына биир эдэр кыыс дьахтар иһигэр, иккис кыыс ньылбэгэр, үһүс кыыс сототугар баттыы олоруохтаахтар. Онон көрдөхпүнэ били өрө эскири сытар оҕонньор үрдүгэр үс эдэр дьахталлар эмиэ эскирэн олорор буолаллара. Кыыраар кэмигэр көр, оннук эрчим, күүс-уох кириэр этэ. Кини этэрэ: — «Мин уңуох тостуутугар улаханлык туһалыахпын сөп». Ол гынан баран, дьингэр, улахан рак, аран ыарыыларыттан ылан баран арыгыһыттарыгар тийэ эмтэтэлээн үтүөрдэрэ. Арыгыһыттарга бүтэһиктэригэр арыгы кутан биэртэлиирэ уонна: — «Ордогторобун дуу, бүтүннүү ылларабын дуу?», — диэрэ.

Ойууннуур тааһа диэн туһугар эмиэ бэйэтигэр сөптөөх ойуулаах-бичиктээх таһас этэ, ону сатаан дьүһүннүүрүм дуу...

Кыыраар соно диэн сарыы таһас буолара. Икки саннын харахтарынан суон суһуохтаах дьахтар суһуоҕар маарынныыр эгэлгэ ойуулаах-оһуордаах, бытырыыстаах, икки сизин тастарынан сүһүөхтөрдээх тимир киергэллээх. Тимэхтэрин оннугар быалар бааллалара. Бүлгүннэринэн бытырыстардаах икки саннын ардыгар тимир кириэс хам тигиллэ сылдьар, кутуругун төрдүнэн обургу чуорааннаах, оттон тоҕолохторугар кыра чуорааннардаах. Дүгүрэ буоллаҕына кириэстии тардыллыбыт тутар быалаах, тула өртүгэр бөлтөйө сылдьар муостардаах. Оттон былаайахтара иккилэр. Биирдэнэ сарыы бүрүөлээх, биирдэнэ кыыл таба түүтэ сыһыарыылаах. Эбээнни олус үчүгэйдик билэр этэ. Ойуунун төрдө эбээн эбитэ үһү. Онон «эбээн таһаралаахпын», — диэрэ. Дьингэр, дьон этиитинэн эбээн ойууна саха ойуунунааҕар күүстээх буолар үһү. Онон икки омук холбоспута өссө күүстээх буолуохтаах диэн этэллэрэ билээччилэр.

Биирдэ Титирик диэн учааскаҕа улахан уот туран кыаттарбакка иэдээн бөҕө буолбута. Онон: — «Кырдыаҕаспыт, кэлэн абыраатын, уоппут кыаттарбакка тийдэ, ардахта түһэрдин», — диэн көрдөһөн илдьит ыппыттар. Онуоха: — «Тоҕо эрдэ эппэттэрэй, ол диэхтээн кыаттарар суол. Мин мантан да олорон көмөлөһүөхпүн сөп», — диэбит.

Дьэ ол онон үс түүннээх-күн хаардаах ардах түһэн уоттарын умуруоран бар дьону эмиэ кини абыраабыттаах.

Ханнык эрэ кыра ойуумсуяа сатааччылар дьэ бэйэлэрин тусгарынан кэпсэн да кэпсэн, арбан да арбан буолааччылар. Оттон Константин Ивановичи билбэт киһи көннөрү сылдьарыгар көрдөбүнэ улуу ойуун эрэ сылдьара буолуо диэбэккин. Кини оннук ха-

һан да бэйэтин туһунан биллэрэ, көрдөрө сатаабат улахан сэмэй, улуу улуу курдук көрсүө, эйдөөх майгылааба.

Биирдэ уолбаттан атаба ыалдын кэлбит киһиэхэ атабар чуга-һаабакка туран: «Ханан ыалдьар?»—диэбитигэр, анараангыта:— «тобукпунан» — диэбитэ. «Тобугум диигин дуу?, Суох, атабын көхсүнэн ыалдьар эбит» диэбитэ. Онуоха анараа киһи: — «Мин бэйэм миэстэм ханан ыалдьарын билэр буоллабым дии», «Суох, дьэ оччоҕо саппыкыгы устан көрүн», — диэбитигэр киһитэ саппыкытын устубутугар кырдык атабын көхсө өрө үллэн тахсыбытын дьэ ол кини хайдах танас бүтэй буолаары буолан тутан-хабан көрбөккө билбитин билингэ диэри сөбө-махтайа саныбын. Онно: «Бэйэбит ыарыгытын да ханан баарын билиммэккэ кэлэ-бит» — диэбитэ.

Аны туран кэлин кини суох буолбутун кэннэ хондуруоспунан ыалдын куоракка Ким диэн кэриэйгэ эмтэтэн төннүбүтүм да туһаламматабым. Онтон биирдэ түһээтим. Ол түһээтэхпинэ, дьибэр атах орон аттыгар турар эбиппин. Константин Иванович киирэн кэллэ. Уонна миигин көтөбөн илдьэн туруорда уонна: — «Эн, дьэ, нохоо, абааһы киһигин. Биирдэ уоккар ас биэрбэккин, биирдэ ааппын ааттаан көрбөккүн уонна баран ол-бу нууччаба эмтэнэ сатыгыҥ. Ону көрөн аһынан кэллим»,—диэн баран төбөбүн имэрийээн туппахтаата, дьэ ити кэннэ, түһүөхпүттэн ыла, ыалды иликпин. Ол түһээн баран кэргэммэр кэпсээбиппэр, кини сүбэлээн уопун аһаппытым.

СЛЕНЦОВА МАРИЯ НИКОЛАЕВНА КЭПСИИР

Мин 1927 сыллаахха эргэ Мунгурдаах диэн сиргэ төрөөбүтүм. Аҕам суох, былыр да аҕата суохтар баар буолар эбиттэр. Олортон биирдэрэ мин олордобум. Мин бастаан колхозка, онтон сэбиэскэ уонча сыл сурукустунан, кэлин совхозка үлэлии сылдьан пенсияба тахсыбытым. Ол саҕана мэлдьи куттанар, кистэнэр-баттанар баарына оччолорго аһаастык хаһан да ойууннаахтаабат этэ. Онон хам-түм кистээн кыырдардахтарына түбэхэ көрөрүм. Уутугар-хаарыгар киирэн кутура сырыттабына, киһи куйахата күүрэр тыллаах-өстөөх, дьингнээх иччилээх алгыстаах кырдыбаас буулаахтыыра. Бэл таһаһыгар куоҕас курдук быһыллан оноһуллубут тимир тигиилээбэ, көр, ону ол сорох дьон көрдөхтөрүнэ тыыннаах куоҕаска кубулуйан ууга умсаахтыы сылдьара көстөн аһаар үһү эбээт! Оттон үөһээ дойдуга дабаттар алгыһын албана сылдьар кэмигэр, хайдах эрэ ол алгыһын истэ-истэ көрөн олордоххона үөһэ диэки баран ээр курдук көстүтэлээн ылааччы. Оннук күүстээх

хомууннаах, уратылаах киһи этэ. Табаны бөрө сиэбитигэр кыыра-дагына... бөрө сиэнигэр булгу кэлэн барар идэлээх. Онно бөрө сиэнэ хаалбыт сиригэр айа тартарар үһү, ол айаларга бөрөлөр булгуччу өлөллөрө дииллэр.

Тагаһын чааһынан этэхпинэ хаһан, хаһна, ким онорбутун билбэтим. Бүтүннүү араас кырадаһыннартан сарыыга тигиллэн оҥоһуллубут бытырыыс буолара. Бэргэнэтэ эмиэ тула бытырыыстардаах.

Мин төбөм ыалдыбытыгар төбөм оройугар үрбүтэ. Икки тинилэхтэрбинэн салгын тахсарга дылы гынара.

Биир Лебедев диэн эбээн ойууна баара. Ол ойууннаары кыыраар алгыһын албаннагына биһиги кырдыаҕасытыттан көнүллэтэн албанан киирэн барааччы. Онтон: «Көнүллээтэ», — диэн албанааччы. Дьэ ол хайдах-хайдах көнүллэллэрин туох билиэй? Биһиги кырдыаҕасытыттан көнүл да көрдүүлэриттэн уонна ол биһиги кырдыаҕасыт кыыраар кэмигэр туттарыттан-хантарыттан араас көрүннээх ыарахан ыарыһахтарга эмэ тийэйриттэн да көрдөххө, түбэһиэх ойууннарга эрэ тэннэспэт улахан күүстээх хомууннаах ойуун буолара тута харахха бырабыллар этэ.

Мин санаабар, сахалартан саамай үрдүкү турар, бэрт сэдэхтик көрсүллэр, чахчы үөһэ дойдуттан сибээстээх, этигилиэх ойуун олон ааспыт эбит дии саныбын. Бука атыттар да итинник саныыллара буолуо. Ол биһиги кырдыаҕасыт үлүһүйэн кыыраар кэмигэр дьахтарга эбэтэр эр киһинэхэ чугаһы илик үс эпэдэр уолаттары, икки кыһы бүгүн биэс киһини мииннэрэ сылдьан кыыран экирээн сэгэйбитин, бэйэм олорсубут буолан бэркэ, билэбин. Кыыраар кэмигэр киһиттэн ураты күүс-уох киирэр эбит этэ. Бынанан күрүү онорон тутан турдаххына кэлэн түһүөлээ да түһүөлээ буолар. Иччитийэн абааһыны экирэттэҕинэ истиэнэ курдат иннибэккэ тахсан баран күлүүстээх ампаар иһигэр эмиэ курдатты киирэн хаалара, ордугун боппуолдъатыгар киирэн сытарын таһаараллара үһү.

Биирдэ атаҕа ыалдыбытыгар бэйэтэ ойууннанан эмтэнэн кэбиспитэ.

Хотууру кытардан баран салаан сырдырбатырын көрөр этим. Ыалдыар сиргэ ардыгар үр да үр буоллагына онно онхойон хаалар эбит этэ. Оттон соробор үрбүт сирэ салгына унуор уллунахтарынан эмиэ тахсар буолара.

Дьэ уонна ойуунун түһунан ону-маны кыайабын-хотобун диэн хаһан да кэпсэммэт этэ. Таһыттан көрөн ооньуута-күлүүтэ, сымнаҕаһа, кэпсэтинньэнэ — ингэн-хаһан улуу ойуун эрэ сырыттаҕа диэн түһээн баттаппат этилэр. Көр, оннук сэмэй-көрсүө барахсан этэ.

Ыарыыны барытын биирдик эмтээбэт, холобур, судургу төбө

ыарыытыгар сорохтору төбөлөрүн үрэн, сорохторго төбөлөрүн имэрийэн, кими төбөтүн хааннаан, эмиэ да силлээн, эмиэ да тугу эрэ сыһыаран, оттон мин төбөбөр түөй ууран эмтээбитэ. Ол да иһин кини хаһан эмэ ыарыһахтап, кыаттарыа суоҕа диэн бэркэ ыарыытын баалаппыт, хойутаабыт эрэ буоллабына, akkaастанарҕа.

Тиис ыарыытыгар сорохторго мас устуруускатын уматан сиэн баран тиһһэ ыалдьар сиригэр силлээн эмиэ эптиирэ, үрэн эмиэ эптиирэ, имэрийэрэ. Оттон мин тиис ыарыытын саа уоһунан үрэн үтүөрдүбүтүн эмиэ истибиттээхпин.

Ыарыһах бэттэх эрэ кэлиэх курдук буоллабына булгу бэрт түргэнник атахтарыгар туруортуур эгэ.

Муоматтан наһыылканнан биир дьахтары аҕалбыттара. Озонньор кинини хайдах эмтээбитин билбэппин гынан баран, ол кэллэбин киһһэ тура сылдьар буолбута ээ.

Озонньорбутун ыарыһахха ыһырдахтарына киһини кытта чугаһа илик, букатын ыраас кыргыттары-уолаттары оҕоһутунан, ол эбэтэр көмөлөһөөччүнэн талан илдэ бараттыыра. Киһини кытта чугаһаспыт уолу да кыыһы да кини дьэ билэрэ. Оннуктары ойууннуругар оҕоһутунан да, тугунан да чугаһаппат буолара. Ардыгар албыннанан ыалдьан кэлээччилэр да бааллара. Оннуктары өтө көрөн эмтии да соруммакка төптөрү утаартыыра. Кини ыһырыыга барарыгар биһиги талыллыбыттар үөрүүнэн барсарбыт. Оччолорго билинги курдук киһинэ да, кэнсиэр да суоҕа.

Мин кини кыайбат ыарыыта диэни букатын билбэппин. Оннооҕор параличтаан ыалдьан тыла суох буолбут киһини тыыннаах мороду кус тылын ингэрэн, сангарар гынаттаан кэбиһэрэ.

Ыалга ыһырыыга хас да көлөннөн барарбыт. Онно дүнүрүн хаһан да бэйэтэ олорор сыарҕатыгар биһиргэ тиһһэт буолара.

Былыр мин кэргэним уончалааҕар утуй да утуй буолан харадын симэ сылдьара үһү, ас диэни букатын аһаабат, сэниэтэ диэн суох буолбут. Онно кута куоппут диэн эмтээбит. Онтукатыгар ойууннуу сылдьан, окко эриэн хомурдуос хаама сылдьар буолар дии, үүт-үкчү оннук хомурдуоһу дүнүрүгэр түһэрэн ылбыт. Ону кэргэмэр ингэрэн кэбиспит, онтон ыла үчүгэй буолан хаалбыт. Эбиитин: «Икки уолланыаҕ, икки кыыстаныаҕ. Кыргыттарын буруолара көстүбэт, уолаттарын ыал буолууһулар», — диэбит. Ол икки кыргыттарбыт өлөөхтөөбүттэрэ. Уолаттарбыт билигин ыаллар.

ЛЕВИНА ВАРВАРА ДМИТРИЕВНА АХТЫЫТА.

Мин 1943 сыллаахха Мэйгэ-Хагалас оройуонугар, Тараҕай нэһилиэгэр, Табаҕа дэриэбинэтигэр төрөөбүтүм. Билигин икки кыыс,

икки уол оѳолордоохпун, остулубуойга повардыбын.

Мин кэргэним кини уола. Оѳонньор өлөрүгэр миэхэ биир ый сыпыта.

Мин энэkkэбитин барыны бары билэрин-көрөрүн, эмтирэ саталын көрөн эдэрбэр тэптэрэн этэр буоллабым дии: «Бука Эн барыны бары курдаттаан билэ-көрө сылдыар киһи дьоллоох буоллабын?» — диэн ымсыырарбын таспар таһааран чалыгыр гыннаран кэбиһэбин. Ону этээхтиир буолара: «Миэхэ хаһан да ымсыырбаг буол. Ис-инигэр киирдэххэ мин улаханнык эрэйдэнэбин ээ». Оттон мин буоллабына сөбөрүм: «Итиччэ барыны бары билэр эээри хайдах итинник этэрий?» Онтон ыйытарым: «Эн ити хайдах барыны бары билэбиний?».

— Күһүн от-мас хагдарыйыта, саас от-мас тиллиитэ уратылаах тиит төрдүгэр тахсан олорооччубун. Дьэ онно үөйбэтэх-ахтыбатах сонуннары барытын истээччибин. Көтөр-сүүрэр айаннаары гыннабына эбэтэр уһун суолу тэлэн айаннаан кэллэбинэ сонуннара үгүс буолааччы.

Хайдах эрэ испиттэн сэрэххэччийэн эбитэ дуу, бэйэм да оѳолонору чугаһаан сылдыар эгим. Ол гынан баран онно иккиэйэх этибит, сирэйин-харабын сууйбутум. Бэйэм күнүскү чэйбин чэйдээн баран оѳонньорго чэй бэлэмнээн аҕалан «чэйгин ис» диэбитим, арай энэkkэбит хамсаабата да, сагарбата даҕаны. Онтон хайдах эрэ өйбөр оѳустаран этим сааһа «дьар» гына түстэ. Онно иккилээх кыһын эһэтин иннигэр оонһуу сылдьан муостаҕа утуһан хаалбыт этэ. Ону ол диэбэkkэ ыалым эмээхсингэ тахсан ыгыран киллэрбитим. Эмээхсин көрөн баран: «Кырдыаҕасыт барахсан айаннаахтаабыт», — диэбитэ. Өлөрүгэр от ыйа буолан купкуйаас этэ. Онтон хайа күн кини харабын саппыта да ынырыктымныы, тыал, ардах буолбута. Ону кырдыаҕастар: «Энэkkэ суолун сабыннаҕа», — диэбиттэрэ.

Кини төбөбүн иккитэ хааннаабыта уонна үһүстээн хааннатыахпын сүрдээбин баҕарара. Тийһим ыалдыбытыгар имэрийэн баран тугу эрэ уган биэрбитэ. Онтон ыла ыалдыа илик.

Өскөтө билинги курдук кичини өйөөбүттэрэ эбитэ буоллар хайдахтаах улахан туһаны аҕалыа хаалбыта буолуой?! Ол саҕана сүгүн-саҕын эмтэтиэхтэрэ баара дуо? Олус бобөн-хаайан, дьэгдүйөн энин бар дьонно көстөр биллэр туһаны оноро олорор барахсаны атаҕастаан эрэй бөбөтүн эрэйдээбиттэрэ да диэтэхпинэ, бука, сымыйаны, суоҕу эппит диэхтэрэ суоҕа дии саныбын.

Энэkkэбит сүүс сааһын туолбутугар онтон-мантан бука эмтэтэлээн үтүөрдүтэлээбит дьонноруттан буоллаҕа буолуо, телеграммалар кэлэттээбиттэрэ.

Миэхэ хамсатын бэлэхтээбитэ уонна тардарбар анаан омук

сигаретатын биэрэрэ. Көр, оннук кыһамнылаах, амарах кырдыа-бас этэ.

ЧИРҚОВА МАТРЕНА КОНСТАНТИНОВНА АХТЫЫТА.

Мин 1923 сыллаахха Сызаннаахха төрөөбүтүм.

Аҕабыт дьиэтигэр ойууннаабат этэ. Арай биирдэ аҕам эдьиийин кыһа кулгаабынан ыалдьан эрэйдэммитигэр ойууннаабыта. Онно көрдөхпүнэ хотууру ититэрэн кытардан-кытардан баран салаабыта. Онтон биир киһи таһыттан муус зиньар анныыны ойутан киллэрэн аҕабытын ойбоһоско түһүөлээ да түһүөлээ буолбутугар аҕабытын өлөрдө диэн дэлби куттаммыппыт, ытаспыппыт. Көрдөхпүтүнэ анныытыгар аҕабыт сыата сыстан кэлбит этэ.

Аҕабытын куоракка тутан ильдэ бара сылдыбыттара. Милииссийэлэр хайа күн аҕабытын иттилэр да, кэлэн сүпсүгүрдүү, дьэгдьиийи, доппуруостааһын бөбө буолар этилэр. Ийэбит эрдээби Хабаров диэн милииссийэ тойоно баара ыган-түүрэн, ытатан-сонготон биэрэрэ.

Оччолорго ойуун дэнэр киһи эмиэ биир сэбиэскэй былаас кытаанах өстөөбүн ахсааныгар киирэр кэмнэрэ быһыылааҕа. Биһиги аҕабыт эрдээх сымнаҕас мунугаан кимиэхэ туох куһаҕаны онорбута баар буолуой, хата төптөрүтүн өлөөрү гыммыты үгүстэри олохторун уһатаахтаабыта күн бүгүнүгэр диэри дьон өйүттэн сүппэккэ сырыттаҕа. Хата ол сағана Хабаров суруксута Слепцов Иван Николаевич диэн киһи барахсан үчүгэй сүрэхтээх үтүө киһи быһыылааҕа. Ийэбитин да кытта, биһигини, оҕолору да кытта, аһынан кистии-саба төбөбүтүн имэрийтэлээн, сытыары сымнаҕастык кэпсэтэн оччотообу кыһалҕалаах күнгэр киһилии сыһыаннаспыт киһини үйэн-сааһын тухары умнубакка махтана саныы сылдыар буолар эбиккин.

Аҕам саҕа тура-олоро сылдыар эдэр кэмигэр гипнозтаабын билэн баран, оччотообу колхоз бирисидээтэлэ Ребров, Садовников диэн дьон бааллара уонна да атын тойоттор, апкын-хомуһунгун көрдөр диэн хаайбыттар.

Көрдөрүү кулуупка буолбут.

Сыанаҕа хаама сылдыан бүтүннүү хаан буолбут. Онуоха көрөн олорор дьон сорохторо: «Бу хайа айыланна?», — диэн куттаммыттар курдук гынан барбыттар. Онтон аны сыаналарыгар бокуойа суох хаар түһэн үллүктээн барбыт. Көрөн олорооччулар: «Аны хаар ирэн муоста бүтүннүү уу буолуо», — диэн куттаммыттар. Ол кэннэ эһэни даҕаны, бөрөнү даҕаны көрдөртөөбүт.

Мин эдэрбэр Дьокуускайга, Орджоникидзе оройуонугар олох-суйбутум. Сааһым сүүрбэ биэһим этэ. Арай хотоммор тахсан баран кириэхчэ киирбэтэхпин ыалым эмээхсин (кэккэлэһэ хотонно-нор этибит) барахсан сүтүктээн булбут этэ. Быраастар: «Төбөтө баспалыанньалаабыт», — диэн түмүктээбит этилэр. Ыалдыа сытан түһээтэхпинэ аһам сагата этэр: «Сүгэни, быһабы, атын да биилээби, ымы буолуох айылаахта, оронуг анныгар уурдарар буол». Еля диэн олордор кыыспын көрдөһөн быһабы дуу, сүгэни дуу киллэрэн оронум анныгар ууруннахпына кэргэним дуу, кэргэним да дьоно сэрэнээн-сэрэнэн атахтарын төбөтүгэр сыбдыйан киирэн били ууруммут биилээхпин уоран тахсаллар. Кэлин билбитим, миигин төбөтүнэн ыалдыбыт диэн санаан ымыбын уораллара үһү. Аны хоһум аанын таһыттан хатыыр буолбуттара.

Онтон аны иккистээн түһээтэхпинэ аһам тыстаах баттахтаах тириин көтө сылдыарын үрдүгэр олодор уонна этэр: «Кэргэниг төрүттэрэ уустар эбит, оло эйигин балталаары гыммыттар. Мин эн куккун ылан ийиэхсиккэ туттарыам». Онтон дүгүрүн иккитэ охсон баран мин куппун дүгүрүгэр түһэрэн ылар. Онто саарык курдук дүгүргэ тыһа «лоһугур» гына түспүтүн иһиттим. Таһыттан иэйиэхситим диэн ул-уһун, мап-маһан таһастаах суп-суон уһун-уһун баттахтаах эмээхсин киирэн улахан баһайы дьааһыкка куппун ылан уган хатаан кэбисте. Онтон туран аһам этэр: «Уһугуннаххына тугу да истибэт буолан туруон. Оччоһо үрүн холустаһа күллэ куттараар уонна бэйэбин күнү батыһа үстэ эргиттэр, онтон сыттанын баран, утуйан хаалаар». Мин иннэ гынаары гыммыппын кэргэним аах эмиз моһуоктастылар, кыһым Еля бэрт эрэйинэн күл булан киллэрдэ. Ол күлбүн суорбаным иһигэр кистээн-кистээн бэйэбин үстэ эргитиммитим уонна сыттанын баран утуйан хаалбытым. Арай үһүктубутум кулгаахтарым үчүгэй баһайытык истэр буолбуттар. Таһан сыппыт таһаһым, күллээх таһаһым сап-саһархай буолбут этилэр. Ол таһастарбын били оһобунаан чымыдааммар угаммыт илдьэн буорга көммүппүт.

Онтон били ыалдыан сыппыт кэммэр дьүдэһии бөбөнү дьүдэһиэн, таһныбыт таһаһым дэлби кэгээн, дэлби уһаан баран хоспуттан тахсан кэлбиппэр дьонум сирэйбин-харахпын куттаммыттыы одуулаа да одуулаа буолаллар. Ол миигин иирэн турда, быһыта, диэн итэбэйбэккэ куттанан одуулаабыттар өбит.

Оччолорго үүт заводугар маастарынан үлэлиир эһим. Сөп-сөп үүт үлэһиттэрин доруобуйаларын чинчийэн көрөллөр этэ. Онно эһиноккок эйнэхэ баар диэн куттан өлөрө сыспыттара. Арай Екатерина Николаевна диэн быраас: «Эһиноккок буолбатах. Хата, дойдугар аһаһар бара сырыт, кини эмтиэх этэ», — диэбитэ.

Онтон дьэ бу дойдубар кэлэрин кэлбитим да, оччотоһу кэмгэ ойуунумсуйар эһим дьону улаханлык утарар, итэбэппэт буола са-

тыр кэмнэрэ буолан мин эмиэ аҕабын оччо-бачча итэҕэйбэт этим. Итэҕэйиэм да эбиҥин иһин утары улахана бэрт буолан кыабын, күүһүн кыратыттан көрөн-билэн үөскээбит дьон оҕолоро ааттаахтар, бэл биһиги утары агытаассыйа күүһэ кыайан, төрөппүт аҕабытын көрөн туран итэҕэйбэт буола сатаан мэлдьэхэр этибит буоллаҕа. Ону да аҕам эрэйдээх, аны санаатахха, билээхтиир, сэрэйээхтиир эбит. Миигин: «Оонһуу саатыы баартыйата суох хомуйуускун», — диэн күлүү гынар этэ. Дьэ ол төһө эмэ ыалдьан эрэйдэнэр ахан эээри иннэе гынар этим. Аны туран бастакы оҕо буолан атаах бөҕө быһыылаабым. Атаахтаабытым улаатан кэргэннэммитим да иһин хаала илик быһыылаах эбит этим. Аҕам дьэбэллэтэбин аайы кыһырбыта буолан бырданалаан, эбиитин аны хаһаң да кэлиэ суох буолан дьизэлээн хааларым. Ыарыым буоллаҕына бэргээн, улам ылан иһэргэ дылыта. Бэргээн иһэрбин өтө көрөн кийииппит Балбаара: «Кыыскын тоҕо эмтээбэккин? Кыыһың улаханлык ыалдьан эрэйдэнэр ахан», — диэбит.

Мин кыһырарбын аҕам букатын сэмэлээбэт этэ. Кыһырдарбын да санаам батарбат — эмиэ аҕабар барыахпын баҕаран төнөнөн тийэйбин. Биридэ оннук тийбиппин аҕам күлүү гыммата, тугу да саңарбата. Ол иһин мин аҕабар: «Испин көрбөккүн дуо?» — диэтим. Онуоха аҕам эттэ: «Эн искин мин көрбөтөрбүн да искэр ханнык үөн баарын курдатты билэбин. Сарсын 5 чааска кэлээр».

Төһө да итэҕэйбэтэҕэ буолтум иһин, дьинэр, ис дууһабар итэҕэйэр бөҕө буоллабым, ол күн дьизэбэр дьэ үөрөн-көтөн, үгүөрбүт курдук сананан барбытым. Сарсыныгар иһэр эмп онорон бэлэмнээбит этэ.

— Аны нһаадың курдук мээңэ кыһырыма, — диэбитэ.

Ол нһаады дьин эһэ баттаҕын арахтаан, кулгаахтаан ымы дьин онорбута. Онтукпутун ыарыйдахпытына сыттанан сыттыбыт да үтүөрбүтүнэн барарбыт. Дьинэр эһэни мээңэ аатынан ааттаа-баттар. Былыр сахалар харыстаан нһаады дьин ааттыыллара, ол иһин буоллаҕа буолуо эһэ баттаҕа ымыбытын нһаады дьин ааттырбыт.

Онон оттон аҕам барахсан дойдубугар Сыбаһаннаахха олорон мин ыалдыбыппын билэ охсон, түүлбэр киирэн сүбэлээн эмтээн өлүүттэн быһаан оттон бу күн бүгүнүгэр диэри олордозум дии. Ити саһанааҕы быһыбын-майгыбын санаатахпына, кыбыста саныбын.

Аҕабыт:

-- Бу мин эрэйбин ылан хайа да оҕом эрэйдэммэки буоллар. Бу идэ булбут киһитэ көннөрү бүтэй эттэх киһи олорор олобунааҕар, ис-искэ киирдэххэ, эрэй-кыһалҕата үгүс. Туох эрэ куһаҕан тахсаары дуу, онтон да атын араас уларыһы-тэлэрийи буоларын дуу эрдэ-сылла көрөн-билэн баран, ол олоххо кириэр диэ-

ри дууна моруута огостон утуйар да, олорор да бокуойа суох сор-мунг үөскүүр эбээт. Оннук сору-муну биир да оҕобор баҕарбаппын, — диэхтиирэ. Дьингэр да оннук этэ. Дойдубутугар туох эмэ куһаҕан тахсаары гыннаҕына аҕам утуйар уута уйуһуйан дьүһүнэ-бодото кубулуйан хаалаахтыра.

Оччолорго аҕабыт иһигэр тугу билэн-көрөн муучу буолан мугнанын таайахпыт баара дуо? Билигин санаатахха, кини мугнана сылдыар кэмигэр саамай чугас, саамай тапгыыр эрэ дьонноро — оҕолоро биһиги — дууһатын чэпчэтэр, санаатын көтөбөр, сүрэхтин ортотунан барар кини саамай наадыйар, күүтэр тылын-өһүн иһитиннэрэн, баҕарар сыһанынан сыһаннаһан хараҕын сырдаппыппыт, дууһатын сымнаппыппыт эбитэ эрээр. Ол туһунан билигин оннук абыраабыттаахпын диэн киһиргэнэр кытаанах. Биһиги аҕабыт бэйэтэ да сытыары сымнаҕас, үтүө дууһалаах буолан, бэйэтигэр биһигини да, кими да утары туруорбат үтүө киһи эбит, билигин ситэн-хотон, сааһыран баран санаатахха. Ол эрээри бэйэ оҕолонон-урууланан оҕон сыһаныттан бэрт кыраттан даҕаны үөрэри-хомойору билэр, сыаналыыр буолан олорон санаатахха, сааһырбыт кырдыаҕас киһи сап да саҕа салан тылтан дуу, сыһантан дуу санаата санньыйан, эбэтэр хараҕа сырдаан, сүрүбэ үөрэн кынаттанан кэлиэн сөп эбит. Кини төһө да таһыгар биллэрбэт кытаанах санаалаах курдугун иһин, олоххо эрэйи билбитэ. Ол дьонно оҕорор үтүөтүн иһин улахан утарсыны, этхаан, өй-санаа илистинтин көрсүбүтэ элбэбэ бэрт. Уонна, оттон, таһыгар эрэйин-кыһалҕатын, абатын-сататын аһаҕастык таһаара сылдыар киһи аһарынара да дөбөн. Оттон биһиги аҕабыт «оннук эрэйдэммитим, маннык мугнааммытым» диэн атаҕастаабыт-батаабыт дьонун туһунан кыраһа-таныһа сылдыбат, өс-саас ситиһэ, өстүйэ да сылдыахтаабат, таһыттан көрдөххүнэ биир кэм үөрэ-көтө сылдыаахтыра. Дьингэр, бары санаатын-оноотун, үөрүүтүн-хомолтоотун иһигэр иһиринэр киһи ордук бэйэтэ илестэр, эрэйдэнэр буолара үһү диэхчилэр ээ.

Ол иһин кырдыан, сааһыран, өйгөр-санааҕар үгүһү сымайдаран буолан баран, баҕар, туох эмэ тутаҕы этэммин дууһатын долгуппутум, хомоппутум буолаарай диэн бэйэн урут тугу саңгарбыккын, хайдах сыһаннаспыккын кэккэлэтэ ууран сымайданан көрөр санаа кииртэлиир буолар эбит.

Онон, хата, түбэлтэнэн туһунан эттэххэ, төрөппүт барахсан оҕотугар итин таптала, истиг сыһыана оҕотун сыһаныттан үөрүүтэ дуу, хомойоро дуу барыта биир сүүн туттаах буолар быһыылаах. Сүрэх сүрэхтэн атын буолуон табыллыбат, онон ханнык баҕарар эдэр үүнэн эрэр дьонно этэн аһарыахпын баҕарабын. Эһиги билигин эдэргит, үчүгэйгит үйэ тухары сылдыбат, ийэлэр, аҕалар, эһэлэр, эбэлэр буола охсубуккутун бэйэбит да

билбэккэ хаалыххытын сөп. Оччоҕо эһиги эмнэ ийэбит, аҕабыт итии тапталларын, эйэбэс сыһаннарын, эһигини киһи-хара гынан сүһүөххүтүгэр туруорбуттарын, хайдах көрөн-харайан ытык иэскитин төлөөн ийэ буордарын булларбыккытын уонна бэйэбит эрэйдэнэн эккитин-хаангытын илиһиннэрэн итии тапталгытын биэрэн үөскэппит ыччаттаргытыттан ытык иэскитин ылар күнүтүгэр бэйэбит төрөппүттэргитигэр үтүөнэн төлөөбүттээх буоллахытына киэн тутта кэпсэниэххитин даҕаны, оболоргутуттан оннук эмиэ үтүө сыһаны эрэйиэххитин сөп. Эмэхсийэр, эмэҕирэр кэм кэлиэхтээбин өйдүү-өйдүү ийэбэ-аҕаба сыһаннаһаахха, кинилэри кырдьыга кыһарыйтаран эн илиигин-атаххын кэтэһэр күннэригэр кэтэспит эрэ кэрэ эрэллэрин кэбиннэрбэккэ, санааларын саппабырдыбакка, өйдөрүн түүнүгүрдүбэккэ көрөн-истэн, көмүс унуохтарын көтөбөр үтүө өйү-санааны эдэргиттэн иитинэн иннигин тымтыктана сылдьаргыт хайаан да наада эбит диэн ааһахпын баҕарабын.

НИКУЛИНА АКУЛИНА ЕГОРОВНА.

1975 сыллаахха бэс ыйын 25 күнүгэр ийэлээх сурдьум быыбарды кэлбиттэрэ. Балыктыы сылдыбыт буоланнар төннөллөрүгэр ийэм онугар хаалыахтааҕа, оттон сурдьум окко киириэхтээбэ. Кинилэр өрүстэрин онгочонон устан туораан баран икки аңы айанна турбуттара. Онтон ол дьонум тийиэхтээх сирдэригэр тийбэтэхтэрин туһунан миэхэ илдьит кэлбитэ. Ону нэһилиэгинэн, совхозунан этэн-сангаран көрдөттөрө сатаабытым да көстүбэтэхтэрэ. Ууга үөстэрэ тэттэн, баҕар, дагдайыахтара диэн эмиэ кэтээн көрбүтүм даҕаны мэлийбиттэрэ. Инньэ гынан быстыам дуу, ойдуом дуу эмиэ хаан да Константин Ивановичка кэллэбим дии. Дьинэр, ол кэмгэ кыра кыһалҕалаах киһи сүпсүгүрдүө да суоҕун курдук айылаах суорбанна-тэллэххэ ыалдьан сытаахтыра. Ону ол диэбэккэ кэлбит кыһалҕабын кэпсээтэбим дии. Онуоха Константин Иванович улаханлык ыалдыа сытабын диэн akkaастаныха эгин бэйэлээх киһи буолаахтыа баара дуо?!

— Мин өссө урут түһээн көрөн баран илдьиттээри гыммыппар «көстүбүттэр үһү» диэн айах атыппатахтара. Мантан 35 көстөөх Тирээһин Тахсыыта диэн сиргэ иккиэн чугас-чугас биэрэккэ дагдайан тахсан сыталлар, — диэн баран таҕастарын үүт-үкчү дьүһүннэтэлээн, хайдах сиргэ, ханан сыталларын барытын көрөн олоорор курдук кэпсээн биэрээхтээбитэ. Онон ол дьоммор бөртүлүөтүнэн көтөн тийиэн оннооҕу олохтоохтору кытта били ыйыллыбыт

сиригэр чопчу тийэн орубуна кини дьүһүннээбитин курдук таннан-саптан иккиэн чугас-чугас сыталларын булаттаан угуох туталаабытым.

ХАБАРОВ ВАСИЛИЙ СЕМЕНОВИЧ АХТЫЫТА.

Мин 1911 сыллаахха, тохсунньу 11 күнүгэр бу Абый сиригэр төрөөбүтүм. Райсовекка үһүн сылларга үлэлээбитим.

Константин Иванович Чирковы 15-16 саастаахпыттан билэбин. Билигин ити күүстээх быраастары норуот хайгырын, таптырын курдук хайбанар, таптанар этэ.

Константин Ивановичы улахан күүстээх, халлаан аба аптаах үөһэ айыылартан ситимнээх киһи диэн итэбэйэрин ааһан улахан-нык дьулайар, убаастыыр да этибит.

Ойууттар биһиги дойдуга син балай да үөскээн сылдыбыттара, олортон бу Константин Иванович иннинэ биир улахан аатырбыт Чобуох Баһылай диэн быа түһэн көрбөтөх алталаах атырын, түөрттээх биэтин чороонноох кымыһынан уулатар кыахтаах улуу ойуун үөскээн сылдыбыта үһү. Киниэхэ арай бу Константин Иванович эрэ кыабынан, күүһүнэн тэннээх киһи үөскээн ааста диэн билээччи кырдыабастар этэллэрин истэrim. Оттон уонна ойууннаан эрэрин, ойууннаан үтүөрдүтэлээбит да дьоннорун элбэхтик көрбүт-истибит киһим. Кини айыы ойууна, ол аата үтүө санаалаах ойуун диэн буолара.

Хайа да бэйэлээх наһыылкаба көтөбүллэн кэлбит ыарыһабы ойууннаан, ыарытын бохсуруйан ыллабына били ыарыһах сонно тута оҕоньору кытта олорон чээйдэспитинэн барар этэ. Онон устунан хааман-сиимэн, атабар туран үтүөрэн хаалара.

Үтүөрдүтэлиирин чааһынан эттэххэ рак да ыарыы, нирэн да ыалдыбыты, онтон да атын ыарыылаахтары үксүлэрин өлүүттэн өрүһүйтэлиирэ. Кини идэтэ, талаана улуу ойуун эрэ буоларынан бүппэтэ. Улахан байанайдаах булчут да этэ. Хайа, ону таһынан иккилии-үстүү киһиэ субурутан олонхолуур кыахтаах. Ону эмиэ туох да киһи таттаран иһиттэр истиэх курдук эриэккэс олонхот эбитэ үһү.

Кырдыабаһы партия политикатын утарар, норуокка урукку хаалыннан олох итэбэлиин диринэтэн дьону буккуйар диэн куолаһын быһан, малын-салын сыһын былдыан элбэх эрэйи көрдөрбүттэрэ.

Кырдыабас таһаһын, дүгүрүн биһигинэн туттарбыттара. Билиги соруудах эрэ толорооччу буоллахпыт дии.

Онно өйдөөх өйдөөх курдук, бэрт бэрт курдук тугу да утар-

бакка:

— Атыттар дүнүрдэрин, тагастарын биэрэр буоллахтарына сокуон буоллаҕа дии, мин даҕаны төһө да харыһыйдарбын биэрэргэ тийэбин. Ол гынан баран бар дьоннорум куттара-сүрдэрэ игэриллибит чуорааннарбын бэйэбэр хааллараргытыгар көрдөһөбүн, — диэбитэ.

Онно кини тобус оноолоох, ол эбэтэр, тобус сүһүөхтээх бытырыыстаах, кугуругун төрдүгэр чуорааннаах араас тимир, хобо тигилитэлээбит, сиргэ тийэр көстүүмнээх этэ. Ол тобус мэнгэниктээх диэн Орто Дойду саамай үрдүкү турар ойууна буолуохтаах. Ону үс мэнгэр тухары укпупут, эбэтэр үс матаҕа диэн буоллаҕа дии.

Угуоҕа тостубут Чэмээн диэн киһиэхэ бүлгүнүгэр тэбис-тэн сыйыы тимири тутан бэрт элбэх киһи көрөн олоодобуна ингэрэн кэбиспитэ. Тимир этигэр тимирдэр тимирэн ингэн хаалбыта.

Мин биир улахан уолум туохха да кыаттарбат арыгыһыт буолбута. Онно көрдөспүппэр: «Ол оҕо утуйар оронугар утуйа түһүүм эрэ», — диэн ол уолум оронугар бэрт кылгастык утуйан турбута.

Бука түһээтэҕэ буолара дуу, эбэтэр ол турарыгар туох эрэ абынан албастан турбута дуу, бэрт эрэллээхтик:

— Оҕоҕ отугар тийиитигэр арыгылары, табахтары бэйэтэ быраҕыа, букатын куттаныма.

Кырдык отутун туолуутугар арыгытын, табаҕын бырахпыта уонна уонча сыл онтон этэҥнэ ааста.

Константин Ивановичи куоракка киллэрэн эмиэ бэйэтин курдук идэлээхтэри кытта хаайыыларыгар бииргэ түбэһиннэрбиттэр. Ол туһунан Верхоянскэй ойууна Кыыстара онуун диэн кырдыҕас сөбөн-махтайан кэпсээбитин илэ кулгаахынан истибитим.

Онно биир Булун ойуунун, ол Кыыстараны уонна Константин Ивановичи НКВД-лар ыгыран ылан баран били тутуллаан кирибит көстүүмнэрин: «Бэйэбит тагаскытын булуталаан уонна дьэ ойууннуур, кыыра кыаххытын көрдөрөн итэҕэтин. Апкыт, хомулунгут төһө күүстээх кыахтаах эбитий?» — диэбиттэр.

Дьэ, онно саха театрыгар ыы-быччары көрөөччүлөр мустубуттар. Тэннэниэхтэрэ дуо, дьэ төһө кыалларынан идэлэрин көрдөрөгө кыахтара кыайарынан кыһалла сатабыттар. Ол сылдан бэйэ-бэйэлэрин эмиэ дьээбэлэнэн ылаллар үһү. Булун ойууна хайдах эрэ киһиргээн сэгэлдвийбит-сахсаннабыт курдук киһи үһү. Ол иһин бүтэниктэригэр муостатыттан кыайан турбат гына сыһыаран кэбиспиттэр. Ити Константин Иванович илбиһирэн турар хомулунун киллэрэн кыырбыт. Кини бүтүүтүгэр били театр-га олорубут тобус-толору дьонтоо ахсааннаах дьон хаалбыттар. Куттанан үксүлэрэ атахха биллэрбиттэр. Тинэбэр ыксааннар ту-

гуанан бүтүүхтээжин ситэттэрбэккэ хаайытыгар төптөрү илди-
биттэр. Онтон ынгыран ылан баран: «Дьэ, кырдык кыяхтаах ап-
таах, хомуһуннаах кырдыаҕас эбикин, дойдугар ытабыт. Ол гы-
нан баран мээнэ ойууннаамаар, билинги сага олох сириттэн
туоруо суохтааххын», — диэн баран дойдугар ыппыттар.

Кырдык даҕаны, илбиһирэн хомуһунун киллэрдэбинэ, ордук
үтүөрбэт ыарахан ыарыһахха анаан кыырдагына, орго дойду
киһитэ хайдах да сатаан туттубат күчүмэҕэй, киһи сөбөр-махта-
йар, этэ салаһар, куйахата күүрэр, куттанар даҕаны дьайыыла-
рын онорон көрдөрөрө. Холобур, кыыра сылдьан ойбон аллаттар-
даҕым диэн бэйэтин балтараа харыстаах быһагынан үллэр бүүр-
гэ кибиргиттэрэрэ. Ол онно этигэр багары киирбит быһагы ула-
хан. күүстээх, бэйэ бодогун тардынар эрэ дьон нэһиилэ ороон
ылаллара.

Оттон хотууру кытаттаран-кытаттаран баран эмиэ икки модьу
эр дьон тутан биэрбиттэрин салаан сырдырҕатара.

Мин киниэхэ тэһиин туһупуттарын көрбөтөбүм. Ол, баҕар, сы-
ры-сыры аайы атын-атыннык дьалбыйар эбит буоллаҕа буо-
луо. Мин истэрбэр: «Бэйэтэ анал тэһиинньиттээх, ол эбэтэр уос-
кутар-тохоттор аналлаах иччилээх диэххэ сөп эбитэ дуу, эбэтэр
абаһылаах диір сатанара дуу», — диэн кэпсэтэллэрэ. Инньэ
дииллэрин мин кыыра киһиттэн ураты имэннээжин көрбүт буо-
ламмын киһи курдук истэр тухары ханнык да ойуунтан мутукүр-
дүктээх уһулучулаах киһи үөскээн олоро сылдьыбыта дии са-
ныыр буоламмын бука барытын итэҕэйэбин. Киһи курдук киһи
кыырдаҕын аайы тус-туһунан көрүнгээхтик кыырыахтаах да буол-
лаҕа. Ол киһи уһулччу ураты илбистээх, иччилээх ойуун буола-
рын көрбүт эрэ киһиэхэ барытыгар итинник санаа үөскүүн сөп
дии саныбын.

Биллибэт-көстүбэт кыра киһи диэн арааран сыһыаннаспат
буолара. Ким да буоллун, биір тэнник ыарыһахха ыарыһах кур-
дук намчытык, намыыннык, ытыктабыллаахтык сыһыаннаһара,
чахчы даҕаны айы ойууна айы ойуунун курдук сыһыаннаһа-
ра.

Былыр булка айа диэни тардан бултууллара. Оннук айаҕа
арыт сэрэммэккэ иһэр киһи да түбэһиэн сөбө. Биірде Харачаас
диэн киһи өлөр ахсаанга киірэн көтөбүллэн кэлбитэ. Айаны эһэн
тыын сирий таптаран киһи аатыттан ааспыта. Ону көрөөт туох да
иэрэнэ-саарана суох эппитэ: «Тимирий ыларын ылыам, оттон өлөр-
рүн өрүһүйэр кыаҕым суох», — диэн эрдэттэн этэн туран айа ыр-
батын кыыра сылдьан дүгүрүгэр түһэрэн ылбыта.

Киһи кыыра сылдьан ыарыһахха мэхэйдээбит үөнү, эбэтэр
тааһы, тиимири, ыарыһах куһаҕан силин, чалкаҕын дүгүрүгэр ох-
сон ылар диэн этэллэрэ.

Манна билигин сэттэ уончата буолан олорор Балыгыай эмээхсин диэн баар. Ол иирэн хас уонна куорат балыһатыгар киирэн сытыталаан баран туһаммакка эрэйдэммитин кырдыҕаспыт эмтээн кээспитэ. Эмээхсин билигин этэнгэ сылдьар.

Дынгэр, туох да хаайыта-туууута суох моһуоктаабакка, эрэйдээбэккэ күүһүн-кыабын барытын туһаннаран дыону эмтэтэ олорбут буоллар төһөлөөх киһи тынын өлөр өлүүттэн быһына хаалбыта буолдой?

Үөһээ мин ахтыбытым ханнык ыарыылартан эмтиирин. Киниэхэ бириэмэтигэр кэллэхтэринэ кыайбат ыарыта диэн да суох быһыылаах этэ. Арай, букатын хойутаан, ыарыта этигэр-хааныгар тарҕаммыт эрэ буоллабына оҕонньор кыайбат быһыылаах этэ. Ол да буоллар, кыаллыбат да буоллабына, дыонугар сэрэтэн туран, били өлөн эрэр киһини хомоппот, санаатын түһэрбэт сыалтан эрэ кыырара. Онукка кыырдабына суоһа-кылына сүрдээх буолара. Уоскуйан биэрбэккэ бэйэтэ да эрэйдэнэрэ.

Игинник киһиттэн уратылаах киһи олорон ааспытын кэмигэр харыстаабатахпыт. Кини баҕар тууйуллубатаҕа, тумнарыллыбатаҕа буоллар көннөрү эмтиир албастарыгар мунҕ саатар биир эмэ дыобурдаабы булан үөрэтиэбэ да хаалбыт буолуон сөп.

Ойууннар куоластарын быһыталаан, таҕастарын, дүгүрдэрин былдьаталаан ылаттабыт протоколлара бука республика архивтарыгар баар буолуохтаахтар. Ону көрдөтөлөөн, ирдээн бу былыргы саха норуотун историятыгар киирэр чакчылары булаттаан норуокка билиһиннэрттир үлэни ытталыыр хайаан да наада.

Бэйи, ити гынан баран мин өссө этиэхтээхпин ситэ эппэтэх эбиппин. Ыарыһаха Константин Ивановичы ыгырдахха улахан мааны киһи кэлэрин көрсөр көрсүһүүгэ бэлэмнэнэн үөһэ-аллара туруу, ыраастаныы, оностуу бөҕө буолара. Оччотооҕу ыал дыэтэ буор муосталаах, онно от тэлгэтэн баран ытык киһини маанылаан аһатар аһы бэлэмнииллэрэ. Оҕолору-уруулары ытык кырдыҕас кэллэбинэ оннук туттаарыҥ, маннык кэпсэтээрин диэн такайыы бөҕө буолара. Дьэ онтон ол күүтүүлээх кырдыҕаспыт кэллэбинэ дүгүрдээх таҕаһын дыэбэ киллэрийгэ уокка ас биэрэ-биэрэ албаан көрсөллөрө.

Биллэн турар, Константин Иванович киирээт тыын ылан, кыһын буоллабына итин киллэрэр, сайын буоллабына утах анньар чэйин остуолга хайаан да бэлэмнэнэн көрсөллөрө. Өскөтө ыарыһах ыксаан сытар буоллабына чэйдиир энин бокуойа суох ойууннуур таҕаһын кэтэ охсон ойууннаан киирэн бараар.

Аны туран ойууннуу сылдьан төрөөбүт Арыылаабын хайаан да сахалыы алгыыра онтон атынын мин истэрбэр эбээнни алгыырын билэбин. Ол сылдьан ыарыһабы ыарытыннарбыт абааһыта хантаң кэлэн моһуоктаабытың этэр. Дьэ холобур, өлбүт киһи

үөрэ (ол аата абааны буолан) моһуоктаабыт буоллабына үчүгэй киһи үөрэ буоллабына үөһэ дабатара, куһабан санаалаах киһи үөрэ буоллабына аллараа утаарара. Үөһэ утаарарыгар үс кэрдиискэ диэри дүгүрдээх утаарар. Онтон эмиэ атыннык туттан хамса-нара. Аллараа атаарарыгар эмиэ үс кэрдиискэ диэри дүгүрдэ-нэр. Онтон сиргэ лабыа сылдьан оһоҕу эргийэрэ.

Кырдыбаас кэтэр да көстүүмэ атын бытархай ойууттар тагас-тарыттан букатын атын, ураты тупсабай киэргэллэрдээх, сиргэ тийэр уһун буолара.

КОРЯКИН ДМИТРИЙ ГАВРИЛЬЕВИЧ (I)

Мин Кэбэргэнэбэ олохтоохпун.

Константин Ивановичка, Якутскайга кэлэн бараан дьонтон истэн кэлбитэ эрэ, эбэтэр дойдутуттан истэн аат ааттаан да кэлбитин билбэппин, биир украинка дьахтар кэлэн эмтэнэн барбыт. Ол дьахтар дойдутуттан сурук ыппыт. Ол суругар: «Эйиэхэ сылдьан улаханнык туһаммыппын, туругум үчүгэй, диэбит. Мин эйиэхэ сырыттапына, хамсаба табах тардар эбит этиг. Уонна тардаргар табаҕын соччо көстүбэт курдук көрбүтүм. Онон мин эйиэхэ анаан бэйэбит олохтоох маастардарбытыгар онотторон хамса уонна ол хамсабар уурунан тардаргар табах ытабын. Ол мин махталым бэлиэтэ буолуохтун. Уһуун-уһун үйэлэнэн бар дьон-нун өссө да абыры олоҕор», — диэн бэрт амарах суругу туппуттаах.

Ол, бука, атын омук киһитэ бачча ыраах сир түгэбэ дойдуга ханнык эрэ кыра ыарыы аайы кэлбэтэх буолуохтаах. Улахан, санаабычча эмп-том кыайбат ыарыыта эрэ буолан ороскуотун энни кэрэйбэккэ тыын көмүскэлигэр аат ааттаан кэлбит буолуохтаах.

Псенов Роман диэн үрдүк үөрэхтээх сахалыы бэрт үчүгэйдик билэр бурят киһитэ зоотехник олоҕо сылдьыбыта. Ол киһи сөбөн-махтайан кэлсээбиттээх.

Чокурдаахтан Аммосов диэн быарынан ыалдыбыт киһи Константин Ивановичка көрдөрө кэлбит. Озонньор ыарыһабы чинчийэн көрө сылдьан балтараа харыс бадахтаах уһун, суп-суон чизрбэни ол киһи быарыттан ылан Псеновка атын омук киһитэ диэн көрдөрбүт: «Манньыктар эмиэ баар буолаллар, сорох дьону өлөрүмээри эмтэн сатыыр, оттон сорох киһини манньык моһуоктаан өлөрө сатыыр. Бу аптаах киһи моһуоктаабыт. Ону өскөтө бу чизрбэ ити барахсан быарыгар сымыттаабатах буоллабына үтүөрүө, оттон сымыттаабыт буоллабына тугу хоргутуонгуй, быарын супту оборон өлөрүөхтэрин сөп», — диэтэ. Дьэ бу эһиэхэ, саха омук-

тарга, уратылаах да күүстээх ойууттар үөскүүлэр эбит диэн сөбөн-махтайан ол биһиги кырдыаһаспыт талааныгар сүгүрүйэн ахан кэпсээбитэ.

Аны туран өссө маннык баара. Сааһын тухары ыскылаат сэбиэдиссэйинэн үлэлээбит үөрэхтээх киһи баара. Ол киһи бэйэтэ кэпсээн турар.

— Мин хаччы-бааччы рак буолбутум. Ыалдыбыппын билицээт, ким эмтиэх айылаахха барытыгар эмтэммитим. Араас курорттарга барыталаан сынньанарым уонна бу Константин Иванович кырдыаһаска эмиэ эмтэммитим түмүгэр букатын үтүөрэн хаалбытым. Ол гынан баран, хайа эмпиттэн ордук туһаламмыппын сагаан быһааран билбэппин. Дьиэбиттэн эмтэнэ диэн ааттаан барарбар букатын бырастыылаһан барарым. Оннук бэйэм турукпун эрэммэт буола ыарахан ыарыыга ылларбытым. Уонна оттон рак ыарыыны арааран билбэт бэйэлээх буолуом дуо, — диэн дыктиргээн-сөбөн кэпсиирэ.

Ону мин бэйэм сахалыы санаабар, рак буолбут дьон курорттаар буолуох анаан эмтиир институттарга да баран улаханнык балалата ыалдыбыт дьон үтүөрүүхтээбэр өлөн төнүбүт үгүс курдук саныыбын.

Кыһалҕалаах истигэн: истэр тухары рак буолбут дьону үтүөрдэр киһи баар үһү диэн сурах иһиллибэт. Арай Филиппин арыыга эмтиир дьон бааллар үһү дииллэр. Оттон нуучча сиригэр оннугу эмтиир киһи баара буоллар иһиллэн, кыһалҕалаахтар булбуттара-билбиттэрэ, эмтэнэ субуспуттара хайаан да баар буолуох этэ.

Онон бэйэм сахалыы өйбүөни ыараһнатын сыаналаатахпына, биһиги кырдыаһаспыт итинник ыарыыны букатын балалатан тыһа муннун уһугар кэлбэтэх буолабына үтүөрдэр эбит. Онон ол кэпсиир курорттара, араас ол бытархай эмтэниилэрэ доруобуйата бөбөрүүрүгэр, баһар, кырдык дьэ көмөлөһөн чэбдигирдибит буолуохтарын да сөп.

Сөөп. Ити мин Саха сирин биир улахан күүстээх ойуунун туһунан тугу истибиппин кэпсирин кэпсээтим гынан баран, киһи курдук сүдү киһи туһунан кэпсээн диэтэххэ, татым соһус эбит.

Дьэ онон, тукаам, бу суруйар оҕо, эн көрдөһүүгүн толорон эмиэ туһугар сөхтөрбүт атын ойууттарым тустарынан кэпсир түһүүм дуу.

Биһиги дойдубутугар былыр Никулин Василий Иванович диэн бэрт элбэх нис-ирбэх оҕолордоох, колхуоска эгин кыттыһаатах, бытархай хаһаайыстыбанан сылдыар дьадаҥы бөбө олохтоох киһи баара. Ол киһини эбээн ойууна дииллэрин истэrim. Бу киһи торолуйбут тугуту атабынан экирэтэн киһилээбэт быһымах кытыгырас этэ.

Мин оччолорго ыстаадаҕа биригэдьирирдирим. Ол сылдыан ба

риэччит ньуунут олус таптыр табам сүтэн хаалла.

Гоголев диэн табаһыт киһим сиргэ хоно-хоно көрдүүр, бэйэм оччолорго эдэрбин, көрдүү сатаан сири-сибири бараатым. Оннук эрэйдэнэн кыһыны бараан иһэн сааһыары тулуйбатым, ыстаада-ба табыстым. Гоголевым быыкайкаан охсуу дьэ дуомугар оло-ро.

Ол Гоголев олорор сириттэн бэрт чугас тордох сыһыгар билл Баһылай Никулин олороохтуура.

Баһылайбар кэлсэппэхтээн баран эттим:

— Баһылаай, эйигин идэлээх дириллэр этэ ээ. Көрүүлэнэн көр-бөөккүн ээ, — диэтим.

— Ээ-э, көрүүлэнэн да көрүүххэ син, эмээхсиэн, дүнгүрдээх та-наспын киллэр эрэ, — диэн ойууннуур таһаһын дуомун киллэт-тэрээхтээтэ.

Таһаһа да диэхтээн, Константин Иванович киэнигэр тугунан тийээхтиэй: ары сон сыыстаах, тимиринэн кырыллан оноһул-дубут таба муһун бэргэһэтигэр тиктибит. Киһим кыыран бөрө буолан, табам суолун ирдээн суоллаан, тинсирийэн төптөрү-таа-ры сүүрэлээмэхтээтэ уонна буллум диэтэ.

— Мантан бэрт ыраах, бэйэтигтэн кыра табалары кытта, чу-буку сылдыар сулугур таас хайатыгар сылдыар эбиттэр. Аҕалта-рабын дуо? — диэтэ.

— Хайа, оттон ойуун үүрэн аҕалбыт табата таба буолбат, өлөр дириллэр, ол сатаныа дуо? — диэтим.

— Ээ, ол бэйэлэрэ сүрүбэлдьээн, албаһыар буоллахтара дии. Тоҕо өллөбөй?!

— Ээ, дьэ оччоҕо оттон сатаныах эрэ буоллар аҕалтаран бөҕө буоллаҕа дии.

Онтон киһим, сарсыарда кэлиэхтэрэ, суолларын төрдүгэр са-лайталаатым, диэтэ, эбии туох да атыны көрүүлэммэтэ. Утуйан хааллыбыт. Сарсыарда эрдэ туран таһырдыа табыстым. Чуннаан иһиллээн турдахпына табалар абылыр көбүстэрин тыһа, таас суолга сырсан иһэр туйахтарын тыһа чабырҕаан иһиллэр эбит. Уһуннук күүттэрбэтилер, дьээбит кэннинээби ырааһыаҕа бу был-тас гына түстүлэр. Мин тыһым бастаабыт, кэннин эргиллэн көрү-нэ-көрүнэ туохтан эрэ куттанан сиргэнэн мун кыраайынан мэги-йэн кэллэ.

Дьэ ол кини тугунан, хайдах салайан аҕалбытын билбэтим.

Ол киһини мин бэйэм туох да идэтэ суох киһи сөҕөн-махтайан кэлсибин.

Биирдэ Кыыллаах диэн үрэхит тулатыгар биэс тус-туһунан ыстаадалар буолан сайылаан олорбуһут. Ыстаадалар икки ар-дыбытыгар бэрээдэк кытаанах: бэйэ-бэйэбитин көрсүбэккэ, табаларбытын да тиксиһиннэрбэт сыаллаах көрсөн буккуспаталлар

эрэ ханник диэн. Ол да гыннар ити кэмгэ олус куйаас күннэр буоланнар табаларбыт атахсыт ыарыыннан ыалдыталаан бардылар. Атахсыт ыарыы буулаата да, өлөөччү да элбиир, инньэ гынан дьэ куттал суоһаата.

Ыксааммыт биригэдьиридэр мустан сүбэлэстибит. Ветеринар кэлэрэ кыаллыбат курдук буолла. Дьэ онтон ыксаан мин этии киллэрдим: «Былыр атахсыт ыарыыны ойууттар кыыран туһалыыллар үһү ээ, онон ити Баһылайы кыырдаран холоон көрүөбүн».

Онуоха үс биригэдьиридэрбит коммунистар буолан сөбүлэспэтилэр. Арай биир партията тойо суох Стручков диэн биригэдьиир эрэ миигин кытта сөбүлэстэ. Онон бэйэбит эрэ ыстаадаларбытыгар кыырдаттарга сүбэлэһэн Баһылайы ыгырдыбыт.

Ойууммут ырааһыа сиргэ титириги хас да сиринэн бэрт кытаанахтык астартаата. Онон үс хос гына маамык быатынан күрүө таттаран баран ол иһигэр киирэн дьэ ойууннаата. Ойууннааһын буолан баран бу сырыыга бэйэ бодотун тардынан туран, киһи чахчы ойууннаата диэрин курдук хомууннаахтык кыырда.

Коммунистарбыт ойуун кыыраарын көрө кэллинлэр.

Баһылай үс табаны тутан атахтарын ыраастаата, үөһүннэрин обортотоо уонна эттэ:

— Мин бу эмтээбит табаларым үтүөрдэхтэринэ үтүөрүөхтэрэ, өллөхтөрүнэ өлүөхтэрэ. Атын да ыалдыбыт табаларгыт үтүөрээччилэрэ үтүөрүөхтэрэ, өлөөччүлэрэ өлүөхтэрэ. Мин онно тугу да эһиэхэ эрэннэрбэппин. Ол гынан баран ыалдыа илик табаларгытын букатын ыалдыбат онортуом. Онон эһиги тогмот ичигэс таһаскытын эрдэ сылла бэлэмнэнэн кэбиһин. Мин онно анаан тымныыны түһэриэм.

Сөөп. Дьэ ити түүнтэн ылата, добоор, Муустаах муораттан тыбыс-тымныы тыал таба сабынньахтарбытын кэтиэхпитигэр диэри сүптү үрэн тог муус толон түһэрбэт этэ дуо!

Инньэ гынан ыстаадалар бары атахсыт ыарыыттан быһаанныбыт.

Ойууммут бүтэн баран эттэ:

— Дьэ, тукаларыам, мин бу бүтэһик кыырым буолла. Тылга иһнэр дьон буоллубут, — диэн миигин дэлби албаата.

Уонна эбии маннык диэтэ:

— Табаларын быыстарыгар муннугар томторуктаах, харахтарын тулата харалаах, сүүһүгэр туоһахталаах, бүүрүн туһунан хобордоох саға харалаах табаны манһа көрдөөтүлэр. Ону үс хонук иһигэр харайыахтара. Көрө сылдыаарыг.

Ол табабит кырдык үс хонук иһигэр мэлийэн хаалта.

НКВД-лар истэ охсон: «Үлэлээбэккэ бытархайынан сылдыар эбиккин, ойууннаан дьон өйү-санаатын буккуйар», — диэтэхтэ-

рэ буолуо, ылан ол Баһылайбын хаайан кэбиспиттэрэ. Сууттаа-бакка хаайан сытырдахтарына сүтэн хаалахтаабыт сурабын истибитим. Өлөрөн кэбиспиттэрэ эрэ, эбэтэр бэйэтэ күрээхтээбитэ дуу, дьэ билбэтим.

Миигин эмиэ НКВД-лар силиэстийэҕэ өр соһо сылдыбыттара.

Онон ойуун диэн дьон кыахтарын мии ити Баһылайым да барахсаны сөбөн-итэҕэйэн кэпсиибин.

Аны бүтэһик түбэлтэм манньк баара.

Никулин Гаврил Федорович диэн киһи баара.

Ол киһи бэрт үчүгэй олоһоһунт этэ. Кинини ойуун дииллэрин истэрим.

Дьэ арай биридэ ыстаадабытыгар тобус саамай бэлиэ табабытын сүтэрэн кэбистибит.

Көрдүү сатаан, суоллуу сатаан кэбистибит да ханан да суума иһиттэн тахсан арахсан барбыт суоллара көстүбэт.

Иккис күммүтүгэр дьэ:—«Хабыатта, эйгин идэлээх дииллэр этэ уонна салааттаахпын диир этиң дии. Суолларын ону ытан хай даран абыраарый», — диэтим.

Киһим өс киирбэх чаанньыкта өрүң диэтэ уонна үс салаалаах кымньы булунна, кинигэ таһа хордуонка булан киһи курдук эмэгэг кырыйда. Онтон таһырдыа тахсан баран сотору киирдэ.

— Хайа, Хабыатта, киһиң барда дуо? — диэтим.

— Баран. Дьаабалың бэрт улгумнук тыалы утары барда ээ. Уталыппата буолуо. Билигин тахсан кэтэхэбит дуу, чэйдииһиң дуу? — диэтим.

— Чэ, чэйдээн баран тахсыллыа, — диэтэ.

Биир-икки чааскы чэйи иһээт, киһим тағыста. Сотору собус аҕай били хордуонка кинитин илдэ киирдэ. «Хобдох кэлбит дуу, сирэйэ-хараҕа тобо эрэ мөлтөх», диэн баран, сыллаан көрдө.

— Киһим суума суолун таһыгар тахсыбатахтар, диэтэ. Онон ыырбыт иһигэр сыталлар эбит. Дьэ, бэйи, ону да билиэхпит, — диэн кэбистэ. Киэхээ утуйуу буолбутугар, «маамыккын аҕал эрэ», диэн көрдөөн ылан баран сыттыгын анныгар уктан утуйан хаалла. Онтон уһуктан туран баран: «дьэ, добоор, табаларгын буллум», — диэтэ.

— Тыый, ол ханна сылдыбаллар эбит?

— Дьэ остуоруйа курдук быһы-таһаа буолбут эбит, добор.

— Ол хайдах? — ыйытабын.

— Бу күһүн көһөн тахсан таба манаабыт Бурунаас диэн үрэх-хитигэр Догдо үрэҕин улуу ойууна кэлэ сылдыбыт. Ол ошонньор харабынан мөлтөх буолан уучабын кыайан булбакка бэркэ эрэй-дэммит. Ону ойуун буолан баран табабын булбаккын диэн күлүү гыммыккыт. Ол иһин үс тобус хонукка хараххытын баайан, табаларгытын булларбакка сылдыар эбит. Үс тобус хонук болдыбо

бүтэрэ үс хонук хаалбыт. Онон үс хонук иннинэ көстүөхтэрэ суоҕа. Үс хонон баран эрэ булуоххут.

Өйдөөн көрдөххө, кырдык, оннук баар эбит. Күһүн биир эбээн киһитэ сылдыһыпта. Ол оҕонньору күлүү гынан эрэрэ. Ону ол киһи булка барбыта ээ. Тоҕо миигиттэн эрэ ситиһэ сатаатаҕай, дии санаан хааллаҕым. Дьэ инньэ гынан үс хонугу күүттүбүт уонна үс хонон баран Таанньа диэн эбээн кыһа үлэлэхэрэ, киниэхэ эттим:

— Табаларбытын киһэ хаарга чөмөхтөөбүтүм. Бүгүн били сүтүктэрбит көстүөхтээхтэр. Онон барыларын үүртэлээн аҕал. Көһүөхпүт, — диэн баран бэйэм көһөр таһаастарбытын тиэнэн бөлөмнөнэ хаалдым.

Өр буолбата, Таанньабыт табаларын аҕалтаата. Сүтэрбит тобус табаларым иннилэригэр субуруһан бастаан иһэллэр эбит.

Дьэ, оннук дыкитигэ түбэхэн сылдыһыттаахпын. Ити үс түбэлтэ туһугар туос ама дьоннор биһиги эмиэ да сөбөр-махтайар түбэлтэбит дии саныбын.

Онон төһө да буолтун иһин эдэргэ, мэниккэ-тэниккэ тэптэрэн ким да буоллун — эдэри да, кырдыаҕаһы да быһах быһыма күлүү-элэк гынар букатын сатаммат. Таһыттан көрдөххө киһи эрэ курдук киһинг иһигэр киирдэххэ ханнык күүстээх буораахтааҕын ким да билбэт. Киһи эрэ барыта сэнээһини, күлүү-элэк гыныны тулуйан истэр буолбатах. Ол иһин былыргылар ким да буоллун, быһах быһыма саңартарбат, ханнык баҕарар эдэргэ да, кырдыа-баска да ытыктабыллаахтык, харыстаан сыһыаннаһыннарар идэлээхтэрэ. Билинги күн ыччаттарыгар өбүгэ саҕаттан үгэс буолбут быһыны-майгыны, итэбэли мэлдьэһэн кэбиһэр табыллыбат диэн сүбэлээн кэс тылбын кээһэн кэбиһэр баҕабын хата бу түбэлтэнэн туһанан этэн кэбиһэбин.

РЯЗАНСКАЯ ДМИТРИЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ АХТЫҬА.

Константин Иванович киһиттэн уратылаах киһи төрөөн сылдыһыта. Аны бу Индигир, Халыма сүннүлэригэр кини курдук киһи төрүүрү дьэ биллибэт.

Билингинэн кинини киһи туохха холоу эбитэ буолла, ханна да дьэтиттэн хамсаабакка олорон эрэн хас да уонунан көстөөх сиргэ туох буоларын барытын көрө-билэ олорор буолара.

Кинини тобус кэрдинстээх ойуун дииллэрэ. Дьэ ол онно кини этэр: «Ити кэрдис диэн, холобур, сир дьонугар холоон кэпсээтэххэ маннык. Бөрө буулаан таба бөбөнү тардар. Онно кыран бастакы кэрдиискэ тийэбин. Олор этэллэр, «ээй, ону мин кыһан

быһаарбаппын. Мин үрдүбүнээҥи кэрдиис тойонугар быһааттар», диир. Онно тийиэбин. Ити иһигэр араа суолгар араас моһол, тоҕой, мэхэй элбэх буолар. Ол моһоллору мугнанаан-мугнанаан, көрдөһөн-ааттаһан, айах тутан, бэлэх биэрэн тахсан истэбин аайы үөһээ турар кэрдийи ыйан биэрэн иһэллэр. Тиһэх кэрдиискэр тийиһигэр сэниэн-кээбэһинг эстэн, күүһүн-күдэбинг өһүллэн тийһэн дьэ үгэн-сүктэн мугнанаан, кинилэр бөрөлөрүн, холобур, сүөһүлэрбит диэн ааттыыллар, бэлэхтээн-туһахтаан туох эрэ бэлиэ дьүһүннээх табанан дуу, тугунан дуу бэрик-бэлэх биэрэнгин буйутарабын-хаайтарабын, эбэтэр аһа тартаран өлөртөрөргө көнгүл ылабын. Онон дьэ ити ойуун буолуу диэн эмнэ ис-искэ эрэйэ-кыһалбата элбэх буолар». «Хас кэрдийиһинг аанын икки өттүгэр бөрөлөр манаан аһылар килэгини сытар буолаллар», — диэхтиирэ.

Кини ол кэрдиистэргэ дабайарыгар аналлаах ата, соргулаах сонобоһо диэн — дүгүрэ. Кырдык даһаны, дүгүрүн ойуун былаайабынан охсор тыһа айанынан табыгыратан иһэр ат туйабын тыһаыгар маарынгныр эбээт.

Бэрт былыр Халыма баайын бөрө бөҕө киирэн буулаабыт. Ойуун бөҕө кыыра сатаабыт да кыайбатахтар. Онтон ол баайга Индигир төрдүгэр улуу ойуун олорор үһү диэн ыйан ытталлар.

Константин Иванович онно барбыт. Ол тийһэн үс түүннээх күн кыырбыт. Ол сылдьан мантан көс курдуктаах тула өтүттэн тааллаах сир баар. Онно тийһэн тоҕус айатын манан-манан, субу курдук хайыһыннаран, диэн кэпсээн тартартаабыт. Ол тартарбыт айаларыгар сэттэ бөрө өлөн хоммут. Онтон ыла ол баайы бөрөлөр моһуоктаабат буолбуттар.

— Үйэбэр ойууннаабытым былаһын тухары ол курдук улахан илистиилээхтик кыырбатабым, — диэхтиирэ.

Кэпсиллэринэн, улахан улуу ойуун үс булгучулаах туому толоруохтаах үһү. Кини ол туомнарыттан икки араҥ буолбут кинни абыраабыттаах. Үсүһүн булбатах эбит этэ.

Биридэ көннөрү бэйэ ыккардыгар икки ытыктаһар кырдыаһа дьон санаабытын үллэстэн этэн турар:

— Мин өллөһүпүнэ сиргэ көмүллүө суохтаахпын. Уһаандыга эргэ Мунгурдаахтарга тоҕус таалалаах күөл баар. Ол тулатыгар тоҕус тумуулар холбоһор ортолоругар көннөрү тииттэргэ маарынаабат элбэх салааланаан таһар мас баар. Ол салааларын ортоугар мин хоруобум ууруллуохтаах. Мин суолум оннук аналлаах. Оҕолорум, ол аныгы дьоннор, миигин онно илдээллэрэ саарбах. Эн онно иттэрэргэ тылгын-өскүн тириэрдэ сатаар. Мин кутум-сүрүм онтон үөһээ барыахтаах.

Биридэ от тиэнээри нуучча тракториһын кытта Дружинаттан табыстым. Онуоха Константин Иванович бэркэ сэргии-үөрэ көрүстэ:

— Огом, эн силлээх буолуохтааххын, сарсын оккун тиэнэн баран хонон бараар.

Оппутун дыон көмөлөһөн эрдэ тиэнэн бүттүбүт.

Нууччам туох иһин хонорго сөбүлэспэтэ:

— Сарсыарда үлэбэр тахсабын. Хаалар буоллаһхына бэйэн хаал, — диэн сагардыбата. Аһаппакка да эрэ барар буоллубут. Дьэ ол баран иһэн Сыаганнаахтан Дьахтар күөлэ диэн сир орто-тугар кэлиибит саана тракторбыт көлүөһэлэрин икки өттүн гусеницалара быһыта барыталаан хаалбытара.

Константин Иванович киһини мээһэ муокастаабат көһө, сытыары сымнаҕас бөҕө киһи этэ. Ол оттон ыалдьан, ыгыллан сытар барахсан били миигин кытта баллыгыраһан сэргэхсийэ түһээри гыммытын нуучча аһаппакка да илдьибиттэтэн абаран муоқтаахтаатаҕа буолаахтыа.

Урукку өттүгэр миигин бэйэбин улаханник абыраабыттааҕа. Туох даһаны ынырык арыгыһыт этим. Бу кыыска эмтэнэ кэлбиппин, аҕабар бар, диэбитэ. Көр, ол эмтэниэм иннинэ, үрүүмпөбү арыгы куттаһтарына, элбэбин миэхэ кутталлар, дии саныыр киһи этим. Ол ону киниэхэ баара-суоҕа биир эрэ хоммутум. Билигин бырааһынныктарга эһин төһө да арыгыны истиннэр, букатын иһиэх санаам кэлбэт.

Кэбэргэнэбэ кэлбит сурабын истэн бара сырыттым. Дружинатан массынанан кэлбиппит. Массынабытын сүөкэнэн баран төһүөхтөөх этибит.

Константин Ивановичтыын көрсөн дорооболостубут, кэпсэттибит.

— Оо, өр да күүттэрээхтээн баран кэлээхтээгин. Дьэ, хонон барар иһигин? — диэтэ.

— Ыскылаат сэбиэдиссэйинэн үлэлиибин ээ, бириэмэм букатын суох. Сарсыарда үлэбэр тахсыахтаахпын, — диетим.

— Дөбөөр, биир хара саһыл сылдьар. Ону ылан барыаһ этэ. Кэбэргэнэ үрүбэ диэн баар. Онон эрэ бар. Икки биэрэстэ барбытыг кэһинэ оһолор хабдыга тиргэ итэллэр, көтөр түүтэ ыһыллыбыт сирэ баар. Онон капкаанна ууран кэбис.

Ону истибэккэ барбытым. Кини үүрэн аһалан үктэтээри гыммытын буолбатабым. Баһар ол туох эрэ хардата, төлөбүрө буолуохтаах эбитэ дуу? . .

Дьокуускайга ойууттары тутан илдьэн үс сыл сордорун сордоон, муннаан бөһөлөрө үһү. Дьону төһө сүүлүктээбиккитий диэн ыһхайдахтарына, сүүлүктээбэтэхпит дииллэрин букатын итэбэй-бэттэр үһү. Аптара төһө күүстээбин билээрилэр үстүү хос хатааһыннаах сундуукка хатаан кээһэллэрин иһнибэккэ тахсан иһэллэр үһү. Ойууннаан хомуһунгутун көрдөрүн, ол иннинэ бэйэбит таһастаргытын булуталаан диэн театр иһигэр хабыс-хараһа хос-

ко киллэрбиттерин тагастарын булуммуттар. Константин Иванович салгыы маннык кэпсээбитэ:

— Онтон дьэ көрдөрүүбүт буолла. Онно мин иччилэрим киирэн биэрбэккэ эрэйдээбиттэригэр доборум төбөм оройугар үрбүтүгэр дьэ киирэрин киирдэ. Онтон тураары гыммытын Халыма киһитэ муостаҕа хам сыһыарбытын үс муостаны логлу тардан ылыбытым. Ону кытта били дьээбэлээбит киһибин тэбинэн турбут этим. Икки атахтаахха куһаҕаны онгорботоҕум. Оттон ол киһи куһаҕан санаалааҕа түбэһэн бэйэтин куһаҕаныгар олобунан төлөөбүтэ. Хомуһуммутун көрдөрөн баран, көрдөрүү да буолуо дуо, бэйэбитин харыстанар диэн суох, туох кыахпыт баарынан кыһана сатаатахпыт дии. Биирдэ өйдөмүппүт ол театрбыт иһигэр хаар бөбөтүн күрдьэн эрэллэр эбит. Онтон, эһэни-бөрөнү көрдөрөбүт дуо диэбиппитин, буолбатылар. Онон дьэ босхолонорун босхолонубут гынан баран дойдубутугар хайдах айаннаан барарбытын доборбунаан сүбэлэстибит. Өлүөнэҕэ киирэн тимир балыкка кубулуйан умсан хааллыбыт. Дьэ ол курдук устаммыт Индигииргэ кирибиппитин уутун амтанынан биллибит. Онтон ол Индигиирбиттэн хомпоруун хотойго кубулуйан дойдубутун буллубут.

Ол босхолууларыгар ойууннааман диэн бобон-сэрэтэн баран ыппыттарын иһин бастаан кэллэҕин утаата ойууннуурун букатын бырахпыт буоллаҕа диэбит кэннэ, хаттаан дьону эптир буолбута.

Аты сүүрдэ сылдьан Тэkkэлэ диэн киһи атаҕын куруппа курдук кыралаппытын оҕонньорго туттарбакка Коретко диэн врач бэйэтэ эптиибин диэн өлөрөн турар.

Хаста да айаҕа ыттарбыт дьону ырбаларын арааран ылан хааннарын дэлби оборон баран баастарыгар силлээн-томтоон үтүөрдүтэлээн кэбиһитэлээбитин бэйэм билэбин.

Арай биирдэ Кэбэргэнэҕэ кэлбит сураҕын истэн көрсө бардым. Оҕонньорум дьинэҕэ кириибэр кэтэбиттэн тардыһан биир сирин одуулаан сытар эбит. Онтон эттэ:

— Бээрэ, ити кулууп таһыгар туох ааттаах дьон муһуннулар буолла? Кырдьан хараҕым иирэр дуу, — диэтэ. Ол кулууп Кэбэргэнэттэн уонтан тахса көскө баара. Ону сарсыныгар истибиппит күнүс уон биир чаас саҕана Колениченко диэн киһи уолчаана кулуупка киирэн иһэн сүрүөҕэ тохтоон сууллан түспүтүгэр дьон мустубуттар.

Аны биирдэ туран уон биир чаас саҕана киһи харанаҕа таһырдыа тахсан киирэн баран эттэ:

— Дьахтар күөлүн кытытыгар капкан иитиллэн турар. Онно биир саһыл дьаабал киирэн иһэн хардыы эрэ курдук хаалтын кэннэ төптөрү ыстанна ээ.

Ити эппит икки көстөөх сиргэ Аппытар Баһылай диэн киһи

капкаана эбит. Ону сарсыарда баран көрөөр дэһистибит. Кини-бит сарсыарда туран сып-сам тагнан капкааныгар барбыта. Өр-өтөр гиммата: «Кырдыаҥаспыт таба да көрбүт. Кырдык орубуна биир харды курдук тийбэккэ эрэ төптөрү ыстаммыт», — диэн сөбөн-махтайан кэлэн кэпсээбитэ.

Константин Иванович чохчы-бааччы үөһэттэн айдарыылаах, улахан күүстээх, хомуһуннаах иччилээх, эмтээх, айы ойууна дириллэрин мин ис сүрэхпинэн итэҕэйэбин. Туох баҕарар биллибэт айылҕа күүһүн эмнэ итэҕэйэбин. Улуу ойууттар көрүүлэнэр көрүүлэрэ, ханнык баҕарар ким да кыайбатын-сатабатын кыайан-сатаан туттар ураты дьобурдара, ол-бу көтөр-сүүрэр, балык да буолан дүһүн кубулуйуулар ити барыта ураты күүстээх гына кинилэри айылҕа анаан айыталаатаҕа. Туох-ханнык айылҕаттан сибээһэ суох үөскээбэт-айыллыбат. Айылҕаҕа баар биллибэт күүс үөрэр-хомойор: үөрдэбинэ үтүөнэн төлүүр, хомойдобуна куһаҕаны да сатыыр диэн итэҕэйиини мин олус кырдыктанабын.

Сахаларга 2000 сылга олох хайдах улартыахтаабын туһунан кэпсииллэрэ сымыа буолбатах. Ити улуу ойууттар көрүүлэммит көрүүлэрэ, кинилэр кэпсээбит кэпсээннэрэ кырдык да сыһа-баайа олоххо киирэр курдук. Айыны-хараны оноруу олус элбээтэбинэ, сир олохтоохторугар ол айыга эппиэти сүгэн куһаҕанынан эппиэттээһин баар буолуохтаабын, эмнэ айылҕа куһаҕаны тулуйбат, сир үрдүн олобун бэрээдэктиир дьайытын курдук саныбын. Ол да иһин уһун олох устата айылҕаҕа үөскүүр үтүөмөкү даҕаны дьайылары туохтан итинник өскүүрүн уһун кэм устата кэтээн көрүүлэртэн араас сиргэ-дойдуга окко-маска харыстабыллаахтык сыһаннаһы итэҕэлэ үөскээтэҕэ. Онон айылҕа күүһүн үөрэтэн билигэ урукку курдук киһи хайдах баҕарар да айылҕаны улартар кыахтаах диэн теориялаах наука алҕастара үөрэтиллэн биһиги сахалар айылҕаны ытыктыыр-убаастыыр, айылҕаттан, сиртэн-дойдуттан көрдөөр, үнэр-сүктэр итэҕэллэритин чинчийэн көрөр, айылҕа күүһүгэр сүгүүрүөр төрттэрбит теорияларын үөрэтэр, үтүөҕэ сүгүүрүүгэ үөскүүр ыччаты иитэр, үөрэх саҕа концепциятыгар көрүллүбүт сир-туом үөрэҕэ үөскээһинэ үчүгэй түмүктэри кэлинин кэлин биэриэхтэрэ диэн эрэниэх-хэ наада.

Холобур, саха киһитэ булду ханна да бултаатаҕына кэннин-кэнэбискитин учуоттаан-ордорон бултуур үгэстээх, бултуу кэлбит сиригэр сир-уоту аһатан, маһын-отун харыстаан сыһаннаһар.

Оттон билигин үпкэ-аска харангырбыт кэлэн кыра бириэмэҕэ олорон аһар дьон сир-уот харыстаныллыахтааҕар, бултанар булт кээмэйинэн өлөрүллүүхтээҕэр букатын кыһамматтар, кинилэр утарынан байар сыалларын эрэ ситиһинэн дуоһуйаллар.

Ол иһин Саха Сирэ бэйэтэ салайар, дьаһанар кыагы ылбыты-

нан сибээстээн кэлин дьогно сирн-дойдуну, булду-аһы, хостонор да баайы, ойуур-тыа отонун-тэллэйн да хомуйууга төлөбүрү суох мээһэ санаабыт сирдэринэн быһыта сүүрдүүлэрин бобор-хаайар дьаһалы ылар наадата булгуччулаахтык үөскээбитин умнумуоха наада. Бу саха дьонун олохтоох төрөөбүт дойдута, ол дойдутугар үөскүүр ыччаттара көлүөнэттэн көлүөнэ салбанан эмиэ төрөөбүт-үөскээбит айылбаларын баайыттан-дуолуттан туһанар аналлаахтар. Онон үөскүүр ыччаттан ыччакка өлүүлэрэ харыстаныллан, киһилэр туһаларыгар хаалларыллан иһиэхтээх.

Мин өссө манныгы саныбын ээ. Көр, ити, холобур, табаттан паантатын ыллахпыт диэн харчыга үлүһүйэн муостарын бысталаан туттарабыт. Оттон табага муоһа диэн айылба уларыыылары: хайа өттүттэн куттал суоһуурун, эбэтэр хайа диэки бардахтарына үчүгэй астаах мэччийэр сирдэрин чугнаан билэр органныра буолар. Ону айылбаттан бэриллибит көмүскэнэр, айылбаттан туһанар, айылбаны кытта алтыһар миэстэлэрин сарбыһы киһилэр үөскээһиннэригэр, көмүскэнэллэригэр билэ-билэ хаарчагы үөскэтинэммит бэйэбит мэхэйи оноробут.

Эбэтэр киһи баттаба үөһэттэн айылба күүһүттэн күүс ылынар, эмиэ да ону-маны айылба дьайыыларын дуу, туох эрэ соһуччу дьайыыны дуу билэр биһир туттаах миэстэтэ дии саныбын. Ону ол дьэ ити кырааскалатан, куударалаттаһыт диэн уокка сизттэрэн, киһи бэйэтигэр космостан ылар көмөтүн мөлтөтүнэр быһыылаах дуу дии саныбын. Онон итини эмиэ үөрэтэн көрөр арааһа наада быһыылаах.

Ити дьайыылары кэпсээн туран оннообор өлбүт киһи биһиги көннөрү санаабытыгар өллө да сыттыан-ымыһан тыыннаах киһи чугаһаабат буолар эттигэр кубулуйар курдук саныбыт этэ. Оттон ону, мин санаабар, киһи ийэ куттаах, буор куттаах, салгын куттаах диэн тус-туһунан куттарга араартаан, ол куттар наада буоллабына өлбүтүн да кэннэ өлүөхсүт туохха наадыларынан тулалыыр эйгэбэ дьайар күүстээгин туһунан кэпсизэхпин баһарабын.

Мин биһирдэ Слепцов Николай Николаевич оһонньорго бардым. Киһим палаткатыгар суох. Оттон Бабыы диэн оһонньорбор тийбитим онно олорор эбит. Оһонньоттору кытта кыттыһан тайаха барар туһунан кэпсэттибит. Сарсыныгар Никулин Дмитрий Егоровичка (Бабыыга) 11 чааска кэллим. Киһим лодката турар. Палатката иһиттэн батталылан турар. Турбатын тутан көрдүм. Тыбыс-тымныы. Палатканы арыһан өнгөйөн көрдүм. Били Никулиным муһунан эриэнинэн көрбүт, тыылы тэбэн кэтэбиттэн тардыстан сытар. Тымырын тутан көрдүм, арааһа, тыһнарга дылы. Уот оттон баран уоту аһаттым. Дэлби киһим илиитин-атабын мускуйдум, айабын иһинилэ олуйан апатан сылаас чэйи куттум, илиитин-атабын уунаһнатан, имитэн тын киллэрэ сатаа-

тым. Онтон тыбар киирэн тиэнэн Кэбэргэнэлээтим. Ол баран истэхпинэ ара өйдөннө.

Быраас көрөн баран ньиэрбэтигэр оџустарбыт быһыылаах диэн укуоллаата. Онно ол киһим холкуйан баран кэпсээбитэ. Кини олорор сириттэн 2 км сиргэ төбүлөх киирбит. Төбүлэҥи кыйа баран истэбинэ тураахтар көппүттэр. Ону баран көрбүтэ өлбүт киһи ойоџосторо дагдайа сытар үнү. Аны туран үс түүн тухары киһи кэлэн палаткатын өнгөйөн көрөн турар буолар үнү. Ол буоллаҕына Муомалар управляющайдара киһи ууга өлбүт. Ол киһи буллараары моһуоктаабыт дьүһүнэ эбит диэн буолбута. Ону мин сахалыы өйбүнэн маннык быһаарабын. Ол управляющай киһи буллараары баџаран Никулины өнгөйөн көрөн турар, ол аата кини салгын кута дьайар күүстээх буолан буор кутун буллараары ийэ сиргэ туттаттараары сибиэн буолан кэлэн көһүннэџэ. Куһаџан майгылаах-сигилилээх, айыылаах-харалаах киһини үөһэ да, ханна да туппаттар диэн буолар. Онтон Орто дойдутугар хаалан сибиэн буолбут диэн ким барыта куттанар-өстүйэр. Ол киһи күн сиринээџи быһыытын-майгытын ырытан куһаџаннык да этээччи баар буолар. Онон, мин санаабар, биир көстүбэт күүс итинэн буоллаҕына өлбүт дьон салгын дуу, ийэ дуу куттара буолуохтарын сөп эбит.

Көр, ити ғынан Константин Ивановичым туһунан кэпсиирбин өссө да ситэрэрдээх эбиппин.

Мин тастын аймаџым Рязанскай Костя диэн киһи дьыэ туттан испитэ. Дьыэ тутулан эрэр миэстэтин көрөөт Константин Иванович кырдыаџас: «Дьэ, тукаам, ити дьыэбин дьоло суох миэстэџэ туттан эрэр эбиккин. Онон уларытан атын сиргэ тутуннаргын», — диэн эппитин анараа киһи истибэккэ туттубутун курдук туттан көһөн киирбит. Ол киирээт өр-өтөр буолбакка таһырдыа тахсыбыт эмээхсинэ ханна да барбыта биллибэт, сураџа суох сүтэн хаалбыт. Оџолоро, бэйэтэ эмиз өлүтэлээн бу ыалтан баара суоџа биир оџо эрэ хаалбыта.

Аны туран биирдэ Котоко диэн оџонньор баара. Ол оџонньор эмээхсинэ ыалдыбытыгар Константин Ивановичи көрдөһө барбыт. Оноуоха ол оџонньор кыргыттарга: «Чолох уола кэлэн, чолох-чолох экириирин көрүөхпүт», — дэһэ-дэһэ күлсүбүттэр.

Константин Иванович киэһэ ыарыһахха кэлэн дьэ кыыран барбыт. Кыырыны көрө дьон мэээнэ мустубуттар. Били кыргыттар уот иннинэн олорбуттар. Бука били күнүскү кэпсэтиилэрин өйдөөн күлсэ-имнэнсэ олорбуттара буолуохтаах буолуо. Арай биирдэ өйдөөбүттэрэ иккиэн ийэттэн төрүү сыгыннах буолан хаалбыттар. Чороччу улаатан эрэр кыра соџус кыргыттар эбит. Ол да буоллар кыбыстан хайыахтарын да булбатахтар. Оџонньор оноуоха билн кыргыттарга дүнүрүгэр сылдыар таґастарын аџалан биэрбит:

—Тукаларыам, ити миигин кэннибэр кэлиэм иннинэ араастаан сагарбыккыт. Аны ити курдук санаатаххыт аайы кими да мээнэ күлбэт буолун. Мэйинг, тагастаргыт бу бааллар.

Мин өйдүүрбүнэн Константин Иванович барахсан майгылаах-стигиллээх үчүгэй, сытыары сымнаҕас барахсан этэ. Хаһан да эмитирин иһин оччото-баччата аҕалын диэн дьонтон манньарҕаан олуйбатах-моһуйбатах барахсан. Ыраахтан кэлбиттэр туюх эмэ сонун балыктаах дуу, эттээх дуу кэлэллэрэ эбитэ дуу.

КОРЯКИН ДМИТРИЙ ГАВРИЛЬЕВИЧ АХТЫЫЛАРА (II).

Константин Иванович миэхэ ыраабынан күтүөт, аймах этэ. Сөп-сөп кэлэн кыстаан барара. Кырдыаҕас сахалыы улахан өйдөөх-санаалаах үтүө астык киһи этэ. Мин бэйэм кини ойууннуурун түбэхэн көрбөтөбүм. Ол гынан баран кини туһунан истэрин истэн бөҕө. Ол кэпсээбит дьоннор билигин үксүлэрэ бааллар. Өлбүттэр да кэпсээннэрин өйдүүбүн. Ону дьэ тугу кини туһунан истибиппин кэпси итүһүм эрэ.

Бокуонньук букатын кырдыбытын кэннэ буолбут түбэлтэ үһү. Өрөгөй диэн сиргэ биир булчут Атласов диэн киһи баар. Ол кинини Константин Иванович көрсөн баран эппит:

—Дьэ, доҕоор, икки көстөөх сиргэ капкаангар икки саһыл үктээбит. Онтуктаргын баран ыллабын дии. . .

Ити курдук кэпсэтэ олордохторуна дьэиэлээх киһи кыһа дьүөгэтинэн киирэн кэлбиттэр. Онуоха Атласов:

— Дьэ, ытык кырдыаҕас, бу мин кыһым хаһан кэргэннэниһи, хас оҕолоох буолсу, этэн биэрбэккин ээ,—диэбит.

— Быйыл кэргэн тахсыа, барыта үс оҕолуно.

— Дьэ үчүгэй. Эппиччэ этэн аны бу мин оҕом дьүөгэтин кэскилин этэринг буоллар.

— Ээ-э, ити да оҕо оттон быйылы ааспакка ыал буолуо гынан баран биир эрэ оҕолоох буолуо,—диэн эрэллээх баҕайытык эппит.

Кини эппитин курдук, икки саһылы капкааннарыбыттан ылбытым. Кыһым эмиэ кини эппитин курдук, ол сыл ыал буолта. Билигин үс оҕолоох. Били дьүөгэтэ оҕо эмиэ кэргэннэнэн биир оҕолоох. Оо, дьэ, кырдыаҕас бука барытын көрөн турар курдук кэпсээбитэ дьэ сүрдээх эбит доҕор,—диэн сөбөн-махтайан кэпсээбитэ.

Аны туран биирдэ Константин Иванович Лука Афанасьевич Соломов диэн киһилиин киэһэ хараҥаҕа таһырдыа тахсан кэккэлэһэ туран эрэн «һок» дии түспүт. Уонна: «Хайа, доҕор, эн тугу да истибэтинг дуо? Мантан көс аҥаарын курдуктаах капкаанна

хагас атагьттан саһыл хаптарда ээ»,—диэбит. Ол Соломов кап-кааныгар кырдык хагас атагьттан саһыл хаптаран турара үһү.

Биһиэхэ кэлэн сытар кэмигэр эмтэнэ иһэр дьону төһө ыраахтан, туох дьон, төһө ыарахан ыарыылаахтарын эрдэ-сылла олорон көрсөөччү. Арай биирдэ эттэ:

— Соччо үчүгэйэ суох киһи иһэр. Эмиэ да муус доруобай. Дьэ оттон кэллин, көрөн иһиллиэ.

Киһитэ кэлбитигэр оҕонньор:

— Кэлбит наадабын эт, — диэбит.

Били киһи:

— Мин хаартыһылпын, буолаары буолан наһаа сүүттэригэспин. Ол иһин абабар үс холуода хаартыны аҕаллым, онорон кулу, мин үчүгэйдик төлүөх этим.

Эчи суох, тукаам, мин ханнык да дьонно куһаҕаны баҕарбаппын, онон тугу да онгорбоппун. Арай бэйэбиттэн тугу да ылбатгына онорон биэриэхпин сөп.

Ол биһи кырдыаҕаспыт, көр, онук үтүө санаалаах киһи этэ.

Биирдэ эттэ:

— Дьэ, доҕоор, табата сылгылаан Титириккэ илдьэн биэрээр, Баар-суох табаарыһым Кыыстара диэн эбээн ойууна бэйэбин быһаабыт киһим иһэр,—диэбитигэр илтим. Онно, көр, ол доҕоро уонна биһиги сэргэбэ иккиэн биир кэмгэ тэбис-тэнгэ тийэн хорус гына түстүбүт. Били икки кырдыаҕастарым тэбис-тэнгэ сыарбаларыттан ойон туран утарыта ыстаннылар. Ол били куоракка бииргэ сылдьан театрга төбөтүн оройун үрэн көмө онорбут доҕоро Кыыстара ойуун көрсө кэлбит эбит этэ. Кинилиин дии, иккиэн тимир балыкка кубулуйан устубуттара, хотой кыыл буолан көппүттэрэ. Эдэр саастарыгар эрэйи бииргэ куорат хаайытыгар киирэн муннуларынан солообуттара.

Кырдыаҕас субу олох уларыһарын эрдэттэн да билээхтээбит эбит. Күүстээх-күдэхтээх, модун кыахтаах Советскай государствоны инэн хаһан туох буолан уларыһа дии саныаһый?!

—Бу бөһүөлөккит көһүөҕэ. Улахан тутууну мээнэ тутуман. Олох уларыһаары гына. Ас-танас кэмчитийиэ, дьон олоҕор кыра-кымчы кыһалҕалаах олох кэлиэҕэ,—диирин итэҕэйбэккэ:

— Бу коммунизм кэлэн дьон-сэргэ олоҕо өссө ситэри тупсаары гыммытын хайдах итинник этэбин,—диэн утарарым.

— Туох да улахан айдаан-куйдаан тахсыбат гынан баран син биир олох уларыһара чахчы. Сатанар буоллаҕына саа сэбинэ мунньун. Ол сытыйбат-ымыйбат хаһаас. Ыксал буолан ас-үөл кыһалҕата тирээтэҕинэ саа сэбэ онно саамай наадалаах буолуо, — диэбит.

Ойууннуур кэмигэр икки киһи көмөлөһөөччүлээх буолар үһү.

Улаханник хомууннанар кэмигэр анныыларынан бүүрдэрин туһунан сүгэнэн батарыта саайтартаан киллэттэрэр үһү. Ол анныылар офонньорго батары киирэн иккиэннэрин тимирдэрэ көрсүөхтээхтэр эбит. Оччоҕо эрэ аны бэрт күүстээх дьон били анныылары бэрт эрэйинэн төптөрү ороон сыалары-сымнары сыһыарбытынан логлу гардан ылар эбиттэр. Аны туран биирдэ хас да кыра ойууннар, олору кытта сиэмэх Кодяка уонна Ураһалаах ойууна Константин Иванович буолан баран испиттэр. Ол истэхтэринэ аара суолларыгар биир хааргин табата өлө сытар үһү. Ону көрөөт Константин Иванович:

—Бу табаны киһи көлүнэн барыа дуо?

—Өлбүтү хайдах көлүнээри ғынабын?—диэн ыйыппыттар.

Ону туран Константин Иванович бастаан өлө сытар таба төбөтүгэр силлээбит, онтон күрэй маһынан чэчэгэйгэ аспыта табата тура түспүт, ону холбуу көлүнэн кээспит уонна айанныы турбуттар. Сирдэригэр тийээн баран:

—Дьэ аны эн наадаан ааста,—диэн баран сэргэ таһыгар нуо-буутун турута тыытан кээспитэ таба хат өлөн сууллан түспүт.

Көр, оннук сөбүмөр кыахтаах улуу ойуун орто дойдубутугар төрөөн-үөскээн олорон ааспыта.

ПОТАПОВА МАТРЕНА НИКОЛАЕВНА АХТЫЫТА.

Мин сөп-сөп түүлдэр үс оҕону көрөр идэлээхпин: эбээнни тагастаах үс оҕо киирэн туох да сангата суох үгкүүлээн дьэини эргийэн тахсаллар. Ону Константин Иванович барытын курдатты билээхтиир эбит этэ:

Этэннэ сылдыах буоллаххына ити оҕолору сөп-сөп көрөр буолуоҕун. Кинилэри көрдөххүнэ уокка аста хайаан да биэрэр буолаар,—диэхтиир этэ.—Ону умнан кыһаммакка кытара сытыһан олороойоҕун.

Мин, офонньор кийинтэ ыарахан да этэ, уонна, бэйэм да доҕордоһон, кинилэртэн араһпат этим. Ол күн Балбаара дьонугар баран почтанан эргийэн кэлиэхтээҕэ.

—Мавра, кэл эрэ, табахта уматан кулу,—диэтэ офонньор.

Кус буһаран, офонньорго чэйин кутан биэрээри ҕыммыппар: «Устурууската кыһан, уотта оттон ити чыыстайтан кут эрэ», — диэн уокка ас бэрдэрдэ, онтон үрүүмпэлэргэ арыгы куттартаата. Мин бэйэм өлүүбүн уулаан кутуннум. Онуоха Константин Иванович эрэйдээх:

Тоҕо албынныгыҥ, хотуой, бэл мин өлөөрү сытан истим дии.

Мин суох буоллахпына санаатах аайы ким эйигин күндүлүөй?— диэбитигэр мин:

— Эчи ыгыллан куйааһа да бэрт, — диэтим.

— Икки эр киһи, биир маҕан былааттаах намыһах дьахтар ампаары алдьаттылар ээ. Баран көрөн кэлбэккин ээ? Күлүүстэрин тардыталаан көрөөр. Алдьаммыг буоллабына Мариялаахтан күлүүс ылан хатаар,—диэтэ. Ону баран көрбүтүм да күлүүстэрэ бэрт үчүгэйдик тураллара. Төһөнөн кэлэн: «Ким да алдьаптатах, бэрт үчүгэйдик тураллар эбит,»—диэбиппэр: «Кырдык этэбин дуо? Ол эрээри билигин Мавра онно түлэкэччииэ сылдьар этэ», — диэтэ. Онтон үстэ табах уурдаран татта.

—Үстэ кымаахтаан табахта уокка кут. Ити икки чыыстайы ылан уурун. Бэргэхэм, үтүлүгүм, бэргэхэм иһигэр былаат баар, ону кээрдээринг. Мавра, миигин кэриэстиир буоллаххына соботохтуу бырабан тахсымаар.

САДОВНИКОВ КОНСТАНТИН НИКОЛАЕВИЧ АХТЫТА.

Бэйи, мин туох-ханнык иннинэ биһиги улуу ытык киһибит аан бастаан хайдах күн сириҥ көрбүтүҥ туһунан умнуом-тумнуом иннинэ кэпсээм эрэ. Чирков аҕата Уйбаан саха, эмиэ туһугар улахан аптаах киһи, бука ойуун буолуо буоллаҕа. Оттон ийэтэ эбээн аҥардааҕа үһү дииллэр.

Биирдэ дьэ ол Уйбаан илимин, капкаанын хомуна барбыт. Биир эмээхсини кэргэнигэр доҕор булан хаалларбыт. Барбытын иккис хонугар кэргэнэ оҕолоноору ыалдыбытын били эмээхсин көтөҕөөччү буолбут. Дьахтарбыт уол оҕону төрөппүт. Били уолбут ийэтиттэн түһээт аҥар харабын аһан, аҥарын симэн сытан улахан киһи курдук күл да күл буолбут. Дьахталлар:

—Дьиниэх абааһы төрөөбүт. Көппөх окко суулаан итиннэ сыттын, аҕата кэллэбинэ харайыа,—диэн эмийдэппэккэ да, хайаабакка да окко бырабан тэйиччи сытыарбыттар. Аны туран дьахталларбыт били оҕолоруттан абааһы төрөөтөҕө, тугу-тугу онорор диэн куттанан, кэтэнэн аанньа утуйбат да, аһаабат да буолтар.

Үһүйээн кэпсээн төһөтө кырдыга-сымыйата буолара биллибэт. Бырабыллыбыт оҕо от быһыгар тиэрэ сытан айабын атан биэрэр үһү, балаҕан үрдүгэр туох да баара көстүбэт эрээри уол айаҕар үүт курдук таммалаан били оҕону аһатан тыыннаах сытан аҕата кэлэригэр тийбит.

Оттон ол кэмнэ аҕалара отуугугар сытан түһээтэбинэ эппиттэр:

— Дьэ бэйэн туйаххын хатарар киһи кэллэ. Түргэнник дьибэбэр бара орус!

Били оробут улаатан кэлин аатырбыт ойуун киһи буолан ким эрэйгэ кыһалбаба түбэспитин бэйэтин дьэтин иһигэр олон билэ-көрө олорор, өлөр өлүү айабыттан үгүстэри быһаан сырдук тыһы араҥаччылыр аанһал буолан аар-саарга Константин Иванович дуо диэн аатырбыта.

Биридэ 75 саастаах Сэмэн офонньор кэпсээбитэ. Офонньор атахтара ыалдьан булдун сэбин кыайан кэрийбэт буолан палааткатыгар сыппыт. Ол сыттабына палааткатын таһыгар киһи кэлэн тохтообут. Арай Чирков офонньор бэйэтинэн киирэн кэлбит. Ыалдыа сьтааччыта үөрүү бөбөнү үөрэн көрсүбүт.

Хата ингэн-хаһан күн-ый буолар үтүө киһим бэйэбинэн тийээн кэлээхтээтэбин тобо да түбэлтэтэ бэрдэй,—диэбит буолуохтаах.

— Оттон сылдыар ырыг кьараабытын билэн кэллим ээ, — диэн Константин Иванович хардарбыт.

—Быйыл күһүгнэтэн атабым ыалдьан бэрт эрэи көрдүм. Дьэ, кьрдыбаһым, хайдах абырырдааххын, абыраа эрэ,—диэн буолбут булчут.

—Маһан холустата бул,—диэн булларап, оронун онорторон сытыаран баран били холустатын итии ууга укпут уонна маһан таһаһын дэлби ыкпыт. Ол таһаһыгар силлээн баран ыарыһах тобугун ыга суулаабыта ынырык итии буолбут. Ону ыарыһах тулуйбакка ыксаабытыгар сөмүөтинэн баттаабыт, онуоха аны атаба тыбыс-тымныы курдук буолбут уонна биир солкуобайдаах манньаты били ыалдыар сиригэр көрөн олоодоуна ингэрэн кэбиспит. Сэмэн сарсыарда турбута атабын искэнэ букатын тардан хаалбыт, бэрт үчүгэйдик хаамар буолбут.

—Били харчыбын аһал эрэ. Ити эмтиир малым ээ,—диэбит Константин Иванович.

Офонньор этэрбэһин таһнары тутан тэбээбитигэр туох да түспэтэх.

—Баар-баар, бэйэн булбат буоллабын. Өссө тэбээ эрэ,—диэбит Константин Иванович. Онно иккистээн тэбээбитигэр дьэ түһэн кэлбит. Дьэ итинтэн ыла ол офонньор атаба букатын ыалдыбакка сылдыбыт.

Константин Иванович өссө биир дыкки эмиэ киһи сөбөр түбэлтэтин онорбутун сөбөн-махтайан кэпсииллэр этэ. Урут маһаһын таһаһаһын табаларынан тастараллара эбитэ үһү. Онно иннэл сиргэ сыарбалар халыйар идэлээхтэр. Оннук биир таһаһастаах сыарба халыйан таба атабын тоһуппут, онон төрүт соһуллан хаалбыт. Дьэ онно ыһы-хаһы бөбө буолбут, тохтообуттар.

Константин Иванович онно иккис сыарба олон иһэрэ үһү.

—Мин өйөөн көрүөм, ылыг эрэ, палаатката тардан чээйдэ өрүг.

Таба атабын унуоѳа наһаа улаханньк алдынан тириититтэн эрэ иһнэн сылдыар үһү. Ону оѳонньор били таба тостубут атабар силлээн-силлээн баран ыга баайан кэбиспит. Табаларын буоллабына көлүйөн баран айаннарын салѳаабыттар.

Көр, оннук киһи сымыйалаабытын курдук түргэнник тийэн туһалыыр ураты күүстээх этэ диэн кини эмтиирин көрбүттэр да, эмтэммиттэр да сөбөн кэпсиллэр.

Мин өссө Константин Иванович биир дыктитин ситэ кэпсээбэтэх эбиппин. Рязанскай диэн уол мунаҥ хаалбыт. Мээнэ билбэт сирин устун бара сатаан дэлби сылайан биир үрдэл сири булан утуйан хаалбыт. Төһө өр дуу, өтөр дуу утуйбутун туох билэй? Уһуктубутугар таба таҥастаах, бэйэтин баарыската бадахтаах уол тэйиччи соѳус олорор үһү. Кини уһуктубутун билэн баран: «Хайа, доѳор, уһугуннун дуо?»—диэн ыйыппыт. Били муммут уол кэтэһэн олорор уолу көрөөт хайдах эрэ доѳорун курдук санаабыт уонна хайдах эрэ ол уолга наар бас бэринэр курдук үһү.

—Мин эмиэ муна сылдыар киһибин, барыах,—диэбитигэр Рязанскай уол туох да төтөлө суох батыспытынан барбыт. Өр баѳайы барбыттар, онтон ол таба таҥастааѳа: «Сылайдын дуо?»—диэбит. Биирдэһэ: «Сылайдым», — диэн хардарбыт. Онно сынньамыттар. Рязанскай отонноон сиир үһү. Оттон аргыһа да эмиэ отонноон сиир курдукка дылы үһү. Эмиэ барбыттар. Рязанскайа дэлби сылайар үһү, инньэ гынан иккистээн сынньамыттар. Уола мэлдьи сынньаланнарын кэмигэр тэйиччи олорор үһү. Аны туран эппит: «Киэһэрдибит, сылайдыбыт даѳаны, утуйуохха». Утуйан турбуттар, эмиэ барбыттар. Баран иһэр сирдэрэ оннук-манньк бадараана эһинэ суох үчүгэй сиринэн айанныытлар үһү. Онтон эмиэ сынньамыттар, ол олон таба таҥастааѳа эппит: «Арахсар кэммит чугаһаан эрэр». Рязанскай көрдөбүнэ киһитэ сылайара букатын биллибэт үһү. Эмиэ тохтообуттар, онуоха били дыкки аргыһа уолга эппит: «Эн бу туһунан бар. Тумулу түспүтүн кэһниттэн уу кэлиѳэ. Эн онно күүтэн олороор, мин эн таскар баар буолуом. Эн барбытын эрэ кэһнэ барыам. Ол олодоххона дьонун кэлиэхтэрэ». Рязанскай били аргыһа ыйбыт сиринэн баран тумулу туоруурун кытта уу субу килэс гына түспүт, ол уу аттыгар аргыһа эппитин курдук күүтэн олорбут. Ол олоодоѳуна моторкалаах дьон тийэн кэлбиттэр.

Ол муммут уол билигин баара буоллар баара-суоѳа отуччатын эрэ тахсан эрэр киһи буолуо этэ. Рязанскай муна сылдыбытын туһунан кэпсээтэбинэ аргыһын: «Дьийбэ, саарбах киһи этэ», — диһирэ. Кэлин ол оѳо муммутун кэһниттэн үс сыл буолан баран сааѳа дэһнэһэн өлөөхтөөбүтэ.

Константин Иванович Рязанскай муммутун кэһнэ: «Чолой ыытым, оноҥ куттаныман, тыыннаах эрэ буоллар көстүөѳэ,»—диэ-

битэ. Ол чолой диэн ойууттар туттар эмэгэттэрэ, эбэтэр сир ич-читэ дуу. Дьингинэн ойууттар сүтүгү көрдөтөргө эгин туһунан, хордуонканан киһи курдук эмэгэти кырыйан атаарааччылар диэн кэпсээн баар. Мин санаабар оннук да буолуон эмиз сөп. Эбэтэр ойууттар өссө от-мас, сир-дойду иччилэрин кытта эн-мин дэсир-хэрдии быһаарсалларыттан көрдөххө сир да иччитин көмөбө туһаныхтарын эмиз сөп курдук. Онон кырдыаҥас ити аата эмиз биир улахан кыабын көрдөрдөбө дии саныыбын.

Кэпсир буоллахха кини туһунан номохтор бэрт элбэхтэр, олортон дьонно-сэргэбэ саамай тарҕаммыт уонна чаччы бааччы киһи эрэ барыта кыайан хатылаабат түбэлтэлэриттэн кэпсэтэлибин.

Куоракка тутан илдьэн баран ойууттары изолятор диэннэ сытыартыыллар үһү. Биир күн милииссийэ: «Чирков Константин Иванович, эйигин прокурор ыңыртарар»,—диэбит. «Сөп. Тахсарын тахсыам гынан баран икки олоппоһу уура иликкитинэ букатын барыам суоҕа»,—диэн хардары илдьиттир. Олоппоһу уурдахтара буолуо, Чирков урут, прокурор кэлин кирибиттэр. Прокурор кириэн көрбүтэ икки үүт-үкчү дьон олоролор үһү уонна «Чирков Константин Иванович диэн хайабытын ыңырбыккыный?»—диэн ыйыта тоһуйбуттар. Прокурор көрөтөөн-көрөтөөн баран куттаннаҕа буолуо милииссийэбэ: «Төптөрү илдьэ тарт», — диэн соруйбут.

Арба били санга төрөөбүтүн туһунан ситэри кэпсии иликпин ээ. Онон төнүннэхпинэ дэ маньык. Аҕата кэлэн баран уолун илиитигэр ылан көтөхпүт уонна бу курдук диэбит: «Оҕобун хата үөһээ удьуордара аһатан-сиэтэн абыраабыттар. Ол эһиги абааһы көрбүккүт кэннэ хайыахтарай».

Дэ аны кэпсээбиччэ кэпсээн. Былыр биһиги да төрүү иликпитинэ Биттээх диэн хос ааттыыр кырдыаҥастара, дьиннээх аата-суола Черемкин Дмитрий Степанович диэн эмиз туһугар ойуум-суйар, ону-маны биттэнэр, көрүүлэнэр кырдыаҥас баара үһү. Оччолорго Кэбэргэнэбэ бэйэтин эрэ үүчээнэ турара дииллэр.

Дэ, тукаларыам, түһээммин ийэ кыылбар кубулуйан бу Кэбэргэнэни үрдүнэн көтөн көрө-истэ сылдыабын. Ол сырыттаһына бу Кэбэргэнэбэ үрүт-үөһэ салбааһыннаах дьизэлэр диэн уонна араас дьизэ-уот бөбө элбээбит ахан. Биир саамай улахан дьизэбэ ыйанан турар кыһыл былаах эриэн былаахха кубулуйда. Аны уу кырсынан кынаттаах дьизэ кыната суох, атахтаах дьизэ атаҕа суох, араас—маҕан, күөх, кыһыл чоһу курдук кыыллар сырсаллар. Үрэхпит улахан баҕайы муосталанан хаалбытынан туох да кэмэ суох элбэх хомурдуос курдук кыыллар сырсаллар. Илин диэки тэн саха курдук сирэйдээх кэй элбэх норуот бөбө халбаһалыы устан кэлэн ахан эрэллэр. Сэри эгин баара биллибэт. Онон

кэлинин кэлин олохпут улаханньк уларыйаары гынна быһыылаах диэбитэ үһү.

Итинэн сабаҕалаатахпына саха ойууттара үксүлэрэ даҕаны улахан күүстээх, кыахтаах, көннөрү киһи көрбөтүн көрөр, онгор-ботун онгорор дьон буолан айыллаллар эбит.

КОВРОВ ИВАН ЕГОРОВИЧ АХТЫЫТА.

Мин туох да үгүһү кэпсээбэппин. Кинини ытыктырынг-убаастырынг чааһынан даҕаны ытыктаан-убаастаан бөҕө буоллаҕа. Кэпсиэххэ айылааҕы үксүн кэпсээтилэр даҕаны быһыылаах. Ол гыннан баран биир суолга арааһа улахан суолтаны биэрбэтилер быһыылаах—оҕонньор бары эмтэриттэн биир саамай күүстээхтэрэ — оҕонньор силэ. Кини эмтээх силэ санаатаҕын аайы даҕаны, ойууннуур кэмигэр даҕаны кэлбэт эбит. Эмтээх силэ сититтэн хайдах эрэ туһунан өбүтэн анаан кэлэр уратылаах үһү. Оннук силэ ханнык баҕарар улахан судургу эмтээһингэ кыаттар-бат ыарыыларга эмп буолар, көннөрү силтэн букатын атын туту-луктаах сил эбит.

Ити урагылаах силинэн ханнык баҕарар маһы хайа силлээн кээһиэхпин сөп,—диирэ дииллэр.

Ити кини ол айаҕынан кэлэр араас улахан ыарыылартан буо-лаары буолан бэрт түргэнник үтүөрдөн кэбиһэр өлбөт мэнэ ууту-гар тэннээҕи хайдах аһырыттан дуу, олорор олобун ханнык эрэ уратытыттан дуу, эбэтэр бэйэтин этэ-хаана бүтүннүү эмтээх ки-һи үөскээн-төрөөн олорон ааһахтаабыта дуу? Билигин ити ойуун-нуур кыахтаах, гипнозтаах норуот эмчиттэригэр итинник түбэлтэ баара дуу? Өскөтө баар буоллаҕына итинник дьон ити сыаналаах уратыларын үөрэтэн, чинчийэн көрөр баҕар бу билигини кэмгэ улахан туһаны аҕалар кыах көстөөрөй дии саныыбын ээ.

ЧЕРЕМКИНА АКУЛИНА ГАВРИЛЬЕВНА КЭПСИИР.

Константин Ивановичы эдэр эрдэбинээбитин билбэппин. Кэлин ол кырдьан киһи өйөөн илдэ сылдыар буолан баран хата манна кэлэр буолбута. Ол кырдыабаспытын арыый да эдэр-сэнэх сааһы-гар ойууннуурунан буруйдаан-сэмэлээн сүгүн да олордубатахта-ра. Эгэ ол хаарыан бэйэлээх дьону абырыыр, өлүү айаҕыттан

быһаталаан ылар идэтинэн сүгүн дьонно-сэргэбэ туһалатыхта-
ра дуу—бобон-хаайан, хас хардытын харабыллаан муннуулла-
ра үһү. Кэлин төһө да бэйэтэ кырдыан мөлтөөтөр-ахсаатар дьон-
но туһалыыр эмтиир идэтин тохтоппотоҕо. Сааҕа дэннэнэн,
айаҕа табыллан, уңуоҕа тостон — араас
оһолго-моһолго түбэспиттэри эмтэтэлээн киһи-хара онортолообу-
тун истии, үтүөрдүтэлээбит дьонун көрсүү бөҕө буоллаҕа дии.
Холобура, эбээн киһитэ Николай Лебедев.

Арай биирдэ киһээ хойут баҕайы ыта үр да үр буолбутугар
табаларбын туох моһуоктаата диэн туран табаларын ыппыт си-
ригэр баран испит да биирдэ күүстээх үлүгэр охсууттан өйө-тө-
йө суох түгнэри баран түспүт. Ол охто сытар оҕонньору эһэ бат-
таан сытыаран тырыта-хайыта тыытан өлөрбөтөх
эрэ. Хата кини дьолугар Көстөкүүн оҕонньор барахсан баар бу-
лан били үлүгүрдээх эһэ тырыта тыытан кэбилээбит бааһын-үү-
түн имэрийэн-томоруйан, силлээн, эмтээн үтүөрдэн кээспитэ. Ол
киһи кэлин, саҕардыы өлбүтэ.

Аны туран онно эһэ тыыннаахтыы ингиирин быһыта тыытан
кэбиспит табатыгар өлүөр табалар ингиирдэриттэн ылан салба-
талаан силлээн, эмтээн-томтоон үтүөрдэн кэбиспитэ.

Стгон мин бэйэм төбөм олус ыалдьарын эппитэ: «Аҕан бэйэ-
тин дьаһаммыт, ол үөрэ моһуоктуур эбит. Ону дүгүрдээх, таҕас-
таах эрэ киһи эн ыарыыгын кытта киирсиэн сөп эбит. Уонна эйиэ-
хэ үрэммин даҕаны, силлээммин даҕаны тыыным төптөрү тэйэ
турар. Эбэтэр эн бэйэн улуу абааһылааххын, эбэтэр бэйэн ойуун-
нун дуу? Эмтээбитим тухары билбэтэх бу эн курдук утарсар эт-
тээх-хааннаах киһини көрсө иликпин», — диэхтээбитэ.

Оонньуулаах баҕайы этэ. Эдэр кыргыттары: «Оҕолоор, тап-
тыр уолаттаргытын тэриэлкэлээх ууга түһэрэн күлүктэрин көр-
дөрүүөхпүн тэриэлкэбэ уута аҕалын эрэ», — диэн күлүү гынат-
тыр этэ.

Туох даҕаны дьаарай иһээччи буолбут элбэх дьоннору эмтэ-
тэлээн киһи-хара онортообута. Биир Рязанскай Дмитрий Алек-
сеевич диэн киһини эмтииригэр ырбаахыгын устан кулу диэн
уһултаран ылан баран саҕатын иһигэр түмүктэрдээх саптары хам
тиктэрбитэ уонна ырбаахыны сыттанан сыппыта. Сарсыныгар:
«Бу ырбаахылаах киһи ырбаахыгын ыл», — диэбитигэр, «Бу ыр-
баахыбын уларыттан атын ырбаахыны кэтэрим син дуо, сууя-
бын дуу, сатамат дуу?»—диэн ыйытааччы буолбут. «Уларыты-
мына, баҕар сүмскэр тийэ олоруон. Онно хайдах ити эрэ ырбаа-
хынан сылдыаары гынабын? Сууйумуна, букатын алдьанан саҕата
эрэ да хааллаҕына бырахпакка уура сылдыаар диэбитэ. Билигин
ол киһи арыгыга букатын кыһаллыбат, эмтэммитэ ырааппыт
сурахтааҕа.

Биир ыал съл аайы оѳолоноллор үһү да оѳолоро өлөн иһэр. Ол ыалга ойууннуу сылдьан былыргы сэриилээх орон икки хаптаһынын көнү тардан ылбыт. Онтон ол абааһыта сур кырынаас буолан куошшутун дьиэни курдаттыы тахсан, хатааһыннаах ампаары курдаттаан эмиэ истиэнэ бүтэй киирэн боппуолдьаларыттан тутан таһаарбыт. Ол ыал ийэлэрэ ыарахан олороро үһү, оѳонһор буолабына бу курдук эппит: «Бу да оѳобун кутун-сүрүн хайыы-үйэбэ өлөрбүт, онон бу оѳон киһи буолбат, кэлин төрүүр оѳолоргут сытыахтара». Ол кырдык, кэлин түөрт оѳоломмуттар үһү. Ол абааһытын уйатын уолаттарга уматгарбыта сыта куһаҕаныттан били уолаттар дэлби хотуо бөбөнү хотуолаан нэһиилэ умаппыттар.

Арыгыны буолабына эмтиир ньымата эмиэ тус-туһунан эбит: Рязанскайга саҕатыгар түмүктээх саптары тиктэрбит, оттон бу Кабыттакаан эмтэтиэн букатын баҕарбата үһү. Ону киһи дьиэбэ суох бириэмэтигэр Константин Иванович кыыстаах эмээхсинигэр биир чыыстай киллэртэрбит уонна Кабытта биһиэхэ иһэрдэр курдук кутуталаарын диэн сүбэлээбит. Киһэтигэр абаларыгар уонна Константин Ивановичка кутар курдук кутуталаабыттарын Константин Иванович бэйэтин өлүүтүн испит. Оттон Кабытта иһээт да бокуойа суох хотуолаан киирэн барбыт. Онтон ыла күн бүгүнүгэр дылы арыгыга букатын кыһаммат буолбут. Дьэ итинтэн да көрдөххө киһи арыгыны эмтиир ньымата букатын атын атын, күүстээх, кыахтаах киһи. Киһи ылынан эмтээбит дьоно иккистээн арыгы диэки көрө да соруммат буолан букатыннаахтык быраҕан кэбиһилэрэ киһи атын сиртэн анаан айдарыылаах, туһунан дойдуттан туруу тутуахтаах буоларын кэрэһелиир диэппин баҕарабын.

Болохтон икки дьахталлар Константин Ивановичка ааттаан эмтэнэ кэлбитэр. Биирдэһэ икки хараҕынан кыайан көрбөт нэһиилэ сордонон сылдьар, оттон биирэ үөрбүт-көппүт, сагарбытинигэрбит сытыы бөбө дьахтар эбит. Тахсыбыттарын кэннэ оѳонһор эппит: «Ити нэһиилэ хаамар дьахтара өтөр өлүө суоҕа, оттон сытыыта бэрт сотору буорайыах киһи сылдьар», кэлин истибиһипит кырдык икки съл буолан баран сытыыта быарынан рак буолан өлбүт сурахтааҕа.

—Миигин төһө да хатаан таҕыстаххытына кэннигиттэн син биир баар буолуом. Күлүүстэн хайдах киһи иһинэй, билинни дьиэлэр үүттэрэ хайабаастара даҕаны элбэх,—диэн күлээхтиирэ.

Барахсан майгыта-сигилитэ даҕаны киһиттэн ураты, күлэ-ооннуу сылдьар, киэн көбүстээх, аһынык, амарах бөбө кырдыаҕас эбит этэ.

Киһи бэйэтин чугас этигэр-хааныгар туһата суох буолан хаалыталыыр буолар эбит. Бэйэн тускар бэл кулгааҕын, хараҕын бүүлэнэрэ дьэ кытаанах буолааччы.

Оџом барахсан балыыһаҕа өлөөрү сытан: «Дьон-сэргэ махтала бөбөнү ылар, дьон бөбөҕө көмөлөһөр эрээри ама мин туспар хайдах тугу да тобулбаккын», — диэн элэ-была тылын эппитигэр балыыһа диэн туттунар этим. Букатын хайдах да муннаммытым иһин хомуһунум киирбэтэҕэ. Онон от-мас иччилэрэ суруктарыгар киллэрбит киһилэрин син-биир туох да быыһаан ылбат эбит этэ», — диэхтээбитэ. Ол ғынан баран араас дэнгэ-оһолго түбэспит дьону биризмэтигэр көмөлөспөтөххө син-биир өлүөх этилэр, эбэтэр суорҕантэллэх дьону буолан баран иһэн-иһэн син биир өлөртөн куотуо суох этилэр.

Кырдыаҕас ол бэйэтэ сэмэйэ бэрт киһи буолан үтүөрүөхтээх эрэ дьону үтүөрдүтэлирин курдук этинээхтээбитин да иһин төһөлөөх киһи олоҕун быыһаабытын биһиги биир дойдулаахтара билэн ахан олордохпут.

Ити олорор мин оџом быара улаатан балыыһа дойдуламмыта, физкультура уроогар сырытыннарбат этилэр. Дьахтар талаҕа диэн баар. Ол төбөтүгэр кып-кыра харалаах, ону чаанньыкка көөнньөрөн баран ньуосканан иһэрдэ сылдыынҕ диэбитин иһэрди-биппит. Билигин үчүгэй, быраастар даҕаны туох да диэбэттэр.

—Ыарахан олох кэлиэхтээх. Сэриин эһин суох да ас-таҕас улаханник кырыымчыгырыа. Биирдии эмит куул саахарда, бурдукта кичэнээрин. Эр дьон саа сэбинэ кытаатан хааччынаарын, сытыйбат-ымыйбат, улахан наада кэмэ кэлээри ахан турар, — диэхтээбитэ да ол саҕана дэлэй бөҕө аска-таҕаска олорон ким да итэҕэйбэт курдук буолаллара. Кини этиитинэн ас-таҕас хаһааммыт киһи баара да биллибэккэ дылылар. Ол дьынгер бу олохпутун хас да уон сыл иннитэн көрөөхтөөбүт эбит буоллаҕа.

КЛИМОВСКАЯ ВАСИЛИЙ ВАСИЛЬЕВИЧ АХТЫЫТА

Константин Иванович Чирков бииргэ төрөөбүт убайын кыһа мин ийэм.

Мин билэрбинэн Константин Иванович өр баҕайы атаҕа ыраас буолан букатын суорҕан-тэллэх киһитэ буолан сыппыта. Онтон биирдэ бэйэтигэр бэйэтэ ойууннаабытын илэ харахпынан көрбүтүм. Онно ойууннуур таҕаһын аҕаланнар сытыаран эрэн таҕынарбыттара. Онтон бастаан аргый ахан сытан эрэн алҕанан туойбута. Алҕанарыгар мэлдьи Үөһээ Дойду дьонун кытта кэпсэтэр, кинилэртэн көрдөһөр быһыылааҕа. Онтон эһэ тириитэ олбор олорбута уонна бэрт уһуннук туоммута. Бэрт бөҕө тайах тириитэ быаннан үс хос күрүөнү тартарбыта. Бастаан нэһиилэ

сыллан турда, онтон улам күүһүрэн, сытырхайан экирээрн киірэн барда. Ити бааллан турар өтүүнү быһа түстэбинэ эрэ сырдык дууһата салбаныахтаах. Ол туран экирии сылдыан били быаба кэлэн бүтүң ыйааһынынан түспүтүгэр икки хос быатын быһа түспүтэ. Ити быа суона-кытаанаба, көннөрү улахан күүстээх да киһи хайдах да муннанан быспахтаабат быата. Утуу-субуу икки быа бэрт кэбирэхтик, үһүс быата быһа барытыгар өссө хайдах эрэ иһиттэн дыэ өһүтүгэр биллэр курдук иччилээхтик тыһаабыта. Аны туран ийэбин кытта өссө биір дыахтар буоланнар таһырдыаттан муустаах тон анныылары киллэрэн тиксиһиэхтэригэр диэри икки ойбосторунан бүөрдэрин туһунан бокуойа суох саай да саай буолбуттара. Балтараа метр уһуннаах кып-кыһыл гына кытарбыт тимири сойуор диэри саалаан сырылаппыта.

Били наһылкаба көтөбүллэн сылдыар буолбут киһи ити үлүгөрдээх суон быаны быһа түһэр буола кыахтаныар диэри илбиһирэн хомуһуннамыта да киһи сөбүөх-махтайах суола этэ.

Аны туран дүгүрүн былаайабынан оҕустабын ахсын дүгүрүгэр суруктар тахсаллар быһыылааба. Мин онно кыра этим онон куттанарбар соллом суоба. Кыыллари киллэртиэм диэбититтэн куттанан баран хаалбытым. Ол суругу да аахпыттар, тыыннаах эһени, бөрөнү да киллэртээбит, сылгыны да киллэрэн оһобу тула сүүрдүбүт.

Ойууннаныытын кэнниттэн бэйэтин наадатыгар үһүс-төрдүс күнүттэн тахсар-кирэр буолбута. Онон устунан букатын үтүөрэн хаалбыта.

Мин билэрбинэн кини ойууннуур таһаһын букатын бэйэтиттэн тэйиччи ыалга уурдарар эбит этэ. Үс суол ойууннуур таһастардааба.

Биірде Аммосов Қостя диэн уол ойон оонһуу сылдыан илиитэ тостон туора баран хаалбыта, бүлтэһэ көстөн кэлбитэ. Ону Қонстантин Иванович икки чаас курдук имэрийэн-имэрийэн баран сотторунан ыга баайан кэбиспит. Икки-үс хонугунан сотторгун устуоххун сөп диэбитэ. Хайдахтаах да бытарыһыт унуохтаах дыону имэрийэн эмтээтэ да ол саамай уһун болдьобо 2—3 хонугунан үтүөрүү. Оннообор букатын куруппа курдук бытарыһыт атахтаах табаны силлээн-томтоон баайан баран айанга көлүйөн илдэ барар кыахтаах киһи буоллаба.

Эмтиртэн арай кини кыайан бэйэтин оботугар Ылдыаба көмөлөспөтөбө. Уус-Янаттан биір Винокуров диэн биіргэ куоракка хаайыыга олорбут киһитэ ойуун кэлэн барбыта. Кэлэн аһарып кытта оҕото Ылдыаа күүскэ ыалдыан хаалбыта. Ыалдыа сытап: «Ити оһох кэннигэр сытар хара ыты көрбөккүн дуо? Ыл, ити ыты ылан кэбис!» — диэн элэ-была тылын этээхтээбитэ.

Онуоха Көстөкүүн оботугар: «Тоойуом, мин хайдах да көмөлөһөр кыабым суох...», — эрэ диэн эппиэттиргэ тийээхтээбит үһү.

Куоракка хаайыыга сыттахарына бэйэ-бэйэбитин сиэһин, кыайсын дииллэрэ үһү. Уус-Яна ойууна сиэмэх ойуун Көстөкүүнү дьээбэлээн муостаҕа хам силлээбит. Онуоха Көстөкүүн муостаны логлу тардан ылан туран аһан иһэн ол киһини бэйэтин муостаҕа хам силлээбит. Ону өс-саас гынан уура сылдьан оҕо барахсаны сиэн өһүн ситиспит дьүһүнэ үһү. Ити кэнниттэн аны Коля диэн уола сотору соҕус буолан баран тракторга дэнгэнэн өлөөхтөөбүтэ.

Арыылаах диэн Константин Иванович төрөөбүт күөлэ эмискэ көрүүгэ үс атахарга арахсар күөллэрдээх. Биир атаҕар Аммосовтар диэн ыал олорбуттара. Тийээн анньылла түһэр атахха Константин Иванович өтөбүн ампаара. дьэтин унуоҕа, үрдэ баара. Онно биир өссө эриэнкэй балыкка анаан онгоһуллар туу сүрэбин баайан иһэн хаалларбыта сытара. Эриэнкэй диэн кып-кыра балык туутун икки арда сантиметр аһаарын курдук эрэ буолааччы. Онтон көрдөххө соруннабына улахан уус киһи быһыылаах эбит этэ. Биһиги, эдэрдэр, улаханлык уруурбаһа сылдьарын сылдыбытатахпыт иһин кырдыабастарбыт уруурбаһы бөлөһөр.

Кимов Николай Васильевич түптэлэнэ сылдьан алҕас уоту ыппыта. Ол уот сүрдэнэн бөһүөлөккэ киирэр кутталламмытыгар Константин Ивановичтан тобуктуу-тобуктуу: «Абыраа, күн-ый буол, ардахта ыһыр», — диэн көрдөспүт, онуоха сытан эрэн: «Дьэ олус улаханлык долгуйума, ама хайдах эмэ быһанар инибит», — диэбит. Онтон чаас аһарын курдук буолан баран арбааттан ууннан кутан били үлүгүрдээх уоту умуруоран кэбиспит.

Өссө Балаҕаннаабы хоро сылдьан динамитынан эстэрээрлэр эмиэ уот бөбөнү ыппыттар. Умуруора сатаабыттар, ыксал суоһаабыт, онуоха Ребров Николай Семенович диэн аатырбыт упрավляющийбыт офонньорго кэлэн офонньору абыраа диэн көрдөспүт. Офонньор тааттарар былаастаан көмөлөһүөх курдук эппит. Уоттара барар сиригэр былыт сүүрэн тахсан эмиэ ыаҕастаах ууннан кутан уоттарын умуруоран кэбиспит. Кини ол ардабы хайдах ыһыра да биллибэт, оронугар сытан эрэн ыһыраар быһыылаах этэ. Оттон көрдөстөллөр эрэ ардабы хайаан да аһаларын чаһынан киһи бары билэр.

Киһи быһытынан сытыарыта-сымнаһа таһыттан көрөн улуу ойуун эрэ сыттаҕа дии саныан суоҕа. Мин өйдүүрүм тухары биир эмэ киһиэхэ кыһыран эрэин даһаны, кыһырбыт сурабын даһаны көрбөтөбүм даһаны, истибэтэбим даһаны.

СЛЕПЦОВ ИЛЬЯ ВАСИЛЬЕВИЧ КЭПСИИР

Мин Улуннаахха олонзон эмискэ бабайы көхсүм харабынан ыалдыбытым. Ити ыарыбыттан өссө эбилиннэбинэ өлүөх да курдугум. Ыксаан балыһаҕа киллэрэн эмтии сатаатылар да үчүгэй буолбакка курорка ыта сырыттылар. Онно да баран туһаламматым.

Константин Иванович Кэбэргэнэҕэ кэлэн сынньанар идэлээх этэ. Кини кэлбит сурабын истэн ыксааммын тыным муннум уһугар киниэхэ тийдим.

— Дьиэҕэр илдэ бар, атын күүстээх ини? — диэтэ.

Обонньорбун таһааран сыарбабар олоппуппар балай да барбахтаан иһэн эмискэ атым иннинэн да, кэннинэн да барбакка таһаҕаһын кыайбатах курдук уурастаан турда. Уурастаабахтаан баран эмиэ киһилии айаннаан дьиэбитигэр тийдибит.

Тийэн аһаан-сиэн баран кырдыаҕаһым бэрт үчүгэйдик чинчийэн көрдө, орубуна ыалдыар сирбин дьөлө баттаата уонна чачы итинэн ыалдыарын туһуласта.

Мин оттон итинэн көхсүм хайдах быһыылаах ыалдыарын уонна ону быраастарым туох да диэн быһааран диагноспын эппэттерин, курордум да, балыһам да туһалаабатахтарын кэпсээтим бадахтаах. Аан бастаан көрдөрөргө кырдыаҕаска ханан ыалдыаргын ханан да эппэттэр, тугу да ханан да ыалдыар буоллабына бэйэтэ чинчийэн буларын сөбүлээчи.

Кырдыаҕаһым:

— Бу ыарыһы хайа да бэйэлээх быраас булбат ыарыһа. Көхсүн харабар дьиэлэнэн-уоттанан, төрүүрдүү-ууһуурдуу теринэн абааһы олохсуйбүт. Дьиэтин-уотун уоттуохпут, төрүү-ууһу илик буоллабына үтөрүөҕэ, — диэн баран көхсүм ол ыалдыар сиригэр түөн уурда. Онтон аны арыгы иһэрбин эмтииригэр көрдөстүм, онуоха кини үс тобус тус-туһунан өгнөөх оһуруота бул диэтэ.

Кэргэмминэн кэтэр маайкабар моонньутунан уонна икки хоннобун анныларынан тиктэртээбит этэ. Оһуруоларым 2—3 хонугунан суох буолан хаалбыттар. Кэлин билиммитим оһуруоларым эппэр игитэлээн киирэн хаалбыттар. Ити курдук эмтэммитим 22—23 сыл буолла да арыгыны букатын иһиэхпин баҕарбаппын. Кини арыгыттан эмтэтэлээбит дьоно биллэрин тухары биер да киһи иһэ иликтэр.

Сорох киһиэхэ арыгыны эмтииригэр арыгы кутан биэрбит ыстакааньттан букатын атын киһи кэлэн арыгы куттан истэбинэ сонно тутта хотуолаабытынан барар буолар үһү.

Обонньорбут саас саха табатынан Силээннээх үрөҕи туоратан биэрээр диэн биер уолу көрдөспүт. Муус устар бүппүт. Силээн-

нээхтэрэ мууһа устан барбыт. Офонньор ыксаабат, холку үһү, онтон биир күн били уолун атааргарбыт. Үрэхтэригэр тийбит-тэрэ мууһа хайыы үйэ устан барбыт.

— Пахаай! Мууспут хайыы-үйэбэ устан барбыт дии, таах төн-нөр дьон буолбуппут, — диэн саҥа аллайбыт били уола.

— Чэ, тукаам, төннөр да буоллахха чэйдээн баран төннүөх, — диэбит офонньор. Чэй өрүммүттэр. Чэйдии олордохторуна биир ааттаах улахан муус устан иһэр үһү. Онуоха офонньор бу курдук саҥарбыт. — Оо, эбэм барахсан, миигин туоратаары анаан ити улахан муус ыппыт буолуохтаах. Уола сып-сап хому-йан сыарбатыгар олордон атаарбыт.

Арба да били көхсүм ыарытын төһө туһалаабытын кэпси илик эбиппин. Уотунан сиэтэн эмтиэбиттэн көбүстээхпин билэ иликпин.

Дьингэр кини абааһы олохсуйбут диэбитигэр мин урут кини этигэр абааһы олохсуйара диэни билбэтэх кини хайдах оннук баар буолуон сөбүй диэх курдук да санаабыт, дыктиргээбит, тугу-тугу этэр диэн саарбахтыы да сыспыт буолуохтаахпын. Отгон үтүөрэн хаалбыппыттан көрдөхпүнэ кини эппитэ сымыйа буолба-табын бигэргэттэбэ дии.

Кэнники сылларга кэллэбинэ табаларын миэхэ туттарааччы. Мин бэйэм табаларбын кытта бииргэ ытан кээһэр идэлээхпин.

Идэхэ гынамын этэ диэн биир улахан табаны миигин кытта атастаспыта. Ол табаларым бэйэм олорор сирбиттэн икки көс-төөх сиргэ сылдыаллар этэ. Арай биир күн көрө барбытым били атастаспыт табам сүтэн хаалбыт. Хас да күн көрдүү сатаан баран ыксааммын офонньорго баран эттим.

— Чэҥкээйилээх этэ дуо? — диэн ыйытта офонньорум.

— Чэҥкээйитэ суох.

— Чэ, оччобуна кыһаллыма, барарым сабана уолаттар аҕалан биэриэхтэрэ. — диэн бэрт эрэллээхтик эттэ офонньорум.

Мин испэр ханнык да уолаттарга букатын эрэммэт этим. Офонньорум барара бу тийгэн кэлбитэ. Мин санабар эмиэ табаларбын баран суох буоллабына өссө көрдөөн көрөөрү барбытым били сүппүт табам кэлэн туох да буолбатабын курдук үрдэрин кытта бэрт үчүгэйдик аһы сылдыар эбит.

Ону мин да бэйэм сэрэйэрбинэн, дьон да этэринэн кырдыаҕас бэйэтэ сылгылатан булларбыт буолуохтаах диэн.

Кэлин биирдэ эмиэ табам сүппүтүн ыйыппыппар көрдөөн да эрэйдэнимэ, суола кыраһарбыт диэбитэ.

Дьокуускайга тутулан бара сырыттабына хабыс-хараҥа хостон бэйэбит таҥастаргытын булун диэбиттэригэр кини таҥаһа чуорааннара тыаһаан халыгыраһа турар буолаллара үһү.

ТЫЛ МУОМАЛАРГА БАРАР

СЛЕПЦОВА ЕВДОКИЯ МИХАЙЛОВНА АХТЫЫТА.

Мин Муома оройуонун Хонуу бөһүөлөгүн олохтообунабын.

Константин Ивановичка 1974 сыл сайыныгар Мунгурдаахха эмтэнэ бара сылдыбытым. Эһэкэ туох да аламаҕай бөбө майгылаах, наһаа амарах, аһынык санаалаах кырдыаҕас эбит этэ.

Биһиги тийэр кэммитигэр улаханлык ыалды сытаахтыра. Оронуттан бынан тардыһан тураахтыра уонна бу барахсан дьиэбэ баппат гына мустубут дьону көрүтэлии-эмтэтэлии сытаахтыр эбит этэ ээ.

Тымырдарым хайа бараары түүнүн ол үлүгэрдээх ыарыытыгар утуйбат буолбутум. Константин Иванович биэс-алта сиринэн тымырдарбын бобон түөн уурталаабыта. Онтон ыла күн бүгүнгэр дылы ол ыарыбын умнан үтүөрэн сылдыабын.

Мин эмтэнэр кэммэр Буор Сыһыттан, Муоматтан Атласов Николай Михайлович кэргэнинээн, Хонууттан Старкова Александра Романовна уолунаан эмтэнэ сылдыаллара.

Муома оройуонун ити көлүөнэ олохтоохторо эһэкээбитигэр олус эрэнэн, сүгүрүйэн туран самолету атыылаһан быһаччы Мунгурдаахха түһэттэрэн эмтэнэрбит, чугас ыаллы биир Индигир эбэ сүннүгэр олорор буоламмыт үксүбүт хаан уруу аймахтыбыт даҕаны.

Эһэккэ барахсан миигин саас суол баарына кэлээр диэбитэ. Сайын устата бара сатаабытым да суол көстүбэтэбэ. Инньэ гынан эһэккэ барахсаны ити кэннэ тыыннаабын көрбөтөбүм. Ити эмтэнэр кэммэр Орто Халыматтан, Өлөөкө Күөлүттэн биир самолет эмтэнэр дьон, Верхоянскый Силээннээбиттэн биир самолет дьон эмтэнэ кэлбиттэр этэ.

Үс самолет дьон биир кэмгэ эмтэнэ-абырата кэлэн мин санаабар үксүбүт да туһанныбыт ини.

НИКУЛИНА ЕВДОКИЯ ЕГОРОВНА АХТЫЫТЫТТАН.

Мин Муома оройуонун Хонуу сэлиэннэтин олохтообунабын. Герой-ийэбин.

Кэргэним Никулин Алексей Гаврильевич, уолум Алеша, кыһым Люба 1970 сыллаахха Константин Иванович Чирковка —

эһэккэбэ эмтэнэ бара сылдыбыттара. Кэргэммин ханан эрэ аймабырбаан быраатыргыыр этэ.

Мин бэйэм эһэккэни уу харахпынан көрбөтөбүм эрээри кини сүдү сөбүмэр талааныгар, сырдык кэриэһигэр, кимиэхэ барытыгар биир тэн аламабай аһынык майгытыгар тыыннабым тухары сүгүрүөйбүн.

Мунурдаахха ол күн киһи таһырдыа тахсыбат буурбата түһэн ахан турара үһү. Ону ол диэбэккэ эһэккэ чэйгитин өрүг, Муоматтан быраатым аах көтөн иһэллэр диэн буолбут. Бу үлүгэрдээх ала буркун түһэн турдабына туох ааттаах самолета көтөр үһү диэн букатын итэҕэйбэтэхтэр. Сотору буолан баран буурба аматыйбыт, самолет тийэн кэлбит.

Кыыспын Любаны куоракка күлүгээттэр кирпииччэнэн төбөбө дөйүппүттэр. Онтон ыла төбөтүн ыарыытыттан охто сылдыар буолан хаалбыта. Ону эһэккэ барахсан төбөтүн тутан үрэн кэбиспит этэ.

— Өссө диринник үрүөм этэ да ыарахан эбиккин, — диэбит. Ону истэн кыһым соһуйан эрэ хаалбыт, онуоха диэри ыараханын билиммэтэ үһү.

Кэргэним Алексей Гаврильевич кылгас үйэлээх буолан эдэр сааһыттан ис буотарагынан олус эрэйдэнэрэ, икки-үс ыйга сызан ыарытыһара. Эһэккэбэ сылдыабыттан иһинэн-үөһүнэн ончу эрэй-дэммэт буолбута. Кэргэммиттэн истэннэр Муома аһара дьон баран эмтэммиттэрэ.

Биһиэхэ Муомаба маннык номох баар.

Эргэ кылабыһаны саҥа сиргэ көһөрүү буолбут. Ону эһэккэ истэн баран: «Муомалар бэрт улахан айыны оһоһуннулар, ити былыргы улуу дьоннорун сээбэннэтиэ суох этилэр. Айыытыгар эдэр-чэгиэн чулуу дьонноро былдьаныахтара», — диэбит үһү. Кини эппитин курдук кылабыһаны көһөрбүт нууччалар бары оһоллонон өлбүттэрэ. Ол да кэнниттэн бары харыһыйар эрэ чулуу эдэр дьоммут күн сириттэн күрэммиттэрэ.

Мин бэйэм уон оҕом, сүүрбэ икки сиэним, ону таһынан Индигир сүннүгэр олорор хоту дойду дьонун өйдөрүгэр-санааларыгар маннык улуу киһи төрөөн-үөскээн олон аһарбыт сүнгэн үтүө олоҕо уһуун-уһун сылларга уос номоҕо буолан салбанан иһиэ дии саныбын.

СТАРКОВА МАРИЯ РОМАНОВНА АХТЫЫТА.

Мин Хонууга олоробун.

Чугас ыалбынаан Атласова Варвара Васильевналыын 1972

сыл сайыныгар Константин Иванович Чирковка — эһэккэбэ бара сылдыбыппыт.

Ити кэмнэ агардас Муоматтан сэттэ уонча киһи эмтэнээри уочаратты сылдыаллар этэ. Араас ыарыылаахтар бары мусту-бут этилэр. Оттон биһиги быарбытын, куртахпытын, арамачыыстытын эмтэшиппит. Эһэккэ киһи доруобуйатын туһугар олус аламабай аһынык бөбө дууһалаах кырдыаҕас эбит этэ. Бэл ол кэмнэ уола өлөн аһы бөбөбө сылдыахтыр эбит эрээри дэ бу бука-тын билбэтэх-көрбөтөх дьоннорун доруобуйаларын туһугар кыһана-на, бэринилээбэ кырдык даҕаны дьон дьоллорун туһугар анаан айыллыбыт барахсан быһыылааҕа. Ол махталбын билигин да илдэ сылдыабын.

Аҕата барахсан суолун салҕаан кыра кыһа Александра Константиновна биһиги оройуоммутугар сөп-сөп сүүһүнэн дьону эмтэтэлээн, харахтарын сырдатан, санааларын чэпчэтэн барааччы. Кэлин даҕаны эһэккэбит сиэннэриттэн кини сырдык аатын ааттатар, туйабын хатарар дьон үөскээтэллэр диэн бэрт улахан баҕа санаалаахпын.

СИЗЫХ АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ КЭПСЭЭНЭ.

Мин кэргэним Евдокия Ивановналыын Хонуу бөһүөлөгиттэн эһэккэбитигэр анаан-минээн Индигир устун мотуорунан 1972 сыллаахха Абыйга бара сылдыбыппыт. Дружинаҕа тийэн баран Мунурдаахха самолетунан көппүппүт.

Илиилэрбэр, атахтарым сүһүөхтэригэр, сиспэр түөн уурталаабыта онтон ыла ончу ыалдыбат буолбута.

Евдокия Ивановна буоллаҕына төбөтүнэн улаханлык кэпсээнгэ кириэр дылы ыалдыара: «Төбөн сиигэ атыылаах эбит», — диэн төбөтүгэр түөн уурбута, имэрийбитэ. Күн бүгүнүгэр дылы этэнгэ сылдыар. Биһиги эмтэнэр кэммитигэр Орто Халыматтан, Алла-раа Халыматтан, Хаандыгаттан дьон бөбө эмтэнэ сылдыаллара.

Ол ытык киһиэхэ бар дьон махтала улаханлык инмит улуу кырдыаҕаһа эгэ. Тыннааҕар тийэн кини курдук улуу киһини көрбүппүттэн, илиитин сылааһа тийэн туһамыппыттан, билингэ диэри махтана сүгүрүйэ саны-астына сылдыабын.

Биһиги бэйэбит эрэ да буолуо баара дуо, Муома дьоно-сэргэтэ аатын да харыстаан улаханлык ааттаабат ытык мааны кырдыаҕаспыт буолар.

НОРУОТ ЭМЧИТЭ ПЕТРОВА ЕЛИЗАВЕТА ПЕТРОВНА КЭПСИИР.

Абый эһэктэтин тапталаахтык, өссө ону тэнэ харысталлаахтык ааттыр ытык киһилэрин Константин Иванович Чирков туһунан Муома буоругар үктэниэхпиттэн 1971 сылтан бэрт элбэх дьон кэпсиир номохторун бэркэ сэргээн элбэхтик истэrim.

1974 сылтан дэлби ыарытыһан көннөрү эмп туһалаабакка тиһэбэр норуот эмчиттэрин экирэтиһэн эмтэнэргэ күһэллбитим. Олортон бастакы нуучча Лидия Ивановна Демченко бэйэбин эмтээн, ону тэнэ бэйэн эмтиир дьобурдаах эбикин диэн сүбэлээн, такайан харахпын аспыт үтүө киһибин бу түгэннэ аатын хайаан да ахтан аастахпына сатаныһы дии саныбын. Аан бастаан улаханньык ылыпта ыалдыбыт киһиэхэ миэхэ иһирэх ийэ тэнэ буолаахтаабыта. Украина манаастырын манаахтарыттан төрүттээх эмиэ бэйэтин туһугар бэрт элбэх народнай эмтээһин албастарыгар уһуйуллубут үтүө киһи дьинэр киниттэн ыла сылтаан норуот эмчиттэрэ диэн кыахтаах, күүстээх дьоннор буолалларын билбитим даҕаны, биһирээбитим даҕаны. Онтон сиэттэрэн оччолорго эмиэ олус аатырбыт Үөһээ Бүлүү кырдыаҕаһыгар Никон Алексеевич Васильевка аҕа гыммыт, өлүүттэн быһаабыт киһим дойдутугар баран даҕаны, онон өссө доруобуйабар көннөрү баһыһа эмтэрэ туһалаабат буолан барбытым. Бу барбыт кырдыаҕаһым эмиэ саха норуотун биир аатырбыт бар дьонун абыраабыт, абыры да олорор үтүө киһи эбит. Кини миэхэ Лидия Ивановна эппитин хатылаабыта уонна эмтээһинин кистэлэннэригэр сүбэлээн-амалаан ол быһыгар бэйэбин эмтээн даҕаны миэхэ норуот эмчиттэрин биһирээһиммин күүһүрдэн биэрбитэ Дьэ итинтэн ыла норуот эмчиттэрин албан ааттара мин кулгаахпар ордук сылаанньытылаахтык, ийиилээхтик, иһирэхтик иһиллэр буолбута.

Ол иһин даҕаны Абый кырдыаҕаһын албан аата-суола аны мин кулгаахпар кини күүһэ-күдэбэ, талаана урут сэргээн эрэ истибит буолаахпына бу сырыга кини хайа ыарыга хайдах сыһааннаһан эмтээбитэ барта дьикти сонун курдук буолбута. Ол да иһин буолуо 1986 сыллаахха муус устар ыйга түүл диэби дьиннээх курдук, дьиннээх диэби эмиэ да түүл курдук көрүүнү түһээн турабын.

Арай улахан баҕайы күөллээх кырачаан бөһүөлөккэ тийбиппин. Онно ортотунан салҕааһыннаах сыбахтаах дьэ иһиттэн орто уңуохтаах, бэрт үтүө сөбөрүлээх оҕонньор киһи тахсан утары хааман кэлбитэ. Илиитигэр орто кээмэйдээх дүгүрдээбэ. Уна илиитин миэхэ утары уунан дорооболоспуста уонна: «Тукаам, мип Шурам сотору Муомаҕа тийиһэбэ, ону эн көрсөөр», — диэбитэ. Илиитэ сымнаҕас да сымнаҕас уонна иһ-ити этэ. Ити кэнниттэн

үгүс күнүгэр Александра Константиновна Чиркова Хонууга самолетуна кэлбитэ. Сүүһүнэн киһини сарсыардаттан киэһээнгэ днэри поликлиникаҕа көрүтэлээн эмтэтэлээбитэ. Дьон буоллаҕына ити күннэргэ эһэккэ Көстөкүүн уонна кини кыыһа Шура туһунан айахтара хам буолбакка махтанан-долгуйан кэпсэтэллэрэ.

Александра Константиновна наһаа сылайарын истэн чабыан бастакы күннэргэ чугаһаабакка сылдыбытым. Онтон хайдах да санаам биллэрбэтэҕэ, хайаан да көрсүөхтээхпин диэн сыал туруорунан балыһаҕа тийбитим. Киммин-туохпун этэн билсипэн баран били көрүүбүн дуу, түүлбүн дуу абатынаан кэпсэтибин кэпсээбитим. Дьэ итинтэн ыла Александра Константиновна баарсуох чугас дьүөгэм, үтүө сүбэһитим, бары ыарыҕатар боппуруостарбар сүбэтин холбуур, бары өтүнэн көмө онгорор улахан эдьиийим буолбута.

Ханна баҕарар буоларын курдук олус бииргэ кэргэниһинэн сылдыар буолан Муома дьоно бастаан утаа мин эмтиирбин итэбэйбэг, дьиибэргиир этилэр. Ону Абыйга эмтэнэ тийдэхтэринэ Александра Константиновна бэйэбит киһигитигэр Лизаҕа эмтэниҥ диирэбит этэ.

1990 сыллаахха республикаҕа норуот эмчиттэрин мунһахтары кэнниттэн Александра Константиновна ыгырытынан аан бастаан Абый ытык сиригэр кини быһаччы көмөтүнэн элбэх ахсааннаах сүүсчэкэ киһини эмтээбитим.

Былырын күһүн табаарысынаан Посельскай Анатолий Афанасьевичтын эһэккэ төрөөбүт сиригэр Мунурдаахха Александра Константиновна бэйэтэ барсан кини кэргэнэ пилот Александр самолетуна көтөн тийбиппит.

Бөһүөлөктэн бэрт чугас уҥа диэки үрдүк томтор кылабыһаҕа эһэккэ, кини кэргэнэ уонна уола кэккэлэһэн көмүллэ сытар ытык сирдэригэр таһса сылдыбыппыт.

Ити дойду олохтоохторо өлбүт аймахтарын угуохтарын бэркэ кичэйэн маһынан ысаран эргитэллэрин бэлиэтии көрбүтүм.

Эһэккэ унуобун атыгар ытык маска таба төбөтүн эмэгэтэ, чуораан бааллара киистэнэн киэргэтиллибит этэ. Аллараа оҥхойго кэриэстээн сылдыар дьонго анаан тимиринэн оҥоһуллубут уот отунар сирдээҕэ. Нэдиэлэ устата улахан ардах түспүтэ. Үлэлээбиппит тухары эһэккэ барахсан туһунан сонунтан сонун, сагаттан санга олус диэн кэриэстээн-ытыктаан, бүтэн биэрбэт кэпсээннэрин истибиппит.

Мин билигин ол иститэлээбит кэпсээннэрбин бэйэбэр уһаты туора ууран сыямайдаталаан көрдөхпүнэ чахчы даҕаны сүдүлэртэн сүдү кыахтаах, талааннаах улуу киһи олорон ааспыт эбит дии саныбын. Кинини тыыннааҕар көрбөтөхпүтэн хомойобун.

СУТУРУОХА ОЛОХТООХТОРУН АХТЫЫЛАРА

СЛЕПЦОВА МАРИЯ ВАСИЛЬЕВНА

Слепцова Мария Васильевна диэммин. 1911 сыллаахха Ура-
налаах нэһилиэгэр төрөөбүтүм.

Мин Константин Ивановичы кыра эрдэхпиттэн билэбин уонна
истэбин. Өссө Сэбиэскэй былаас олохтонон ойуун, удабан кини бы-
һытынан көрүллүбэт да буолбут кэмнэригэр биниги син биир
Константин Ивановичы убаастыр, ытыктыыр, киниэхэ эмтэнэр
этибит. Кини төһө да эрэйдэннэр, бэйэтигэр улахан охсууну ыл-
лар эмтэнэ тийэр дьону хаһан да akkaастанан хомотон, кураа-
набы куустаран ытаахтаабат этэ. Атын ойууттартан akkaаста-
ны син элбэх баар этэ.

Киниттэн эрэ ала чуо тобо akkaастамматаххытый диир буол-
лахха, кини эмтиирэ уһулччу уратылаах буолара. Холобур: сонно
көрөн турдаххына хаанынан оҕуолуу сылдыар баанын бүрүллэн,
унуоҕун тостубута оһон, хас да күн утуппатах ирингэлээх тарба-
һын сонно кэйиэлиирэ тохтоон, утуйбатах кини утуйаары чугас
турар орон диэки тардыспытынан барарын.

Мин атабым ыалдьан дьэ иһигэр олоппоһунан көмөлөһүннэ-
рэн хаамар буолбутум (диагноһым унуох сэллигэ). Дьингэр эт-
тэххэ ыары тута өлөрбөтөбүн иһин уһуннук эрэйи көрөр, өлөр
киһи буоллабым диэн куттал улаханыгар түбэспитим.

Бу ынырык ыарыыны үтүөртэбинэ кини эрэ үтүөрдүө, мун саа-
тар чэпчэтиэ диэн оҕолорум самолетунан Чирковка илдьибиттэрэ.
Константин Ивановичка баара-суоҕа биир эрэ сеанска сылдыан ба-
ран хаамар буолбутум. Билигин 82 сааспар диэри биэс ынабы кө-
рөр-харайар киһи буолан сылдыабын. Дөбөлөгнүүбүн эрэ. Атабым
онтон ыла төрүт ыалдыбат.

Константин Иванович көннөрү дьонтон уратыларын туһунан
истибитим даҕаны, билэрим даҕаны элбэх. Холобура, дьэбэ ки-
риэбэ үс чаас иннинэ кини туһунан туох диэн кэпсэппиттэрин төл-
төрү кэпсээн биэрэрэ үһү. Туох эмэ сүтүктээх буоллаххына ол
ханна, хайдах сүппүтүн, ханна сытарын этэн биэрэрэ. Биирдэ
ыалдытты кэлбитигэр (ол кэмгэ табанан сылдыар кэмнэригэр
дьаамна олорор этибит) аһатыахха айылаах аспыт бүтэн хаал-
быт. Бу сааты диэн кыбыста саныы олордохпуна (ол кэмгэ ута-
ры бултанан эрэ аһыр этибит): «Тоойуом, ампаарын иһигэр сун-
дуук кэтэбэр биир балык түһэн хаалбыт, миэхэ ол да сөп буолуо»,
— диэбитэ. Мин соһуйан хаалбытым, кыбыстыбытым даҕаны.

Кини ордук силинэн, үрэн, имэрийэн, араас отторунан эмтии-

рин сөбүлүүрө, хаанныыра, түөннүүрө. Хаанныырын даҕаны, түөннүүрүн даҕаны билбөккө хааларын. Хаанын иһиккэ таммалаан эрэ эрэрин көрөбүн. Ханан тарбаҕынан баттыр да сонон хаан сүүрбүтүнэн барара.

Мин быраатым атаҕын унуоҕа хаачырҕас буолуор диэри akka үлтү тэлтэритэ. Константин Ивановичы ыңырбытым. Кини ол букатын үлтүрүүбүт атаҕын силлээн, имэрийэн-томоруйан баайан кэбиспитэ баара суоҕа сэттис күнүгэр хаампыта.

Кырдыаҕас, көр, оннук сүдү күүстээх эмчит барахсан этэ.

СЛЕПЦОВА ВЕРА ВАСИЛЬЕВНА.

Миэхэ сааспын уһаппыт, олохпор баччабар дылы тиэрпит (сааһым биэс уонум), доубууйа бэлэхтээбит күндү киһинэн Константин Иванович буолбута.

Мин «кесарево сечение» кэнниттэн иһим спайкаланан Саки, Кисловодск курортарыгар 3 сыл сылдьан баран үтүөрэн биэрбөккө бэркэ эрэйдэнэн бараммын, үтүөртэҕинэ кини эрэ үтүөрдүө дии санаан Константин Ивановичка барарга быһаарыммытым. Ыарыым үтүөрэгигэр баҕам таһынан өссө оҕолонуохпун баҕарар этим, ол ғынан баран оҕонньорго эмтэтэ кэлэн баран кыбыстан эппэтэҕим. Константин Иванович самыбын имэрийбитигэр испэр туох эрэ хоннорго дылы ғыммыта. Икки эрэ саенска сылдыбытым кэинэ эппитэ; «Тукаам, дьэ эн баҕарар баҕан туолуо». Мин соһуйан эрэ хаалбытым. Инэн хаһан мин оҕоҕо баҕарарбын киниэхэ эппэтэҕим үрдүнэн курдатты билэн олоодоҕо эрэ диэн санаан да көрбөтөх буоллаҕым дии.

Киниэхэ эмтэммитин кэинэ үс ый буолан баран үөскээбит уолум билигин Благовещенскайга үөрэнэ сылдьар.

Мин дьолбор Константин Иванович курдук улуу киһи чугаһыгар олодор буолан кини киһи-хара ғыммыта диэммин тыыннааҕым тухары умнубакка махтана сылдыам.

ЯБЛОВСКАЯ А. Н. КЭПСИИР.

1971 сыллаахха куртаххар искэн үөскээбит быһыылаах диэн быраастар диагноз туруораннар Зырянка, Дьокуускай балыһаларыгар ыксаан, куттанан даҕаны оҕонньорго барбытым. Оччолорго киниэхэ дьон эмтэнэ кэлэрин наһаа бопсор этилэр. Хайа, уонна ол учуутал буолан баран ойуунна бэйэлэринэн итэҕэйэлэрин биллэрэн эмтэнэ кэлэллэр диэн тыл-өс элбэх буолара. Ол да буоллар ити кэмгэ олус элбэх киһи Орто Халыматтан, Аллаһыхаттан, Уус-Дьааһыттан кэлэн эмтэнэ сылдьаллар этэ.

Кэлбит дьон истэр тухары наһаа махтанар буолаллара. Онно үксүгэр силинэн, үрэн, хааннаан, түөnnээн, отунан эмтэтэлиирэ. Сорохтортон ис таҕастарын ылан сыттыгын анныгар уктан хоноро уонна нөнүө күнүгэр төптөрү биэрэрэ. «Бэргээтэххитинэ эрэ кэ-тээрин»,—диирэ.

Мин дьонум кырдыаҕаһы бэйэтин билэр буоланнар уонна кини оҕолорун мин бэйэм билэттиир буоламмын бэйэтин дьыэтигэр түспүтүм. Кинилэргэ 5 хоммутум. Ол хонуктарым устатыгар кырдыаҕаһы бэрт үчүгүйдик болҕойон кэтээн көрөрүм. Мин кини улуутун, кыабын туһунан истэrim эрэ, оттон бу сырыыга улуу ытык киһибин кытта биир остуолга олорон аһаан, эн-мин дэсинэн кэлсэтэн ити барыта миэхэ сонун дьикти курдуга. «

Миигин баара суоҕа биир сеансынан эмтээн кэбиспитэ уонна эппитэ: «Мин туох да куттанаабы көрбөтүм, куртабын ууммут эбит». Ити кэннэ көхсүм харабын имэрийэн кэбиспитэ. Ол күн суукканы быһа уһуктубакка утуйбутум, онтон туран оҕонньоро илии-атах буолбутум. Оҕонньор барахсан ити кэмгэ ыалдьан тэллэххэ суорҕанга сытаахтыыра. Дьонноро күнүһүн үлэҕэ бараллара, мин чэйин аҕалан иһэрдэrim. Ол үрдүнэн эмтэнэр дьон диэн бөҕө тиһигин быспакка сылдьаллара. Хантан эмэ кэлбит киһи кириэн иннинэ ханнык диагностаах, хантан кэлбит киһи кириэхтээбин эрдэ этэрэ, эбэтэр: «Бүгүн Орто Халыматтан, Аллаһыахаттан миэхэ эмтэнэ спецрейс самолета кэлэр», — диирэ уонна төһө киһи кэлэрин чопчу этэрэ. Кэлбитим иккис күнүгэр: «Тоойуом, бүгүн Дьокуускайтан анаан-минээн миигин бэрэбиэркэли фото-аппараттаах киһи кэлиэҕэ. Ол аппаратаын пиджагын иһигэр кисти сылдьар,—диэбитэ.—Миигин кытта бэсиэдэлэспитэ буола олорон тылбын-өспүн кэтээн, кырдык гипностаахпын дуу, сымыйалыырбын дуу бэрэбиэркэли». Кырдык Дьокуускайтан кэлбит алта уонча саастаах биир киһи кэлэн оҕонньору кытта бэсиэдэлэспитэ. Ол кэмгэ мин атын хоско олорбутум.

Дьоннор эмтэнэ кириэн баран табыстахтарына:

—Ити киһи үгүүрүө, улахан ыарыста суох эбит. Оттон ити киһи биир-икки ыйынан өлүө,—кэннилэриттэн этэн иһэр этэ.

Эмтээбит дьонноруттан төрүт тугу да ылбат этэ.

Мин тоҕо бачча үлүгэр ыалдыа сыган эмтиигиний диэн ыйыптытаахпын. Онуоха: «Өлөрүм чугаһаата, миэхэ отой туох да наадата суох, хата дьоммор туһалыы сытан өллөрбүн. Кинилэр миигиттэн туһанан үтүөрүүлэрэ ол буолар миэхэ улахан үөрүүм диэн. Хайа, өлбүтүм кэннэ өргө диэри оннук оҕонньор абыраабыта диэн бу араас оройоннартан кэлэр дьон ахтыахтара дии», — диэхтээбитэ.

Аны туран били кэлэн эмтэнэ сылдьар дьон дьыэлэригэр төнөөрү спецрейспыт хаһан кэлиэй диэн ыйыттахтарына күнүн чопчу этэн биэрэрэ.

Мин эмиэ Дружинаттан кэлэр самолету кэтээбиппэр: «Тоойуом, бүгүн самолетун кэлбэт, порка киирэн таах эрэйдэнимэ. Хата чэйдэ өр, чэйдии олоруохпут», — диэбитэ.

Биирдэ чэйдии олорон кэпсээбитэ:

— Орто Халыматтан, Муоматтан кэлэр дьону үөрүүнэн эмтибин, оттон Аллайыахаттан кэлэр дьон наһаа моһуоктаһаллар эбит (ону мин гипнозтаһаллар эбит диэн өйдөөбүтүм). Онон болжомтобун ууран олорон кинилэри таарыйдахпына уотунан охсуллубут курдук буолааччыбын. Ол кэнниттэн 2-3 хонукка ыалдыааччыбын. Иллэрээ күн биир оннук киини эмтээн баран сытабын.

Кырдык, онно эмтэнэ кэлбит киини тимир оронун атабар баайыллан турар быаннан тардыстан олорон эмтээхтиирэ. Оннук мөлтүөр, улаханлык ыалдыар диэри бар дьонго көмөлөһөр бабата, үтүө санаата уһараабатын олус сөбө санаабытым.

Өссө биир улаханлык сөхпүтүм баар: биһиги нэһилиэкпититтэн сылдыар Садовников Илья диэн 3 саастаах, төрүөбүттэн ыла харабыттан иринэ тохто сылдыар оҕотун эмтээбитэ. Ол уолу төгкөтөн харабын кырытын оҕонньор тарбабын төбөтүнэн сотон ылбыта уонна уолу төгкөппүтүнэн истикилээнкэни миэхэ тоһуттарбыта. Сонно оҕо харабыттан күп-күөх иринэ бырдыас гына түспүтэ уонна иһиппэр сүүрбүтүнэн барбыта. Сиргэнэн өлө сыстым, ол да буоллар иринэтэ бүтүөр диэри тушпутум киилэ аһаардаах иһит ортотугар диэри түспүтэ.

Билигин ол уол 24 саастаах. Хараба онтон ыла хаһан да ыалдыбат, иринэрэн да көрбөт буолбут.

Дэ итинник дыктилээх үтүө киини аҕыйах да кэмнэ буоллар көрсөн, дуоһуя кэпсэтэн хаалбыппын билигин олус махтана уонна киэн тутта саныбын. Кырдык да саха саарына, дэһнэ көрсүллэр сэдэх сүдү дьоннортон биирдэстэрэ, бэйэм бастыһнара да буолуо дии саныбын.

НИКУЛИНА М. И. КЭПСЭЭНЭ.

Мин Абый бөһүөлэгин олохтооҕобун. 1901 сыллаахха төрөөбүтүм. Былыр мин 40 саастаахпар ытыспар баас тахсан тугу да кыһан тутуннарбат даҕаны, оһуохча оһон да биэрбэккэ эрэйдээбитэ. Ону хата мин дьолбор Константин Иванович кырдыаһас айаннаан аһан иһэн көрдөһүүбүн ылынаахтаан ол бааспар силлээбитэ. Били ытыспын дьөлө сизбит идээннээх, эрэйдээбит ахан бааһым 3 хонон баран оһон хаалбыта. Онтон ыла күн бүгүнүгэр диэри

ими бөбөтүн имитэбин да бааһыран көрө илик. Оттон мин дьулайарым диэн ол бааһым көннөрү судургу киһи бааһыарыттан ураты баас этэ.

Барахсан араас да ынырык ыарыылары эмтэтэлээн, төһөлөөх үлүгэрдээх элбэх дьон олобун быһаан дьоллоохтообута буолуой! Ол иһин да кинини бар дьон саамай сөпкө улуу диэхтэрин дииллэр.

СЛЕПЦОВА МАРИЯ ХРИСТОФОРОВНА.

Мин 1948 сыллаахха Ураһалаах нэһилиэгэр төрөөбүтүм.

1970 сыл сайын быраатым Стручков П. Х. онгоннон баран баран сүтэн хаалбыта. Кини хайдах буолан өлбүтүн билээри уонна мун саатар өлүгүн булаары ийэм миигин Мунурдаахха оһонньорго ыппыта. Кырдыаһаспытгар тийээн ыйыппыппар:

— Оҕобутун икки нуучча өлөрбүттэр, нөҥүө күннэригэр дойдularыгар көппүттэр. Онон кинилэри кыайан булбаккыт. Оттон оҕобутун аны биэс хонугунан (өлбүтэ 20 хонуктааҕа) уу баһар далаһабыт аннынан көбөн тахсарын үчүгэйдик кэтээн,—диэбитэ.

Оҕобут кырдык биэс хонугунан көбөн тахсыбытын кэти олоһор дьон тутан ылбытара.

Мин истэrim, билэrim тухары киниэхэ эмтэппит дьонтон туһамматабым, үтөрбөтөбүм диэччини истэн көрө иликпин. Хата мэдьитин эһэккэ барахсан оннук өлө сыспыппын эмтээн өрүһүйбүтэ, манньк ыарахан ыарыыттан тыыннаах ордорбута, кини баар буолан бу баччаҕа тийбитим диэччи эрэ олус элбэхтэр. Хайа, оттон араастаан ууга түһэн, мунан, тонгон өлбүттэри ханна сыталларын, хайдах өлбүттэрин этэн биэрэн төһөлөөх ийэни, аҕаны эрэйтэн быһһаталаабыта, чэлчэппитэ буолуой?! Төһөлөөх муммут дьонго көстөллөрүгэр көмөлөспүтэ буолуой?! Төһөлөөх дьон табаларын, онтон да атыннарын сүтэрэн эрэйдэнэллэрин чэлчэппитэ, ороскуокка охсулларын мүччүрүппүтэ буолуой?

Дьэ итинник эриэккэс барахсан этэ биһиги эһэккэбит.

СЛЕПЦОВА ТАТЬЯНА ВАСИЛЬЕВНА КЭПСИИР.

Сааһым алта уонум.

1970 сыллаахха улаханньк ыалдьан, бырааһы барытын кэриһин баран төһө да бобуулаабын үрдүнэн Константин Ивановичи

дьонум үчүгөйдик билэр-ытыктыыр киһилэрэ буоларын билэр буоламмын мунур уһукпар ытык кырдыаҥаска эмтэнэ, көрдөрө тийибитим. Онно ыарыым туһунан кэпсээри гыммыппар: «Миэхэ кэпсээмэ, мин быраас баарым дуо? Бырааска кэпсээр. Дьэ, тоойуом, эн искин уонна оҕон миэтэттин тымныппыккын. Эн ыарыын диэн биллэр ыары»,—диэбитэ уонна итии илиигинэн имэрийэн кэбиспитэ. Онтон үһүс күнүгэр эһэ үөһүттэн эми бэлэмнээн биэрбитэ (200 грамм курдук), бүтүөр дылы иһиэхтээхпин сүбэлээн биэрбитэ.

Мин дьибэбэр кэлэн били эмтээх бытыылкабын шифоньер кэнигэр уурбутум кыра оҕолорум түһэрэн кэбиспиттэр этэ. Олох тобунна диэн кимнэхэ да эппэтэҕим. Аҕыйах хонон баран балтым киниэхэ эмтэнэ тийибитигэр Константин Иванович ыйыппыт: «Хайа, били Тая эмин истэ дуо?»—диэн уонна өссө кэлэн ыллын, били илдэ барбыт эмин уолаттара мэниктии сылдьан тобон кэбиспиттэрэ». Балтым кэлэн миэхэ эппитигэр саната суох олорон хааллым. Тохтубуту билбитэ буолуо диэн саныахтааҕар баҕас истиэ диэн эмп тохтубутун туһунан биир да тылы кимиэхэ да саныарбатаҕым үрдүнэн билэн илдьит ыппытыттан сөбөн уонна кыбыстан турабын.

Уопсайынан, Чирков Константин Ивановичка араас балыһалары кэрийэн, курортарга сылдьан абырамматах улахан ыарылаахтар (рак, тынната бүппүт, искэн арааһа, эмтэммэт экземалары), биир тылынан, кыайан эмтэммэт буолбут, өлөргө анаммыт дьон күүстэринэн, синэ биир диэннэр тийэйлэрэ.

50-70-с сыллардарга оҕонньорго барары райком, райсовет, милииссийэ ойуунна барабыт диэн күүскэ бопсоро да ол күн сырдыгар тардыһыы күүһэ кыайан, Константин Иванович абыраллаах албан аата мунур уһуктарыгар тийбит кыһалҕалаах дьону: ыраахтары, чугастары ыңыраарын туох даҕаны, ханнык да хара күүс кыайан тохтоппотоҕо, туппатаҕа, көй элбэх ыарыһахтар халҕаһалара абыраллаах аанньалларыгар аҕалтыы, ыңыртыы турара.

СУТУРУОХА КЫРДЫАҤАС УЧУУТАЛА, ЖУРНАЛИСТ РЕБРОВ ПЕТР СЕМЕНОВИЧ АХТЫЫТА

Мин Чирков Константин Иванович диэн Абый оройуона, Элгэс улууһа эрдэбиттэн, аар-саарга аатырбыт улахан ойуун киһини оҕо эрдэхпиттэн кырдыан өлүүр диэри билэбин. Кини аҕата Чолох Уйбаан диэн хантан хааннаабын, төрүтүн-ууһун билбэппин. Оҕон-

ньор бииргэ төрөөбүт эдьийэ Наталья Ивановна Садовников Николай Николаевич — Сыллыыр оҕонньор диэн киһи кэргэнэ. Кинилэр уоллаах кыыс оҕолоохторо. Олортон Реброва Мария Николаевна билигин 80 сааһын туолан баран кэргэнинээн Соломов Софрон Ивановичтын Сутуруоха сэлиэнньэтигэр олорор 4 уол оҕолоох ыал. Уоллара Садовников Иван Николаевич 1980 сыллаахха сэттэ уонуттан тахсан баран өлбүтэ. Кэргэнэ Реброва Мария Семеновналыын 7 оҕону төрөппүттэрэ.

Көстөкүүннээх эдэр саастарыгар Тиигээнниир, Отуур, Арылаах, Сутуруолаах диэн күөллэринэн олорубуттара. Кэргэнэ Чиркова Ольга Ивановна сыылкаҕа кэлбит Климовской Иван диэн нуучча кинитин кыыһа этэ. Кинилэр уонтан тахса оҕону төрөппүттэриттэн билигин 4 кыыс, 2 уол бааллар.

Көстөкүүн эдэр сааһыттан улахан ойуун быһыытынан биллэн барбыта. Кини үчүгэй санаалаах айыы ойууна аатырара. Оһолго түбэспит, уңуоҕа алдьаммыт дьон хайдахтаах да ыарахан туруктаахтарын иһин Константин Иванович Иванович аахтарыгар туруортуура. Сатаан оҕоломмотох, эбэтэр букатын оҕоломмот буолбут дьахталлары эмиэ кини абыраталыыра. Араас көрүгүнээх киһи үөйбэтэх-ахтыбатах ыарыыларын силлээтэбинэ, имэрийдэбинэ-томоруйдабына, үрдэбинэ алдьаныы да буоллун, кимиэхэ да кыаттарбатах бааһырыылары, бэл кытаанаҕы сымнатарынан кимиэхэ да холооно суох диэн аатырдаллара.

Көстөкүүн оҕонньор ойууннуурун биирдэ эрэ көрөн турабын. Онтон дьон кэпсээнинэн син балай да истэр этим. Суордаахха, Сывааннаахха учууталлыыр сылларбар оҕонньору кытта элбэхтик кэпсэтэр, ону-маны ыйыталаһар, ардыгар ойууннуур сылларыгар туох дьиктини, сэргэбиллээҕи онорорун интэриэһиргээтэхпинэ тугу да кэпсээбэт этэ. Ити сыллар кырдык да киһи ону-маны дэбигис кэпсээбэт сыллара этэ. Онуоха эбии, арааһа 1932 сыллаахха быһыылааҕа, ойууннаан дьону албынныыр диэн ааттаан 2 сыл кэринэ тугуур быһыытынан Дьокуускайга илдэ сылдыбыттара. Онно аны ойууннаама диэн кытаанах бобуу онорбуттар этэ.

Оҕонньору сөбөн кэпсииллэриттэн биир суол манныгы аҕалыахха сөп.

Оройуонҕа Советской былаас олохтонуон быдан иннинэ Көстөкүүн улахан ойуун аатыран барбыт. Ол сылдьан Тиигээннииргэ оччолорго Захар Климовской—Сүүкэй ааттаах мас ууһа олороругар тийэн күөл уңуор Уйаандыы үрэх үрдүгэр турар тааланы ыйан баран: «Аны кэлэрбэр ити таала киидиттэн дүгүр маһына токурутан онороор эрэ», — диэн этэн барбыт.

Захар оҕонньор хаста-хаста тахсан таала сирэйттэн киил маһы быһан киллэрэн араастаан ууга илитэн, балык миинигэр бу-

һаран уонна ириэрэн оноро сатаабыт да биир да дүгүр иитэ кыһан тахсыбатах. Аатырбыт мас ууһа санаата бэркэ түһэн олордобуна Көстөкүүн тийэн кэлбит. Офонньор хайдах ии оноро сатаан эрәйдэммитин кэпсээн биэрбитигэр: «Дьэ, бэрт да эбит, добор! Аны биирдэ киллэр эрә»,—диэн буолбут. Уус офонньор сонно тутта тахсан биир киили быһан киирбит. Суоран, кыһан бэлэмнээн баран киллэрэн ириэрбит, ону Көстөкүүн ылан имэрийтэлээн, си-линэн устунан биһэн баран: «Мэ эрә, маны тутан көр», — диэбитин Захар офонньор сонно ылан бэрт сымнаҕастык төгүрүччү тутан биэрбит.

Отутус сыллардаахха Константин Чирков дьэ кэргэнэ Сьа-баннаах уонна Бастыҥа учаастактарын икки ардыларыгар турар Мэхээлэ, Халбан Ньюкулай, Атаҕа Суох Ньюкулааскы (Ньаҕа-раанкы), Хачымаас эмээхсин олорбуттара. Күөл иһинээҕи икки ыал сыһыаннарыгар туох да өс-саас, куһаҥан сыһыан баара биллибэт.

Биир кыһынҥы күн киһэ халын соҕус кыраһа хаар түһэн тохтообут. Эмээхсин хотонугар тахсан кытарах ынаҕын ыан, ынахтаах тыһаҕаһын аһатан баран киирэн утуйбут. Сарсыарда хотонугар тахсан көрбүтэ ынаҕа баар, тыһаҕаһа суох үһү.

Тымтыктана сылдьан хотон иһин, таһын, оттоох далларын, кыбылартан суолу хайан көрөллөр. Эмиэ туох да суох.

Бэҕэһэ түспүт кыраһаны туох да алдыаппатах. Ол сылдьан дьэ-хотон икки ардыгар тыа диэкки тыһаҕас мангырырын истэллэр. Кырдал кытытын кэрийэн көрөллөр. Эмиэ туох да суох.

Ити кэмгэ Сьабаннаах диэккиттэн Бастыҥалаахха иһэр киһи Көстөкүүн офонньордооххо чэй иһэ олордобуна офонньор: «Добор, таарыччы Хачымаастарга киирэн этэн аас, тыһаҕастара үүт умуһаҕар киирэн сытар», — диэбит.

Айанныыт илдьити эппитигэр дьэ-лээхтэр тахсан сайынҥы үүттэрин умуһаҕыттан үрдүн хаарын сана күрдьэн тыһаҕастарын таһаарыммыттар, тыһаҕастара туох да буолбатах.

1945 сыл бэс ыйыгар Абыйга Улуу Кыайыыга аналлаах оройуон ыһаҕа буолбута. Онно нэһилиэктэртэн совет, колхоз салайааччыларын, бастыҥ үлэһиттэри кытта ырыаһыт, олонхоһут, алгысчыт ытык кырдыаҕастар ыңырыллыбыттара. Мунгурдаахтан ытык кырдыаҕастар: Чирков К. И., Аммосов В. Е., Слепцов М. Н. кэлбиттэрэ.

Биир сарсыарда Слепцов М. Н. атын тутан миинэн кэлэн истэҕинэ ата бүдүрүйэн дуу, соһуйан дуу туора ойоору охтон киһитин атаҕын ыңыырга баалла сылдьар сүгэҕэ батты түһэн тоһуппута.

Онно Сивцева диэн эдэр фельдшер кыыс баара балыһаҕа киллэрэн эмтии сатаабыта. Көстөкүүн офонньор хаста да төхтү-

рүйэн: «Миэхэ аҕалын, унуохтарын тутуом, хайаан да тыыннаах хаалларыам, сүһүөбэр туруоруом», — диэн көрдөһө сатаабытын чугаһаппатахтара. Нөнгүө күнүгэр Слепцов М. Н. өлбүтэ. Онно итэҕэйбэтэхтэриттэн санаата түһэн оҕонньор харабыттан уу там-малаабыта. Өлбүт киһи улуу олонхочут, улаханлык убаастанар киһи этэ. Дьон даҕаны оҕонньорго көңүллээбиттэрэ буоллар өлбөт киһи өллөбө диэн хом санаабыттара.

1947 сыл. Суордаах «Кыһыл сардана» колхоз киин уһаайбата. Манна нэһилиэк начальнай оскуолатыгар сэбиэдиссэйинэн бастакы сылбын үлэлирим. Үөрэх сыла сана саҕаланан үлэлээн эрэрбит.

Нэһилиэнньэ да, интернакка да бурдук быстан ыскылаат харабыла Константин Иванович Дружиначтан үс атынан бурдук аҕалтара ыппытара киһибит уонтан тахса хонукка сүтэн хаалбыта. Ыксаан, хаттаан киһи ыппытара нэдиэлэнэн эргиллибэтэ. Онно бурдугу кытта ат үрдүгэр анал орон оҕорон Константин Иванович аҕалбыттара. Киһибит уллунун унуобун сиэтэн бэйэтин кыаммат буолбут киһини аҕалытара.

Суордаахха аҕаллахтара иккис дуу, үһүс дуу күнүгэр Старостин Николай Гаврильевич миэхэ киирэн: «Көстөкүүн оҕонньор киэһэ ойууннуур, киирэн көрөөр эрэ», — диэтэ. Мин урук көрбөтөх буоламмын үөрүүнэн сөбүлэспитим.

Киэһэ Климовская Христофор Михайлович көмүлүөк оһохтоох дьиэбэ оҕонньору суорданна көтөбөн киирэн биллэрик оронго сытыарбыттара, ойууннуур таҕаһын таһыннарбыттара. Орон иннигэр муостаҕа сиэллээх, кутуруктаах убаһа тириитин тэлгээбиттэрэ. Көмүлүөк толору оттуулаах буолан дьиэ сырдык этэ.

Бастаан сытан эрэн дүңүрүн охсо-охсо туйан барда. Ити курдук сыппахтаан баран ханас өтүгэр өтүгэстэтэ. Онтон сотору буолаат икки атабын хомуйа туттан олоро түспүтэ. Дүңүрүн охсоро олус тупсаҕайа, хайдах эрэ үчүгэй музыкант оонньоон ээрин санатара. Олус чуолкай саналаах, ыраас куоластаах ойуун эбит этэ.

Олорон эрэн чочумча туйбахтаабыта, онтон эмискэ ойон туран экирээбитинэн барбыта. Букатын хамсыыр кыаҕа суох киһибит экирээн киирэн барбытыгар соһуйбуппут ахан.

Кырата балтараа-икки чаас сүһүөбэр туран ойууннаата быһылааҕа. Хаһыс халлаанга тийэ сылдыбытын да, тойугун ис номоһун да өйдөөбөппүн. Быыстала суох туйа-туойа дүңүрүн охсоро. Ол курдук оһоҕу эргийэн кэлбитэ.

— Халлаан суругун аҕаллым. Ким ааҕар киһи баарый? — дьону ханастан уга кэрийэн көрдөрбүтэ. Онтон миэхэ кэлэн:— Үөрэхтээх киһи, баҕар, эн ааҕайыгын?!

Онно көрдөхпүнэ дүңүр түгэбэр дүңүр форматыгар маарын-

ныыр үс олус табыгастаахтык, симметриятын тутуһан, бэйэ-бэйэ-лэриттэн туох да уратылаахтарын киһи билбэт, орнаментна маарынныыр ойуу баара. Ойууну суруйбут материал оһох буоруну өһнөөбө.

Бу киһэ, итини таһынан, көмүлүөк оһох холумтаныгар турар чугуун хобордоох сабыылаах чугуун хочуолтан үрдүттэн хобордоох бүтэй сылсырыйан балаһан дьэе үрдэ мас балачча киэнник илийиэр диэри ибиирбитэ. Ууну омурда сылдыбыта буолуо диэххэ тохтообокко туойа-сангара сылдыбыта. Уһуннук туойбут, экирээбит киһи айаба халпыт да буолуон сөбө. Оччоҕо чугуун хобордооһу тобулу оборон ылбыта дьикти буолуон сөп.

Кини дүгүрдэнэн кыаһааннанан тойуқ туойан, алгыс этэн дьарыктана да сылдыар быккыта да биллибэт. Ол оннугар ыраахтан, чугастан кэлбит ыарыһахтары сарсыардаттан ыкса хойукка диэри эмтээн кыратык тыын ыла да түһэр бириэмэтэ суох буолара. Киниэхэ арыгыттан сабалалан араас улахан, ыарахан да, сана сабалаланан эрэр да ыарыылаах дьон кэлэллэрин ааһан сиппэккин. Олорун үөрдэн-көтүтэн атаарталыыра.

Өлүөн эрэ иннинээҕи сылларга аат ааттаан Муоматтан, Усуһаанаттан, Аллайыахаттан, Верхоянскыйтан, оннооһор Саха сириг кини оройуоннарыттан, бэл диэтэр Союз иһиттэн тийэ кэлэллэрэ биллэр.

Константин Иванович өссө киэнник биллибит-сурабырбыт идэтинэн эрдэттэн билии, ыраабы көрүү—телепатия этэ. Туох киһи кэлэрин, ханна эмэ ханнык эрэ быһылаан буолбутун, кинини ааттаан кэлэр дьонноро хайдах ыалдьалларын, үтүөрүөхтээгин дуу, эбэтэр уһо суохтаабын дуу, чэ быһата, олоххо туох уларыйыы-тэлэрийи буолуохтаабын, тулалыыр чугас эргиннээҕи эйгэбэ буола турар, буолуохтаах событиелары кини бука барытын эрдэттэн билэ-көрө олорорун чааһынан тэһнээбэ суоҕа.

Оннук бары өттүнэн ситэ кыахтаах киһи биһиги ортобутугар олорон ааспыта. Кини курдук киһини санаатах аайы көрсүбэккин. Сир үрдүгэр хам-түм кэлэн олорон ааһар улуу дьоннортон биридэстэрэ кини диэн түмүктүүрбүн арааһа утарыахтара суоҕа дии саныбын.

Түмүк тыл.

Мин бу хомуурунньук литературнай образецтарын народнай эмчиттэр Елизавета Петровна Петрова уонна Анисия Дмитриевна Левина көрдөһүүлэринэн онорорго сөбүлэнмин биэрбитим. Хомуурунньук Абый оройуонугар олоро сылдыбыт ойуун Константин Иванович Чирковка ананна—кини олобор уонна үтүө дыалатыгар.

Хомуурунньук ытык кырдыаҕаны билэр-көрөр, киниэхэ эмтэммит, көмөлөһүннэрбит дьон ахтыыларынан онорулунна. Ахтыылар магнитофоннай кассетаҕа суруллубут этилэр. Суруллубут хаачыстыбата мөлтөх: сагалара куһаҕаннык иһиллэр, сорох сиричэн бысталанан хааяаллар, сорох дьон аата-суола биллибэт, ахтыылары ситэтэ суох курдуктар.

Ахтыылар ис хоһооноро уларытыллыбакка кыһалынна, ол гынан баран уус-ураннаан чочулунна. Ону кытта хоту оройуоннарга туттуллар диалектнай тыллары литературнай тылларынан уларытыылар бааллар, холобурга: ойууннуур, кыыраар, дыалбыһар диэн тыллары ойуумсуйар дииллэр эбит. Оттон биһиэхэ өйдөнөрүнэн мээнэ, көннөрү киһи ону-маны биттэммитэ буолар, эбэтэр түүнү быһа кутура хонор буоллабына солуута суох ойуумсуйбута буолар диэн мөбүттэр тылбыт этэ.

Ахтыылары истэн, чочуйан истэбим аайы Константин Иванович олобун, кини быһытын-майгытын, сөбүмэр улахан талаанын, улуукан сатабылын бэйэм сөбөн-махтайан, улам-улам умсугуйан, ылларан олорон үлэлээтим. Дьиннээх сырдык ыраас санаалаах, саха норуотун биир саамай улуу кэрэ киһитэ хайдах курдук ыарахаттары тулуйан, аңардас үтүө санаатынан, күүстээх өйүнэн төрөөбүт норуотугар дирин тапталынан билигини даҕаны, ааспыт да олоххо букатын сэдэхтик көрсүллэн аһар сүдү киһи биһиги ортобутугар олорон ааспыт эбит.

Бэл букатын быанан тардыһан олорор буола ыалдыа сытан ыалдыар кыһалбалаахтары өйдүүрүн, аһынарын, кинилэргэ бүтэһик күүһүн түмэн көмөлөһө сатыыр сырдык санаатын, үтүө сүрэйин! Ааҕан билистэххитинэ кинини уонна бэйэбитин, олорор олоххутун сыымайданан тэнгэнэн көрөргүт олус наадалаах буолсу дии санаатым.

Мин атын омуктар тустарынан тугу да эппэппин, оттон биһиги сахалар үөрэхтээхтэрбит үксээтилэр, билиини-көрүүнү бэчээ-

тинэн, экранынан толоруччу ыла, эбинэ олоробут. Ол гынан баран хомойуох иһин тоҕо өйбүт-санаабыт дьэнкэрбэтий, кэрэҕэ гардыспатый?

Сааһырбыт манхайан эрэр баттахтаах саха аҕан киһитэ автобуска итирик киирэр. Кини хайаан даҕаны эдэркээн саха кыһын эбэтэр дьахтарын ыт иллэн ылбатынан үөбүү, ыһаарыа, арахсыа суоҕа. Ол үөбүүллүбүт киһи кыһытыттан, саатыттан үлэтэ-хамнаһа тахсыа суоҕа, аны онно сэмэлэниэ. Ити курдук соторусотору хатыланнын? Ити буолар биһиги, сахалар, били көмүскүөхтээх, харыстыахтаах кэрэчээннэрбитин араначчылыахтаах аҕан дьоммут кэдэрги сыһаннарыттан кэнэбэски күн күбэй ийэ буолуохтаах кыргыттарбытыгар, дьахталларбытыгар, эдэркээн уолаттарбытыгар биэрэр төптөрү иитиит диэн.

Дэ ол иһин эһигини кини курдук эмтээн диэбэппин, ол эрэн, кини курдук көннөрү киһи үтүөтэ буоларга дьулуһар тоҕо сатаматый, тоҕо үчүгэйтэн холобур ылыллыбат буолуон сөбүй?

Кинигэ тахсытын тэрийэн сүүрбүт-көшпүт Анисия Дмитриевна Левина, Аиза Петровна Решетникова, Георгий Георгиевич Малышев, спонсорскай харчынан көмө онорбут Габышева Айталина Яковлевна сыралаах үлэлэринэн хомуурунньук кинигэ буолан тахсара хааччылына. Кинигэ тахсытыгар быһаччы улахан көмөнү онорбут Нам оройуонун типографиятын директоругар Сивцев Тит Ефремовичка, типография үлэһиттэригэр кинигэ тахсытын тэрийээччилэр ааттарыттан дириҥ махталларын биллэрэллэр.

Драматург-суруйааччы М. П. Обутова-Эверстова.

Магнитофонна ахтылары уһулулар

Г. Г. Малышев, А. П. Решетникова.

«Тихон» бааһынай хаһаайыстыбатын чилиэннэрэ.

И Һ И Н Э Э Б И Т Э

1. Александра Чиркова абатын туһунан ахтыгыта	3
2. Садовникова Анна Афанасьевна ахтыгыта	5
3. Ильяхова Акулина кэпсиир	9
4. Реброва Матрена	9
5. Ефимова Акулина Константиновна	10
6. Климовская Акулина Михайловна ахтыгыта	12
7. Полушкин Василий Гаврильевич	13
8. Слепцова Мария Николаевна	17
9. Левина Варвара Дмитриевна	19
10. Чиркова Матрена Константиновна	21
11. Никулина Акулина Егоровна	25
12. Хабаров Василий Семенович	26
13. Корякин Дмитрий Гаврильевич (I)	30
14. Рязанской Дмитрий Александрович	35
15. Корякин Дмитрий Гаврильевич (II)	42
16. Потапова Матрена Николаевна	44
17. Садовников Константин Николаевич	45
18. Ковров Иван Егорович	49
19. Черемкина Акулина Гаврильевна	49
20. Климовской Николай Васильевич	52
21. Слепцов Илья Васильевич	55
22. Слепцова Евдокия Михайловна	57
23. Никулина Евдокия Егоровна	57
24. Старкова Мария Романовна	58
25. Сизых Александр Николаевич	59
26. Норуот эмчитэ Петрова Елизавета Петровна	60
27. Слепцова Мария Васильевна	62
28. Слепцова Вера Васильевна	63
29. Ябловская А. П.	63
30. Никулина М. И. кэпсээнэ	65
31. Слепцова Мария Христофоровна	66
32. Слепцова Татьяна Васильевна	66
33. Сутуруоха кырдыбас учуутала, журналист Ребров Петр Семенович ахтыгыта	67
34. Түмүк тыл	72

Содержание

1	Содержание	1
2	Введение	2
3	1. Общие сведения	3
4	2. Описание	4
5	3. Технические характеристики	5
6	4. Требования к эксплуатации	6
7	5. Порядок обслуживания	7
8	6. Гарантийные обязательства	8
9	7. Контактная информация	9
10	8. Приложения	10
11	9. Заключение	11
12	10. Литература	12
13	11. Справочные материалы	13
14	12. Заключение	14
15	13. Приложение А	15
16	14. Приложение Б	16
17	15. Приложение В	17
18	16. Приложение Г	18
19	17. Приложение Д	19
20	18. Приложение Е	20
21	19. Приложение Ж	21
22	20. Приложение З	22
23	21. Приложение И	23
24	22. Приложение К	24
25	23. Приложение Л	25
26	24. Приложение М	26
27	25. Приложение Н	27
28	26. Приложение П	28
29	27. Приложение Р	29
30	28. Приложение С	30
31	29. Приложение Т	31
32	30. Приложение У	32
33	31. Приложение Ф	33
34	32. Приложение Х	34
35	33. Приложение Ц	35
36	34. Приложение Ч	36
37	35. Приложение Ш	37
38	36. Приложение Щ	38
39	37. Приложение Ъ	39
40	38. Приложение Ы	40
41	39. Приложение Ь	41
42	40. Приложение Э	42
43	41. Приложение Ю	43
44	42. Приложение Я	44
45	43. Приложение А	45
46	44. Приложение Б	46
47	45. Приложение В	47
48	46. Приложение Г	48
49	47. Приложение Д	49
50	48. Приложение Е	50
51	49. Приложение Ж	51
52	50. Приложение З	52
53	51. Приложение И	53
54	52. Приложение К	54
55	53. Приложение Л	55
56	54. Приложение М	56
57	55. Приложение Н	57
58	56. Приложение П	58
59	57. Приложение Р	59
60	58. Приложение С	60
61	59. Приложение Т	61
62	60. Приложение У	62
63	61. Приложение Ф	63
64	62. Приложение Х	64
65	63. Приложение Ц	65
66	64. Приложение Ч	66
67	65. Приложение Ш	67
68	66. Приложение Щ	68
69	67. Приложение Ъ	69
70	68. Приложение Ы	70
71	69. Приложение Ь	71
72	70. Приложение Э	72
73	71. Приложение Ю	73
74	72. Приложение Я	74
75	73. Приложение А	75
76	74. Приложение Б	76
77	75. Приложение В	77
78	76. Приложение Г	78
79	77. Приложение Д	79
80	78. Приложение Е	80
81	79. Приложение Ж	81
82	80. Приложение З	82
83	81. Приложение И	83
84	82. Приложение К	84
85	83. Приложение Л	85
86	84. Приложение М	86
87	85. Приложение Н	87
88	86. Приложение П	88
89	87. Приложение Р	89
90	88. Приложение С	90
91	89. Приложение Т	91
92	90. Приложение У	92
93	91. Приложение Ф	93
94	92. Приложение Х	94
95	93. Приложение Ц	95
96	94. Приложение Ч	96
97	95. Приложение Ш	97
98	96. Приложение Щ	98
99	97. Приложение Ъ	99
100	98. Приложение Ы	100
101	99. Приложение Ь	101
102	100. Приложение Э	102
103	101. Приложение Ю	103
104	102. Приложение Я	104
105	103. Приложение А	105
106	104. Приложение Б	106
107	105. Приложение В	107
108	106. Приложение Г	108
109	107. Приложение Д	109
110	108. Приложение Е	110
111	109. Приложение Ж	111
112	110. Приложение З	112
113	111. Приложение И	113
114	112. Приложение К	114
115	113. Приложение Л	115
116	114. Приложение М	116
117	115. Приложение Н	117
118	116. Приложение П	118
119	117. Приложение Р	119
120	118. Приложение С	120
121	119. Приложение Т	121
122	120. Приложение У	122
123	121. Приложение Ф	123
124	122. Приложение Х	124
125	123. Приложение Ц	125
126	124. Приложение Ч	126
127	125. Приложение Ш	127
128	126. Приложение Щ	128
129	127. Приложение Ъ	129
130	128. Приложение Ы	130
131	129. Приложение Ь	131
132	130. Приложение Э	132
133	131. Приложение Ю	133
134	132. Приложение Я	134
135	133. Приложение А	135
136	134. Приложение Б	136
137	135. Приложение В	137
138	136. Приложение Г	138
139	137. Приложение Д	139
140	138. Приложение Е	140
141	139. Приложение Ж	141
142	140. Приложение З	142
143	141. Приложение И	143
144	142. Приложение К	144
145	143. Приложение Л	145
146	144. Приложение М	146
147	145. Приложение Н	147
148	146. Приложение П	148
149	147. Приложение Р	149
150	148. Приложение С	150
151	149. Приложение Т	151
152	150. Приложение У	152
153	151. Приложение Ф	153
154	152. Приложение Х	154
155	153. Приложение Ц	155
156	154. Приложение Ч	156
157	155. Приложение Ш	157
158	156. Приложение Щ	158
159	157. Приложение Ъ	159
160	158. Приложение Ы	160
161	159. Приложение Ь	161
162	160. Приложение Э	162
163	161. Приложение Ю	163
164	162. Приложение Я	164
165	163. Приложение А	165
166	164. Приложение Б	166
167	165. Приложение В	167
168	166. Приложение Г	168
169	167. Приложение Д	169
170	168. Приложение Е	170
171	169. Приложение Ж	171
172	170. Приложение З	172
173	171. Приложение И	173
174	172. Приложение К	174
175	173. Приложение Л	175
176	174. Приложение М	176
177	175. Приложение Н	177
178	176. Приложение П	178
179	177. Приложение Р	179
180	178. Приложение С	180
181	179. Приложение Т	181
182	180. Приложение У	182
183	181. Приложение Ф	183
184	182. Приложение Х	184
185	183. Приложение Ц	185
186	184. Приложение Ч	186
187	185. Приложение Ш	187
188	186. Приложение Щ	188
189	187. Приложение Ъ	189
190	188. Приложение Ы	190
191	189. Приложение Ь	191
192	190. Приложение Э	192
193	191. Приложение Ю	193
194	192. Приложение Я	194
195	193. Приложение А	195
196	194. Приложение Б	196
197	195. Приложение В	197
198	196. Приложение Г	198
199	197. Приложение Д	199
200	198. Приложение Е	200

Сдано в набор 04.05.93. Подписано в печать 08.06.93.
Формат 60×84 1/16. Печать высокая. Объем 4,42. усл п. л.
Тираж 1000. Заказ № 784.

Ответственный за выпуск А. Д. ЛЕВИНА
Спонсорская помощь А. Я. ГАБЫШЕВОЙ

Республика Саха (Якутия)
Намская районная типография
с. Намцы, ул. Ленская, 85.

